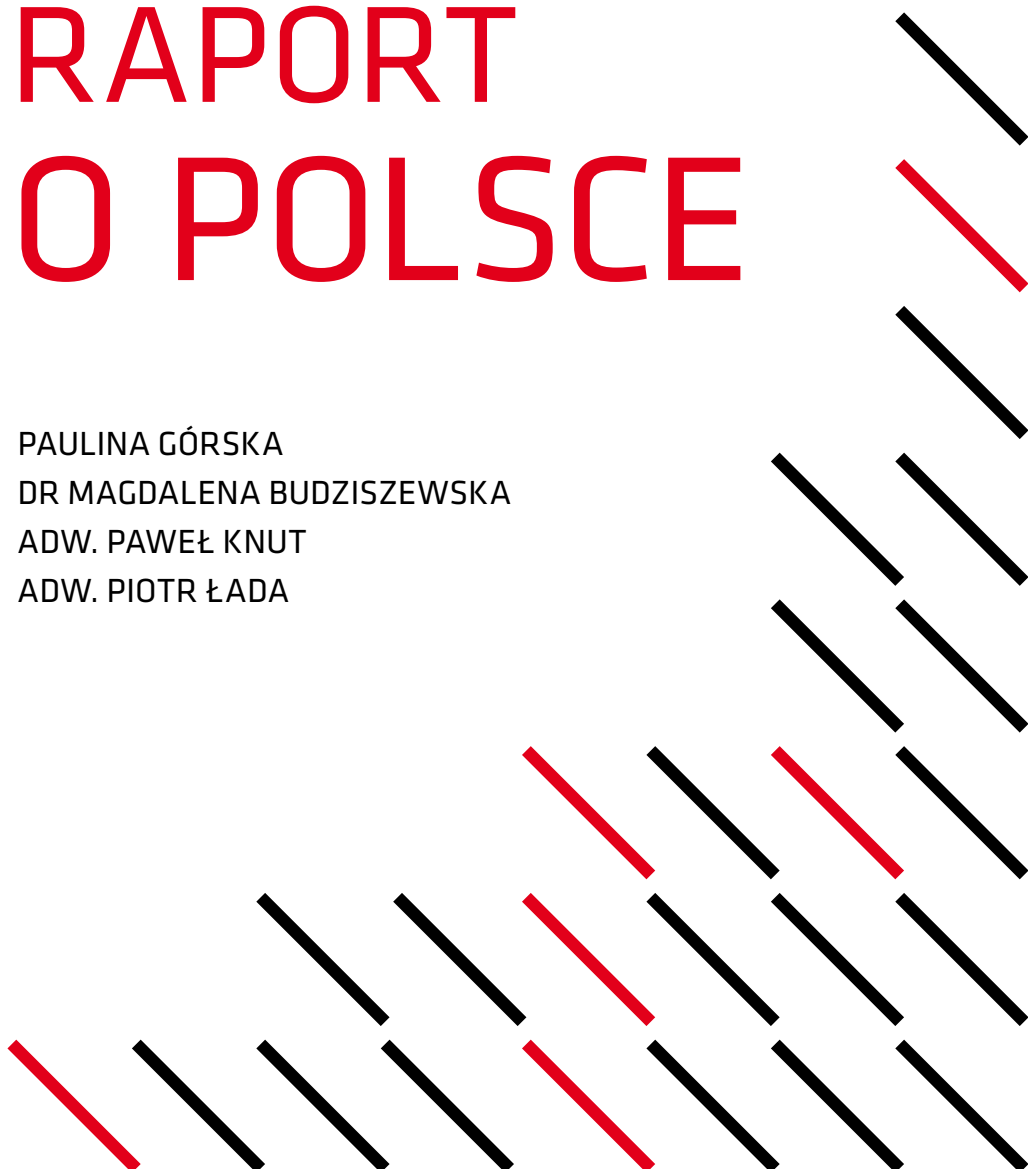

~~N~~ ~~A~~ ~~T~~ ~~E~~ N O M O R E

RAPORT O POLSCE

PAULINA GÓRSKA
DR MAGDALENA BUDZISZEWSKA
ADW. PAWEŁ KNUT
ADW. PIOTR ŁADA

RAPORT O POLSCE

Homofobiczne i transfobiczne przestępstwa
z nienawiści a wymiar sprawiedliwości

~~H~~~~A~~~~T~~~~E~~ N O M O R E

RAPORT O POLSCE

PAULINA GÓRSKA
DR MAGDALENA BUDZISZEWSKA
ADW. PAWEŁ KNUT
ADW. PIOTR ŁADA

Kampania Przeciw Homofobii, Warszawa 2016

Hate No More: raport o Polsce

© Copyright by Kampania Przeciw Homofobii, Warszawa 2016

Konsultacja merytoryczna: Mirka Makuchowska, Magdalena Świder, Jan Świerszcz

Współpraca redakcyjna: Aneta Birnbaum

Korekta: Dominika Górską

Opracowanie graficzne: Artur Gąsieniec

Wydawca:

Kampania Przeciw Homofobii

ul. Solec 30a, 00-403 Warszawa

tel. 22 423 64 38

www.kph.org.pl

info@kph.org.pl

ISBN: 978-83-944839-1-3

Publikacja nieodpłatna, nie może być sprzedawana. Wszelkie prawa zastrzeżone. Przedruk, kopiowanie, skracanie, wykorzystanie całości tekstu lub jego fragmentu może być dokonywane wyłącznie w celach niekomercyjnych, pod warunkiem podania źródła.

Publikacja finansowana jest ze środków Komisji Europejskiej, w ramach projektu „Wymiar sprawiedliwości i organy ścigania w służbie ofiar przestępstw z nienawiści” (JUST/2013/FRC/AG/6163).

© European Union, 2016

Treść niniejszej publikacji nie odzwierciedla oficjalnego stanowiska Unii Europejskiej. Odpowiedzialność za informacje i opinie zawarte w publikacji ponosi autor Kampania Przeciw Homofobii.

SPIIS TREŚCI

Wstęp	7
1. Metodologia	9
2. Występowanie przemocy psychicznej i fizycznej motywowanej nienawiścią	17
3. Zgłoszenie przestępstwa i postępowanie przygotowawcze	29
4. Postępowanie sądowe	51
5. Konsekwencje psychologiczne przestępstw z nienawiści	59
6. Wnioski	65
Bibliografia	67
***	
Ochrona prawna osób LGBTI – ofiar przestępstw	69
Bibliografia	101

WSTĘP

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/EU z dnia 25 października 2012 r. (dalej: Dyrektywa 2012/29/EU) ustanawia normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony osób pokrzywdzonych w wyniku przestępstw. Projekt „Accommodating the needs of the victims of homophobic and transphobic hate crimes – raising the competences of law-enforcement institutions” ma za zadanie poprawić realizację zaleceń Dyrektywy 2012/29/EU w odniesieniu do osób, które doświadczyły przestępstw motywowanych homofi lub transfobicznie, zamieszkałych w pięciu krajach członkowskich: Chorwacji, Węgrzech, Łotwie, Litwie i Polsce. Argumentem na rzecz objęcia przedsięwzięciem właśnie tych państw jest fakt, iż w każdym z nich liczba przestępstw z nienawiści doznawanych przez osoby LGBTQI jest równa bądź wyższa od średniej unijnej (FRA, 2013).

W ramach empirycznej części projektu przeprowadzone zostały dwa badania – jakościowe i ilościowe. Celem tych badań było dokonanie diagnozy doświadczeń, jakie osoby pokrzywdzone w wyniku przestępstw motywowanych homofobią i transfobią mają w kontaktach z organami ścigania i wymiarem sprawiedliwości. W szczególności zamierzano:

- przeprowadzić „epidemiologię” przestępstw motywowanych homofobią i transfobią, czyli zdiagnozować stopień ich rozpowszechnienia oraz czynniki ryzyka;
- sprawdzić stopień stosowania w praktyce zaleceń Dyrektywy 2012/29/EU przez organy ścigania i wymiar sprawiedliwości;
- ustalić potrzeby osób, które doświadczyły przestępstw ze względu na rzeczywistą lub domniemaną orientację seksualną i/lub tożsamość płciową;
- określić, w jaki sposób kontakty z organami ścigania i wymiarem sprawiedliwości oddziałują na dobrostan osób, które doświadczyły przestępstw ze względu na rzeczywistą lub domniemaną orientację seksualną i/lub tożsamość płciową;
- zdiagnozować ewentualne problemy w funkcjonowaniu organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości;
- zestawzić uzyskane wyniki z rezultatami innych badań, przeprowadzonych zarówno na reprezentatywnej, w większości heteroseksualnej, próbie Polaków (WVS, 2012),

jak i na próbach osób LGBTQI mieszkających w Polsce (Abramowicz, 2012; Kryszk i Kłonkowska, 2012; Świerszcz, 2011) oraz w innych państwach Unii Europejskiej (FRA, 2013).

W niniejszym raporcie przedstawiono rezultaty obu badań wyłącznie w odniesieniu do Polski – kraju o najliczniejszej populacji ogólnej, a co za tym idzie, największej subpopulacji osób LGBTQI spośród państw uwzględnionych w projekcie. Wyniki podzielono na cztery sekcje problemowe: 1) Rozpowszechnienie przestępstw motywowanych nienawiścią, 2) Zgłoszenie przestępstwa i postępowanie przygotowawcze, 3) Postępowanie sądowe, 4) Konsekwencje psychologiczne doświadczenia przemocy oraz kontaktów z organami ścigania i wymiarem sprawiedliwości. Rezultaty badań przedstawiono w formie odpowiedzi na pytania dotyczące przestępstw z nienawiści oraz różnych aspektów kontaktów z przedstawicielami organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości.

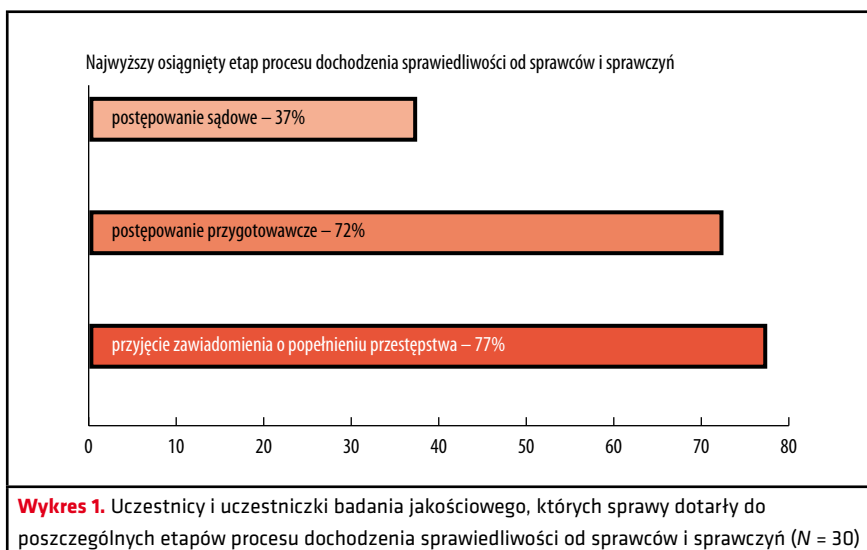
1. METODOLOGIA

Badanie jakościowe

Badanie przeprowadzono metodą semi-ustrukturyzowanych wywiadów jakościowych. Scenariusz wywiadów został przygotowany przez zespół psychologów społecznych z Uniwersytetu Warszawskiego przy konsultacji z pracownikami Kampanii Przeciw Homofobii. Poszczególne części scenariusza odnosiły się do takich zagadnień jak rodzaj doświadczanego przestępstwa, kontakty z przedstawicielami organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, potrzeby osób pokrzywdzonych oraz zadowolenie ze sposobu, w jaki sprawa została rozstrzygnięta. Uczestników badania pozyskiwano spośród byłych lub obecnych klientów Kampanii Przeciw Homofobii oraz poprzez ogłoszenia umieszczane w serwisach internetowych dla osób LGBTQI. Kryterium włączenia do próby stanowiło doświadczenie przestępstwa ze względu na rzeczywistą lub domniemaną orientację seksualną i/lub tożsamość płciową oraz zgłoszenie tego faktu organom ścigania w ciągu ostatnich pięciu lat. Aby uchwycić możliwie szerokie spektrum doświadczeń, projekt badania podkreślał konieczność maksymalnej dywersyfikacji próby pod względem takich charakterystyk jak płeć, orientacja seksualna, wiek, miejsce zamieszkania, wykształcenie oraz zaangażowanie na rzecz osób LGBTQI. Wywiady zostały przeprowadzone w marcu i kwietniu 2015 r. przez osoby mające wykształcenie z zakresu nauk społecznych.

W ramach polskiej części projektu zrealizowanych zostało 30 wywiadów. W zebranej próbie przeważali mężczyźni (66,7%), 20% osób badanych stanowiły kobiety, zaś 13,3% – osoby transpłciowe. Wśród respondentów dominowały osoby homoseksualne (63,3%), mniejszy był natomiast udział osób heteroseksualnych (16,7%), biseksualnych (6,7%) oraz identyfikujących się jako queer lub niechcących definiować się pod względem orientacji seksualnej (13,3%). Wiek osób badanych zawierał się w przedziale od 20 do 63 lat ($M = 32,30$; $SD = 10,76$). W próbie przeważały osoby z wykształceniem wyższym (66,7%) oraz mieszkające w miastach powyżej 500 000 mieszkańców (90%). Ponad połowę (60%)

respondentów stanowili aktywiści zaangażowani w działalność na rzecz osób LGBTQI. Najwięcej przestępstw zgłoszonych przez uczestników i uczestniczki badania miało miejsce w roku 2014 (26,7%), 2013 (26,7%) i 2012 (16,7%), mniejsze były natomiast frekwencje zdarzeń z lat 2015 (10%), 2011 (6,6%) i 2010 (3,3%). Dziesięć procent osób uczestniczących w badaniu nie potrafiło wskazać dokładnej daty popełnienia przestępstwa. W przypadku 80% uczestników i uczestniczek badania przestępstwa wiązały się z przemocą fizyczną ze strony sprawców. Osoby biorące udział w badaniu znajdowały się na różnych etapach procesu dochodzenia sprawiedliwości od sprawców i sprawczyń, na który składają się kontakty z organami ścigania i sądami (WYKRES 1). Siedemdziesiąt siedem procent uczestników i uczestniczek badania zadeklarowało, że Policja przyjęła złożone przez nich zawiadomienie o przestępstwie. W przypadku spraw 72% osób biorących udział w badaniu wszczęto postępowanie przygotowawcze. Zgłoszenia mniej niż połowy (37%) uczestników i uczestniczek badania zakończyły się postępowaniem sądowym.

Badanie ilościowe

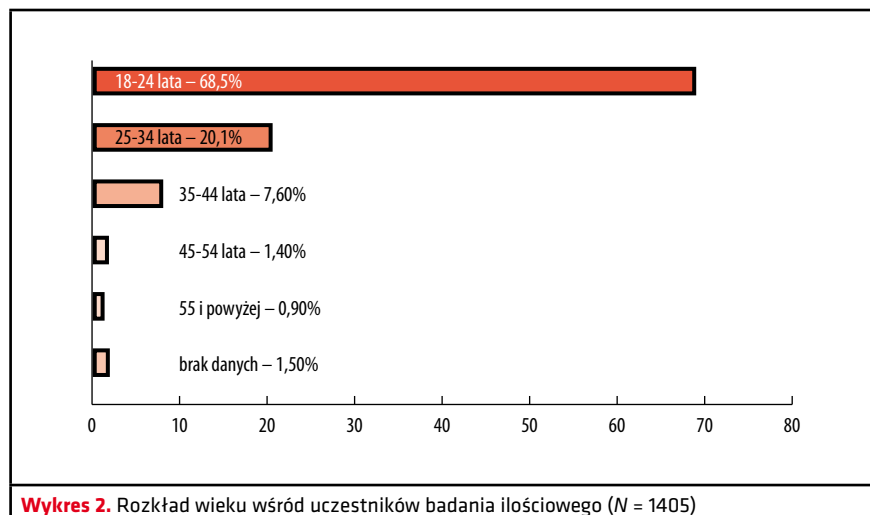
Internetowe badanie ilościowe zrealizowano na przełomie września i października 2015 r. Kwestionariusz do badania został opracowany przez zespół psychologów z Uniwersytetu Warszawskiego przy wsparciu pracowników Kampanii Przeciw Homofobii. Narzędzie składało się w większości z pytań zamkniętych, w których trzeba było zaznaczyć wybraną odpowiedź. Zawarte w kwestionariuszu pytania zaprojektowane zostały w oparciu o pięć zasadniczych źródeł: 1) Dyrektywę 2012/29/EU, 2) Badanie osób LGBTQI mieszkających na terenie Unii Europejskiej (FRA, 2013), 3) Wnioski z badania jakościowego, 4) Kwestionariusz

do 6. fali badania World Values Survey (2012), 5) Artykuły naukowe (np. Herek, Gillis i Cogan, 2009). Narzędzie obejmowało 12 sekcji tematycznych: 1) Tożsamość, 2) Przemoc fizyczna i psychiczna, 3) Kontakt z Policją, 4) Kontakt z prokuraturą, 5) Postępowanie sądowe, 6) Hipotetyczne przestępstwa, 7) Opinie na temat pracy Policji, 8) Dobrostan psychiczny, 9) Świadomość praw, 10) Kontekst społeczny, 11) Sytuacja osób LGBTQI w kraju, 12) Metryczka. Oryginalną angielską wersję kwestionariusza zaadaptowano na język polski przy wykorzystaniu procedury tłumaczenia zwrotnego.

Kwestionariusz umieszczony został na zaprojektowanej na potrzeby badania stronie internetowej (<http://hatenomore.net>). Strona zawierała informacje na temat całego projektu, uczestniczących w nim organizacji oraz możliwości uzyskania wsparcia psychologicznego i prawnego. W wiadomości powitalnej uczestnicy i uczestniczki badania informowani byli o jego celach, dobrowolności oraz poufności danych. W ramach rekompensaty za poświęcony czas osoby badane mogły wziąć udział w loterii z nagrodami pieniężnymi.

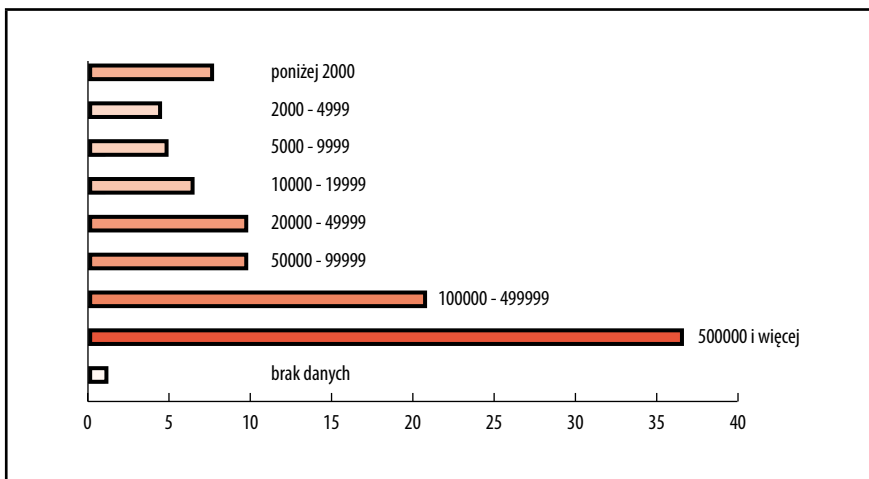
Badanie promowane było poprzez media społecznościowe (facebook.com), newsletter Kampanii Przeciw Homofobii oraz portale internetowe skierowane do osób LGBTQI (np. queer.pl).

Polską wersję kwestionariusza wypełniać zaczęło 2527 osób, z których kryteria włączenia do próby (co najmniej 18 lat, identyfikacja jako osoba LGBTQI, ukończenie badania) spełniło 1405 osób (56%). Grupami dominującymi w próbie byli geje (33,3%) i lesbijki (30%). Mniej licznie reprezentowane były natomiast biseksualne kobiety (18,1%), osoby transpłciowe (7%), biseksualni mężczyźni (4,8%) oraz osoby queer, interseksualne lub nie chcące się w żaden sposób identyfikować (6,8%). Wiek osób badanych wahał się od 18 do 71 lat ($M = 24.16$, $SD = 7.40$). W próbie dominowały osoby młode (**WYKRES 2**).

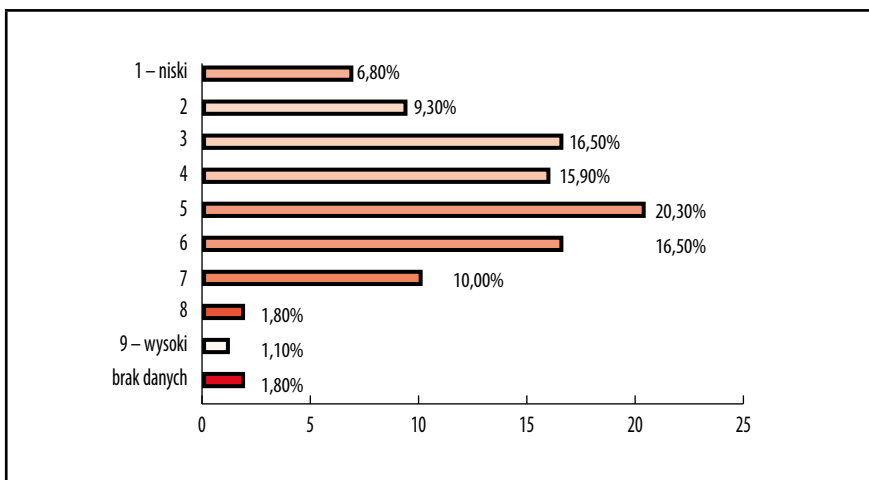

Osoby badane najczęściej legitymowały się wykształceniem średnim (22,8%) lub wyższym (57,3%). Niespełna jedną piątą (19,9%) uczestników badania stanowiły osoby

z wykształceniem zawodowym lub niższym. W próbie dominowały osoby z dużych miast (WYKRES 3), co może odzwierciedlać proces migracji osób LGBTQI do większych ośrodków w poszukiwaniu anonimowości lub przyjaznego środowiska. Pod względem subiektywnego statusu ekonomicznego, w próbie przeważały osoby interpretujące swoją sytuację materialną jako przeciętną lub złą (WYKRES 4).

Wykres 3. Rozkład wielkości miejsca zamieszkania wśród uczestników badania ilościowego (N = 1405)

Wykres 4. Rozkład subiektywnego statusu ekonomicznego wśród uczestników badania ilościowego (N = 1405)

Metody analizy danych jakościowych

Analizę danych z pochodzących wywiadów pogłębionych wykonały autorki niniejszego raportu, z których druga ma duże doświadczenie w prowadzeniu badań jakościowych. Analiza obejmowała trzy etapy. W pierwszym kroku, kierując się zasadami tematycznej analizy treści (Braun i Clarke, 2006), w oparciu o uważną i wielokrotną lekturę zgromadzonego materiału stworzono sieć kategorii uwzględniających powtarzające się wątki. Następnie kategorie te zostały uporządkowane zgodnie z pytaniami badawczymi i kontekstem teoretycznym. W kroku trzecim zweryfikowano rzetelność analiz w drodze dyskusji między osobami wykonującymi analizę. Efektem analizy danych jakościowych był raport cząstkowy, poruszający takie zagadnienia jak przebieg kontaktów osób pokrzywdzonych z przedstawicielami wymiaru sprawiedliwości i organów ścigania oraz potrzeby osób pokrzywdzonych.

Metody analizy danych ilościowych

Każda zmienna niedemograficzna analizowana była w trzech krokach. W pierwszej kolejności sprawdzane były rozkłady częstości odpowiedzi. Następnie sprawdzano związki danej zmiennej ze zmiennymi socjodemograficznymi, wykorzystując współczynniki korelacji (rho-Spearmana i r-Pearsona) oraz analizę wariancji i test chi kwadrat. W kroku trzecim przy pomocy analizy regresji (liniowej, porządkowej lub logistycznej w zależności od poziomu pomiaru zmiennej zależnej) sprawdzano unikalne (a zatem nieredukowalne do oddziaływania innych predyktorów) efekty zmiennych socjodemograficznych.

Do porównania wyników badania ilościowego z badaniem World Values Survey wykorzystano analizę regresji. Analizy obejmowały również testy specyficznych hipotez (np. związku między otwartością na temat własnej orientacji seksualnej, tożsamości płciowej lub ekspresji płciowej a doświadczeniem przemocy) przeprowadzone przy użyciu analizy korelacji, analizy regresji, analizy wariancji i testu t-studenta.

Ograniczenia empirycznej części projektu

Główne ograniczenia empirycznej, a zwłaszcza – ilościowej – części projektu wynikają ze specyfiki badanej grupy. Świadomej decyzji ze strony badaczy wymaga już sama definicja populacji osób LGBTIQI. W literaturze naukowej (np. Sell, 2007) przynależność do grupy osób homoseksualnych i biseksualnych określana jest w oparciu o co najmniej jedno z trzech kryteriów takich jak identyfikacja (do populacji LGB zaliczane są wszystkie osoby które identyfikują się jako geje, lesbijki lub osoby biseksualne), zachowania seksualne (do populacji LGB zaliczane są te osoby, które miały kontakty seksualne z osobami tej samej płci) oraz pociąg fizyczny i emocjonalny (do populacji LGB zaliczane są osoby odczuwające zainteresowanie seksualne i emocjonalne względem osób tej samej płci). Różnorodne kryteria (np. identyfikacja, poddanie się chirurgicznej korekcie lub terapii

hormonalnej) stosowane są także dla wytyczenia granic populacji osób transpłciowych (np. Kuper, Nussbaum i Mustanski, 2012). W związku z tym, iż każda z grup wchodzących w skład zbiorowości LGBTQI bywa definiowana w oparciu o identyfikację, w badaniu ilościowym zdecydowaliśmy się właśnie na to kryterium. Populację osób LGBTQI stanowiły zatem jednostki identyfikujące się jako geje, lesbijki, osoby biseksualne, transpłciowe, queer, interseksualne i asekualne. Należy zwrócić uwagę na fakt, że taka definicja nie obejmuje m.in. osób, które mimo angażowania się w relacje seksualne z osobami tej samej płci nie identyfikują się jako bi- lub homoseksualne (por. Meyer i Wilson, 2009).

Specyfika populacji osób LGBTQI przekłada się również na nieznaną stopień reprezentatywności otrzymanych wyników. Osoby LGBTQI stanowią populację ukrytą, w przypadku której wiarygodne dane dotyczące jej wielkości i podstawowych charakterystyk demograficznych są niedostępne. Jako wrażliwe, pytania o orientację seksualną oraz inną niż binarna tożsamość płciową nie są zadawane w ogólnopolskich badaniach sondażowych czy w prowadzonym przez Główny Urząd Statystyczny Narodowym Spisie Powszechnym. Nie istnieje zatem punkt odniesienia, który pozwalałby ocenić, na ile charakterystyka demograficzna próby zgromadzonej w badaniu ilościowym odpowiada właściwościom populacji. Przedstawione niżej wyniki nie muszą zatem odzwierciedlać procesów dotyczących populacji osób LGBTQI mieszkających w Polsce.

Potencjalnym źródłem obniżenia reprezentatywności otrzymanych wyników jest rekrutacja osób badanych za pośrednictwem Internetu. W porównaniu z badaniami realizowanymi przy udziale ankierów, badania internetowe stwarzają respondentom większą możliwość zachowania anonimowości, co wydaje się kluczowe ze względu na zagrażający charakter przynależności do grupy osób LGBTQI. Jednakże, wykorzystanie Internetu stwarza ryzyko pominięcia osób, które rzadko używają tego medium bądź nie korzystają z serwisów przeznaczonych dla osób LGBTQI. W oparciu o wyniki badań dotyczących używania Internetu przez populację ogólną (Feliksiak, 2015) można przypuszczać, że niedoreprezentowanymi grupami w naszym badaniu są osoby starsze, znajdujące się w złej sytuacji ekonomicznej, mieszkające w mniejszych miejscowościach oraz słabo wykształcone.

Inny rodzaj ograniczeń wynika z korelacyjnego schematu badania ilościowego. W przeciwieństwie do eksperymentów i badań podłużnych badania korelacyjne, w których pomiar dokonywany był w jednym punkcie czasowym, nie pozwalają na wnioskowanie o przyczynowości. Niniejszy raport opisuje zatem związki między zmiennymi, bez wyraźnego wskazywania przyczyn i skutków. Przykładowo, duża otwartość na temat swojej nienormatywnej orientacji seksualnej, identyfikacji płciowej czy ekspresji płciowej może wiązać się z wyższym ryzykiem doświadczenia przemocy motywowanej nienawiścią. W oparciu o obecne dane nie można jednak określić, czy to ujawnienie prowadzi do doświadczenia przemocy, czy też doznanie przemocy wymusza ujawnienie.

Dane ilościowe nie pozwalają również na wyciąganie stanowczych wniosków na temat kontaktów osób LGBTQI z przedstawicielami organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. W zgromadzonej próbie znalazło się tylko 21 osób, które zgłosiły organom ścigania najpoważniejszy przypadek przemocy fizycznej lub psychicznej motywowanej nienawiścią. Zaledwie jedna na 1405 osób dotarła do etapu postępowania sądowego. W tych okolicznościach zawarte w raporcie wnioski dotyczące kontaktów osób badanych z Policją,

prokuratūrą i sądami opierają się w głównej mierze na danych zebranych w jakościowej części projektu.

Kolejne ograniczenie dotyczy porównywania wyników badania ilościowego z rezultatami wcześniejszych badań. Dane ilościowe zgromadzone w ramach obecnego projektu zostały zaprezentowane na tle pięciu punktów odniesienia: 1) Sondażu przeprowadzonego w 2012 roku na reprezentatywnej, jak można domniemywać w większości heteroseksualnej i cisplciowej, próbie Polaków w ramach 6. fali międzynarodowego badania World Values Survey; 2) Badania osób LGBT przeprowadzonego w 27 krajach Unii Europejskiej i Chorwacji¹ w 2012 roku przez Agencję Praw Podstawowych (FRA, 2013), 3) Badania nt. sytuacji społecznej osób LGB w Polsce zrealizowanego przez Kampanię Przeciw Homofobii na przełomie lat 2011 i 2012 (Abramowicz, 2012); 4) Badania nt. sytuacji społecznej osób transplciowych w Polsce zrealizowanego przez Kampanię Przeciw Homofobii na przełomie lat 2011 i 2012 (Kryszk i Klonkowska, 2012), 5) Badania nt. przemocy motywowanej homofobią przeprowadzonego przez Kampanię Przeciw Homofobii na przełomie lat 2010 i 2011 (Świerszcz, 2011). Jako że wymienione badania różnią się od obecnego na odmiennych płaszczyznach (Tabela 1), zakres zasadnych porównań bieżących wyników z wcześniejszymi rezultatami jest zróżnicowany. Mimo podobieństw tematycznych, zaprezentowane w niniejszym raporcie badanie różni się od wcześniejszych badań Kampanii Przeciw Homofobii brzmieniem zadawanych pytań. Jeśli zatem w niniejszym raporcie odwołujemy się do wyników wcześniejszych badań KPH, to raczej poprzez sprawdzenie, czy najnowsze badanie ujawniło zaobserwowane niegdyś zjawiska, niż przez podanie różnic ilościowych dotyczących konkretnych zjawisk. Przykładowo, metodologicznie uprawnione jest stwierdzenie, iż w 2015 roku odtworzyła się różnica między gejami a lesbijkami pod względem prawdopodobieństwa wiktyimizacji uzyskana w latach 2011/2012. Ze względu na zastosowanie innych wskaźników, niezasadne jest natomiast porównywanie np. prawdopodobieństwa wiktyimizacji dla gejów w latach 2015 i 2011/2012.

Bardziej bezpośrednio porównania zostały przeprowadzone względem rezultatów badania nieheteronormatywnych mieszkańców UE i Chorwacji (FRA, 2013), na podstawie którego opracowano kwestionariusz do bieżącego badania. Jednakże ze względu na brak dostępności danych surowych lub oddzielnego raportu podsumowującego wyniki badania europejskiego dla Polski, punktem odniesienia w większości przedstawionych niżej porównań jest średnia europejska. Brzmienie części pozycji składających się na kwestionariusz było tożsame względem pytań zadanych uczestnikom i uczestniczkom polskiej edycji 6. Fali WVS. Pomimo iż sposób realizacji tamtego sondażu oraz metoda doboru próby różniły się względem bieżącego badania osób LGBTIQI, zdecydowano się na porównanie ilościowych aspektów wybranych zjawisk (np. wiktyimizacji w ciągu ostatnich 12 miesięcy) między próbami (niereprezentatywną i nieheteronormatywną vs. reprezentatywną i w większości heteronormatywną). Jednocześnie, dzięki dostępności danych surowych z badania WVS możliwe było sprawdzenie, czy zaobserwowane różnice między próbami odpowiadają rozbieżności pod względem podstawowych zmiennych socjodemograficznych, takich jak wiek, wykształcenie i miejsce zamieszkania.

---

1 Chorwacja dołączyła do Unii Europejskiej 1 lipca 2013 r.

Tabela 1. Charakterystyka badań wymienionych w raporcie

Aspekt badania	„Accommodating the needs...” Polska 2015	World Values Survey Polska 2012	EU LGBT Survey 27 państw Unii Europejskiej i Chorwacja 2012	Sytuacja społeczna osób LGB Polska 2011/2012	Sytuacja społeczna osób transpłciowych Polska 2011/2012	Przemoc motywowana homofobią Polska 2010/2011
Sposób realizacji badania	badanie internetowe (CAWI)	komputerowo wspomaganie wywiady osobiste (CAPI)	badanie internetowe (CAWI)	częściowo badanie internetowe (CAWI), częściowo zrealizowane przy użyciu wydrukowanego kwestionariusza (PAPI)	częściowo badanie internetowe (CAWI), częściowo zrealizowane przy użyciu wydrukowanego kwestionariusza (PAPI)	częściowo badanie internetowe (CAWI), częściowo zrealizowane przy użyciu wydrukowanego kwestionariusza (PAPI)
Grupa docelowa	Osoby dorosłe (≥ 18) identyfikujące się jako LGBTQI	Populacja ogólna dorosłych (≥ 18) Polaków	Osoby dorosłe (≥ 18) identyfikujące się jako LGBTQI	Osoby dorosłe (≥ 18) identyfikujące się jako LGB oraz heteroseksualne pozostające w związku z osobą tej samej płci	Osoby identyfikujące się jako transpłciowe	Osoby, które spotkały się z przemocą motywowaną homofobią
Wielkość próby	N = 1405	N = 966	N = 93079 N _{pl} = 2790	N = 11141	N = 112	N = 423
Reprezentatywność próby	Nie	Tak	Nie	Nie	Nie	Nie
Struktura wiekowa próby (% osób w wieku 25 lat i poniżej)	73,2%	12,5%	30% ^a	48,2%	48,2%	78,4%
Brzmienie pytań względem badania „Accommodating the needs...”		Čzęściowo identyczne	Čzęściowo identyczne	Różne	Różne	Różne
Dostępność danych surowych	Tak	Tak	Nie	Tak	Tak	Tak

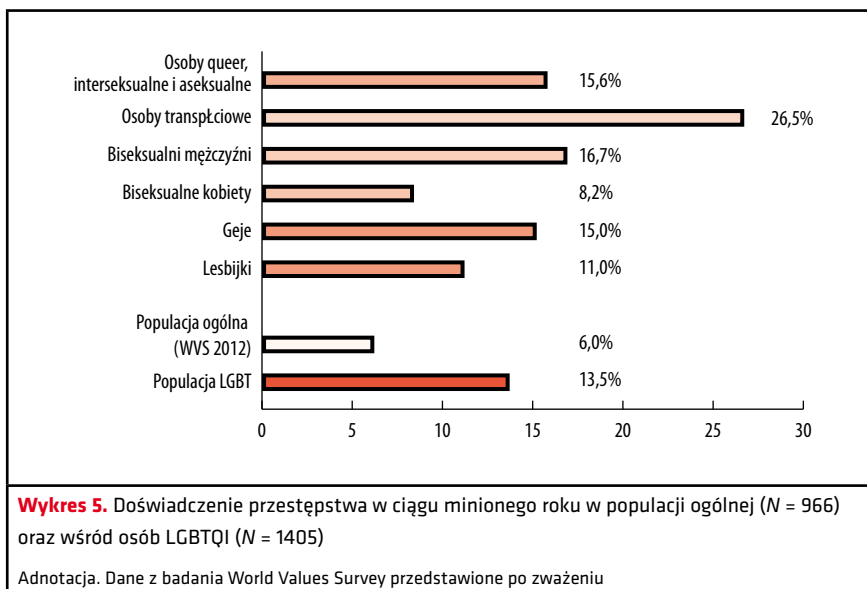
Anotacja - A osoby w wieku 18 - 24 lata

2. WYSTĘPOWANIE PRZEMOCY PSYCHICZNEJ I FIZYCZNEJ MOTYWOWANEJ NIENAWIŚCIĄ

Jednym z zasadniczych celów badania ilościowego było sprawdzenie, jak często i w jakich okolicznościach osoby LGBTQI doświadczają przemocy motywowanej nienawiścią oraz są ofiarami przestępstw w ogóle. Wiedza na temat grup najbardziej narażonych na przemoc motywowaną homo- i transfobicznie oraz sytuacji, w których do takiej przemocy dochodzi, wydaje się kluczowa dla organizacji działań prewencyjnych.

1. Czy na tle populacji ogólnej osoby LGBTQI są tak samo narażone na doświadczenie jakiegokolwiek przestępstwa?

Aby odpowiedzieć na to pytanie, wskaźniki uzyskane dla uczestników badania ilościowego zestawiono z danymi dla populacji ogólnej. Osoby badane pytano, czy w ciągu minionych 12 miesięcy doświadczyły jakiegokolwiek przestępstwa – takie samo pytanie zadano uczestnikom badania reprezentatywnego, które w 2012 roku zrealizowano w ramach polskiej edycji World Values Survey. Jak obrazuje wykres 5, w porównaniu z populacją ogólną odsetek osób LGBTQI, które w ciągu minionego roku doświadczyły przestępstwa, był ponad dwa razy wyższy (odpowiednio 6% i 13,5%). Kiedy kontrolowano zmienne socjodemograficzne, cztery z sześciu wyróżnionych grup osób LGBTQI (wszystkie oprócz biseksualnych kobiet i lesbijek) były bardziej narażone na doświadczenie przestępstwa niż Polacy w ogóle. Najsilniejsza różnica wystąpiła dla osób transpłciowych, z których ponad 1/4 (26,5%) doświadczyła przestępstwa w ciągu ostatnich 12 miesięcy.

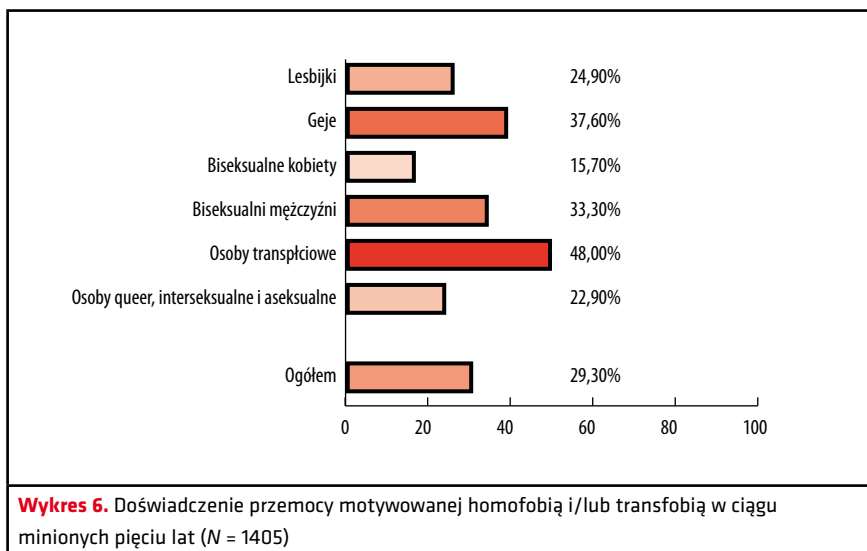

2. Jaki odsetek osób LGBTQI doświadcza przemocy fizycznej i/lub psychicznej motywowanej nienawiścią?

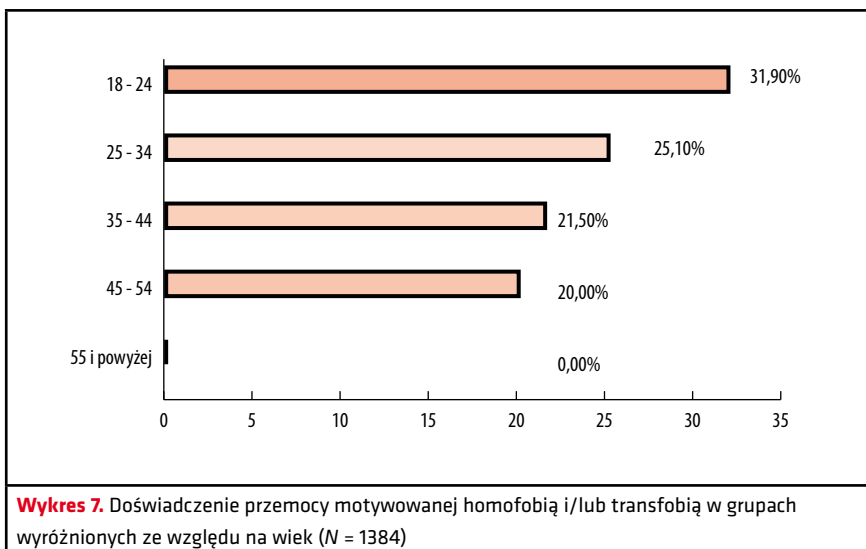
W ciągu minionych pięciu lat blisko 1/3 (29,3%) uczestników badania ilościowego doświadczyła przemocy fizycznej i/lub psychicznej motywowanej nienawiścią.

3. Jakie zmienne socjodemograficzne przewidują doświadczenie przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią?

Prawdopodobieństwo doświadczenia przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią różniło się w zależności od podgrupy LGBTQI (**WYKRES 6**). Najwyższy odsetek osób, które doświadczyły przemocy lub nękania ze względu na swoją orientację seksualną, tożsamość płciową lub ekspresję płciową odnotowano kolejno wśród osób transpłciowych (48%), gejów (37,6%) i biseksualnych mężczyzn (33,4%). Grupami mniej narażonymi na przestępstwa z nienawiści były biseksualne kobiety (15,7%), osoby queer, interseksualne i aseksualne (22,9%) oraz lesbijki (24,9%). Otrzymane wyniki korespondują z rezultatami wcześniejszych badań przeprowadzonych przez KPH (Abramowicz, 2012; Kryszk i Kłonkowska, 2012; Świerszcz, 2011) oraz Agencję Praw Podstawowych (FRA, 2013), zgodnie z którymi najczęściej przestępstw z nienawiści doświadczały osoby transpłciowe, rzadziej zaś – nieheteroseksualni mężczyźni i nieheteroseksualne kobiety.

Spośród zmiennych socjodemograficznych, takich jak wykształcenie, wielkość zamieszkania, subiektywny status społeczno-ekonomiczny i wiek, tylko ta ostatnia wiązała się z prawdopodobieństwem doświadczenia przemocy motywowanej nienawiścią. Osoby młodsze były bardziej narażone na przemoc fizyczną i nękanie psychiczne ze względu na swoją orientację seksualną i/lub tożsamość płciową (WYKRES 7). Prawidłowość ta odnotowywana była również we wcześniejszych badaniach KPH (np. Abramowicz, 2012), które wykazały również, że przemoc wobec osób LGBTQI ma najczęściej charakter przemocy rówieśniczej doświadczanej w szkołach i na uczelniach.

4. Czy otwartość na temat swojej orientacji seksualnej/ tożsamości/ekspresji płciowej wiąże się z prawdopodobieństwem doświadczenia przemocy motywowanej nienawiścią?

Tak. Dane ilościowe ujawniły słaby, ale istotny statystycznie pozytywny związek między globalnym wskaźnikiem otwartości nt. własnej orientacji seksualnej/tożsamości płciowej/ekspresji płciowej a doświadczeniem przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią w ciągu ostatnich pięciu lat, $r = 0,15$, $p < 0,001$. Oznacza to, że im większa była liczba osób, przed którymi ujawnili się uczestnicy badania, tym bardziej narażeni byli oni na przemoc fizyczną i psychiczną. Wskazana zależność utrzymywała się także wtedy, kiedy kontrolowane były cechy socjodemograficzne uczestników badania.

Dodatkowe analizy wykazały, że najsilniej z doświadczeniem przemocy fizycznej i psychicznej motywowanej nienawiścią wiązał się coming out przed znajomymi ze szkoły, uczelni lub pracy. Nieznacznie słabsze związki odnotowano dla ujawnienia się przed członkami rodziny, przełożonymi, przyjaciółmi i klientami. Doświadczenie przemocy fizycznej lub nękania psychicznego nie łączyło się natomiast z coming outem przed sąsiadami i pracownikami służby zdrowia.

Tak jak już wspomniano, korelacyjny schemat badania ilościowego nie pozwala na wskazanie, czy to otwartość na temat nienormatywnej orientacji seksualnej, tożsamości płciowej czy ekspresji płciowej prowadzi do doświadczenia przemocy motywowanej nienawiścią, czy też przemoc motywowana nienawiścią wymusza coming out.

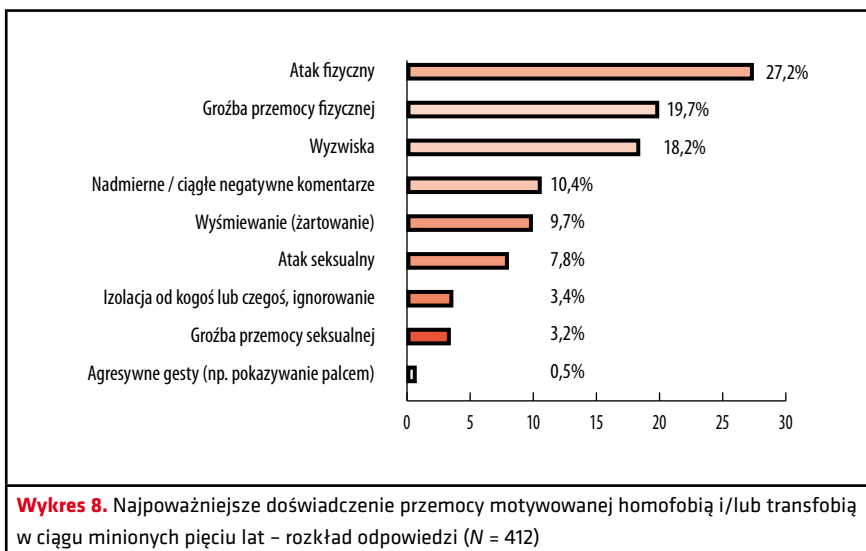
5. Jakich rodzajów przemocy motywowanej nienawiścią doświadczają osoby LGBTQI?

Przemoc motywowaną nienawiścią można podzielić na fizyczną (atak fizyczny, atak o podłożu seksualnym, groźby przemocy fizycznej lub seksualnej) oraz psychiczną (wyzwiska, wyśmiewanie, agresywne gesty, izolacja od kogoś lub czegoś). Jak pokazują jednak dane zebrane w badaniu jakościowym, oba rodzaje przemocy mogą się ze sobą łączyć – przemoc fizycznej bardzo często towarzyszy przemoc psychiczna. Związek ten ilustruje przypadek 24-letniej osoby transpłciowej K/M, którą wraz z koleżanką pobito w jednym z większych miast Polski (**PRZYKŁAD 1**).

PRZYKŁAD 1, PL12

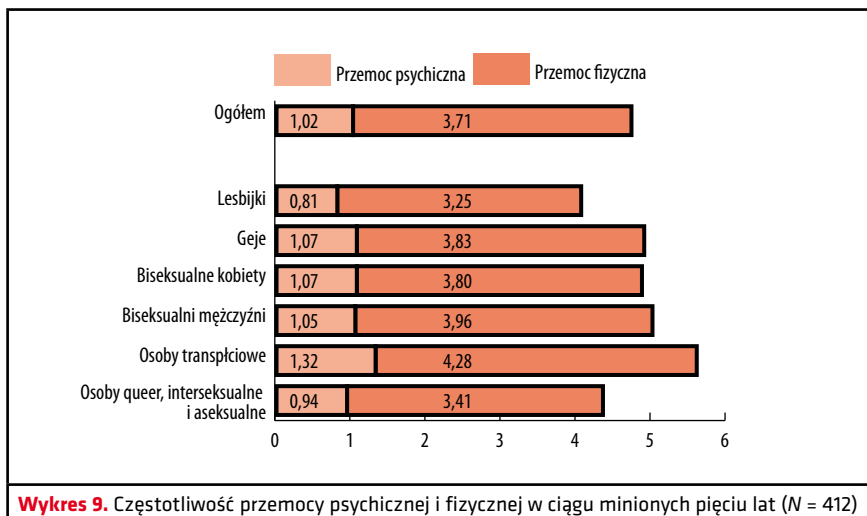
Wyszedłem z pracy koło godziny 23.30, może przed 24.00 i był to taki ciemny zaułek, zamykałem tylne drzwi i przyszła po mnie koleżanka ze studiów, mieliśmy iść do baru obok na piwo. Zamykając te drzwi, usłyszałem, że idzie kilka osób i się zatrzymują [...] I oni zaczęli zadawać nam różne pytania, w bardzo agresywny sposób pytając „Czy jesteście lesbami?“, „A właściwie to ty jesteś chłopak czy dziewczyna?“, „Czy to się liczy, że wy jesteście lesbami, jeżeli ty wyglądasz jak chłopak?“, „A kto u was...?“. Pomimo tego, że nie było pomiędzy nami żadnych oznak, jakby to też nie dałoby im prawa do tego, ale nie było pomiędzy nami żadnych oznak zbliżenia, to jednak od razu nas zaklasyfikowali jako lesby i pamiętam, że tam właśnie darli się, krzyczeli do mnie, że jestem obojnakiem i że muszę się zdecydować, czy jestem chłopakiem czy dziewczyną. [...] Podchodzili do nas coraz bliżej, coraz bliżej i wtedy moja koleżanka postanowiła dać krok w przód i jeden z tych chłopaków rozbił jej taką butelkę od Tymbarka na głowie. Ona upadła, ja zacząłem szturchać właśnie tego mężczyznę, który jej rozbił tę butelkę. No i kopnął mnie w nogę, jakby pod kolanem, ja upadłem, uderzyłem głową o krawężnik. Tamta koleżanka wstała, dostała, uderzyli ją w twarz i od razu poszła jej krew z nosa. No i jakby, jak już leżeliśmy obydwoje, no to zaczęli nas kopać i tam jakieś słowa, że nikt nas nigdy nie będzie chciał, że zawsze będziemy tacy brzydki, że w ogóle nikt się nami nigdy nie zainteresuje, że w ogóle wszyscy się nas wstydzą, takie rzeczy które... [...] To trwało jakieś 10-15 minut i jakby nie było już z ich strony agresji fizycznej, ale jakby cały czas, nie wiem, chyba chcieli nam zrobić pranie mózgu, powtarzając nam, jacy jesteśmy beznadziejni. Pamiętam, że mówili mi, że jestem gruby i że powinienem coś ze sobą zrobić a jednocześnie i tak nie mam na to szans, żeby w ogóle coś ze sobą zrobić, bo twarzy nie można zmienić.

Uczestnicy badania ilościowego poproszeni o opisanie najpoważniejszego przypadku przemocy z nienawiści w ciągu minionych pięciu lat najczęściej wskazywali atak fizyczny (27,2%), najrzadziej zaś – agresywne gesty (0,5%; wykres 8).

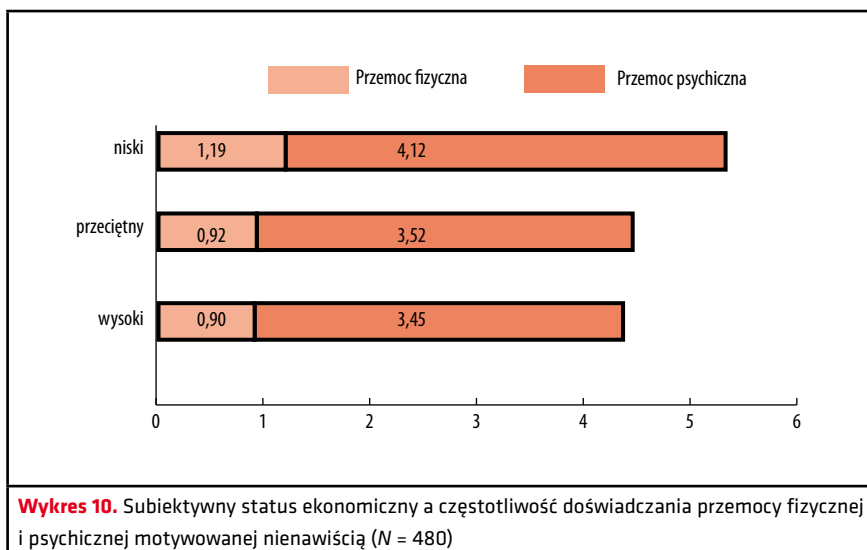

6. Jaka jest częstotliwość przemocy fizycznej i psychicznej, które ze względu na swoją orientację seksualną, tożsamość płciową lub ekspresję płciową doświadczają osoby LGBTQI? Jakie zmienne socjodemograficzne przewidują częstsze doświadczanie takiej przemocy?

W odniesieniu do poszczególnych form przemocy fizycznej oraz psychicznej osoby badane zostały poproszone o wskazanie, jak często doświadczyły ich w ciągu minionych pięciu lat. Na podstawie odpowiedzi na pojedyncze pytania zbudowano wskaźniki częstotliwości przemocy fizycznej i psychicznej, mogące przyjmować wartości od 0 (brak doświadczenia przemocy) do 6 (doświadczenie każdej formy przemocy fizycznej lub psychicznej 6-krotnie lub częściej w ciągu ostatnich pięciu lat). Podczas gdy we wszystkich podgrupach respondentów przemoc psychiczna doświadczana jest częściej niż przemoc fizyczna, grupę narażoną na najbardziej intensywną agresję psychiczną i fizyczną stanowią osoby transpłciowe (WYKRES 9).

Subiektywny status ekonomiczny wiąże się negatywnie z nasileniem przemocy fizycznej i psychicznej – im lepsza jest sytuacja materialna danej osoby, tym rzadziej doświadcza ona agresji (WYKRES 10). Czynnikiem unikalnie przewidującym nasilenie przemocy fizycznej jest również wykształcenie – osoby z wykształceniem wyższym rzadziej spotykają się z tą formą przemocy niż osoby z wykształceniem średnim i co najwyżej zawodowym. Można sądzić, że w lepiej wykształconych warstwach społeczeństwa przemoc fizyczna wobec osób LGBTQI lub przemoc w ogóle stanowi tabu, stąd też mniejsze narażenie na nią osób, które do tych warstw należą.

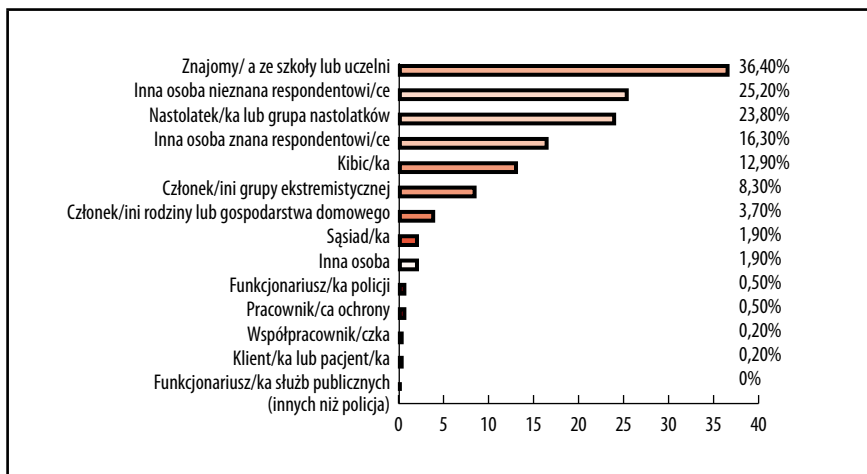

7. Kto jest sprawcą przemocy motywowanej nienawiścią? Czy można wskazać cechy socjodemograficzne, które predysponują do doznania przemocy ze strony poszczególnych grup sprawców?

Jak wykazało badanie ilościowe, większość (67,7%) najpoważniejszych incydentów przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią obejmowała udział grup sprawców – wynik ten był bardzo zbliżony do wartości odnotowanych dla państw UE i Chorwacji w badaniu Agencji Praw Podstawowych (64% dla przemocy fizycznej i 68% dla przemocy psychicznej). Tylko w 1/3 (32,3%) przypadków agresji dopuszczała się jedna osoba. Na ataki ze strony kilku osób szczególnie narażeni byli respondenci nieposiadający wyższego wykształcenia oraz biseksualni mężczyźni.

Wśród sprawców najpoważniejszych incydentów przemocy dominowali mężczyźni (66,5%), co odpowiada rezultatom wcześniejszych badań nad przemocą motywowaną homofobią i/lub transfobią (np. Herek i Berril, 1992). Przewaga mężczyzn wśród sprawców przemocy wobec osób LGBTQI może być następstwem różnic w kulturowych konstrukcjach męskości i kobiecości – podczas gdy niechęć wobec osób nieheteronormatywnych stanowi filar męskości, nie jest ona elementem definicyjnym kobiecości (Kimmel, 1997). W większości (71,6%) sprawcy przemocy odbierani byli jako osoby heteroseksualne.

Najczęściej jako sprawcy przestępstw z nienawiści wskazywani byli znajomi ze szkoły lub uczelni (36,4%, **WYKRES 11**), co prawdopodobnie wynika ze struktury wiekowej próby (por. wykres 2). W 1/4 (25,20%) incydentów sprawcami były osoby nieznanne respondentom. Do około 1/10 najpoważniejszych przypadków przemocy doszło przy udziale kibiców (12,90%) i członków grup ekstremistycznych (8,30%, **PRZYKŁAD 2**). Dość rzadko incydenty uznane przez badanych za najpoważniejsze miały charakter przemocy domowej (3,70%), co można odczytywać na dwa sposoby. Zgodnie z pierwszą interpretacją przemoc doświadczana ze strony członków rodziny może mieć mniej drastyczny charakter niż ataki fizyczne i werbalne, których sprawcami są osoby niespokrewnione lub niespowinowacane. Z drugiej strony, ze względu na silne więzi emocjonalne z członkami rodziny, osoby pokrzywdzone mogą umniejszać postrzeżoną dotkliwość doświadczanej przemocy domowej.

Wykres 11. Sprawca / sprawczyni / sprawcy / sprawczynie najpoważniejszego przypadku przemocy motywowanej homofobicznie lub transfobicznie (N = 412)

Adnotacja. Jako że osoby badane mogły zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź, suma podanych wartości procentowych przekracza 100.

Prawdopodobieństwo ataku ze strony poszczególnych grup sprawców wiązało się ze zmiennymi socjodemograficznymi. W tabeli 2 wskazano grupy osób LGBTQI szczególnie narażone na atak ze strony sześciu najczęściej wskazywanych kategorii sprawców. Na podstawie niniejszych prawidłowości można wnioskować, że zasoby takie jak wysoki subiektywny status ekonomiczny, wykształcenie wyższe czy zamieszkiwanie w dużej miejscowości zmniejszają prawdopodobieństwo ataku ze strony osób znanych, nie stanowiąc jednocześnie zabezpieczenia przed agresją ze strony nieznanych sprawców (grupy nastolatków, kibiców, członków organizacji ekstremistycznych).

Tabela 2. Grupy szczególnie narażone na ataki najczęściej wskazywanych kategorii sprawców

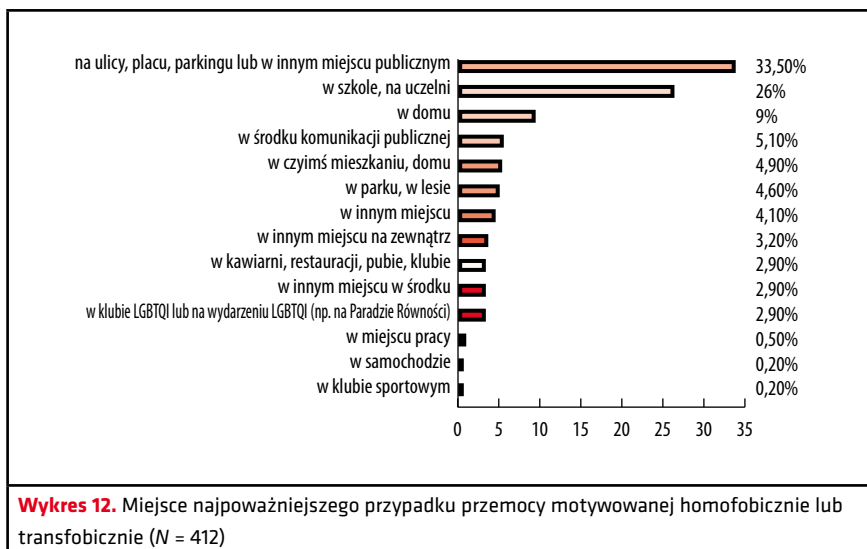
Sprawca/sprawcy	Grupy szczególnie narażone na agresję ze strony danej kategorii sprawców
Znajomy/a ze szkoły lub uczelni	Osoby w wieku 18-24 lata
Inna osoba nieznaną respondentowi/ce	Osoby w wieku 25-44 lata Osoby subiektywnie dobrze sytuowane
Nastolatek/ka lub grupa nastolatków	Osoby subiektywnie dobrze sytuowane
Inna osoba znana respondentowi	Biseksualne kobiety Osoby z małych miejscowości
Kibic/ka	Biseksualni mężczyźni Osoby transpłciowe Osoby z dużych miast
Członek / członkini grupy ekstremistycznej	Osoby dobrze wykształcone

PRZYKŁAD 2, PL10

Zorganizowaliśmy ze stowarzyszeniem [LGBTQI – przyp. P. G.] obchody, przeproszam, dwa lata temu, urodzin stowarzyszenia. Przygotowaliśmy prezentację, chcieliśmy się spotkać w klubie, na takiej półzamkniętej imprezie, zaprosiliśmy gości. Na dwie minuty przed rozpoczęciem do klubu wpadło 50 barczystych tysięcy kolegów, którzy rozsiedli się, zaczęli przeszkadzać, wyzywać nas, nie chcieli wyjść. [...] Grupa cudzysłowowych karków stojąca i takie marszowe przyśpiewki na tych marszach ONR-owskich, które tam, „raz sierpem raz młotem czerwona hołota”, bo to, że tam wołali „pedały” czy „cioty” było właśnie non stop. [...]. To, że to jest [nazwa drużyny piłkarskiej] wiemy z innego źródła [...]. Okazało się, że jeden z prezesów stowarzyszenia kibiców jako swoje osiągnięcia wymienił m.in. odwiedzin w naszym stowarzyszeniu [LGBTQI]. A na stronach internetowych też oczywiście było ONR, czy tam Narodowe Odrodzenie Polski pisało, że przechodzili przypadkowo ulicą w centrum miasta, grupą taką niezorganizowaną i zobaczyli, że w jednym z okien wiszą tęcza flagi i po prostu się wkurzyli i musieli przyjść zaprotestować.

8. Gdzie mają miejsce przestępstwa z nienawiści?

Jak przedstawiono na wykresie 12, do najpoważniejszych przypadków przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią najczęściej (33,5%) dochodziło w miejscach publicznych, takich jak ulice, parkingi czy place. Rezultat ten zgodny jest z wynikami wcześniejszych badań nad przemocą wobec osób LGBTQI w Polsce (Abramowicz, 2012; Kryszk i Kłonkowska, 2012; Świerszcz, 2011) i Europie (FRA, 2013). Kolejną najczęstszą lokalizacją były szkoły i uczelnie (26%). Rzadziej przestępstwa z nienawiści miały miejsce w domu (9%) lub w środku komunikacji publicznej (5,1%).

Najbardziej narażone na doświadczenie przemocy w miejscu publicznym były osoby w wieku od 25 do 44 lat oraz osoby subiektywnie dobrze sytuowane. Z kolei młody wiek (18-24 lata) predysponował do doznania przemocy w szkole lub na uczelni. Pozostałe lokalizacje nie wiązały się z cechami socjodemograficznymi respondentów.

3. ZGŁOSZENIE PRZESTĘPSTWA I POSTĘPOWANIE PRZYGOTOWAWCZE

9. Jak często osoby LGBTQI składają zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa? Jakie czynniki przewidują zgłoszenie się na policję?

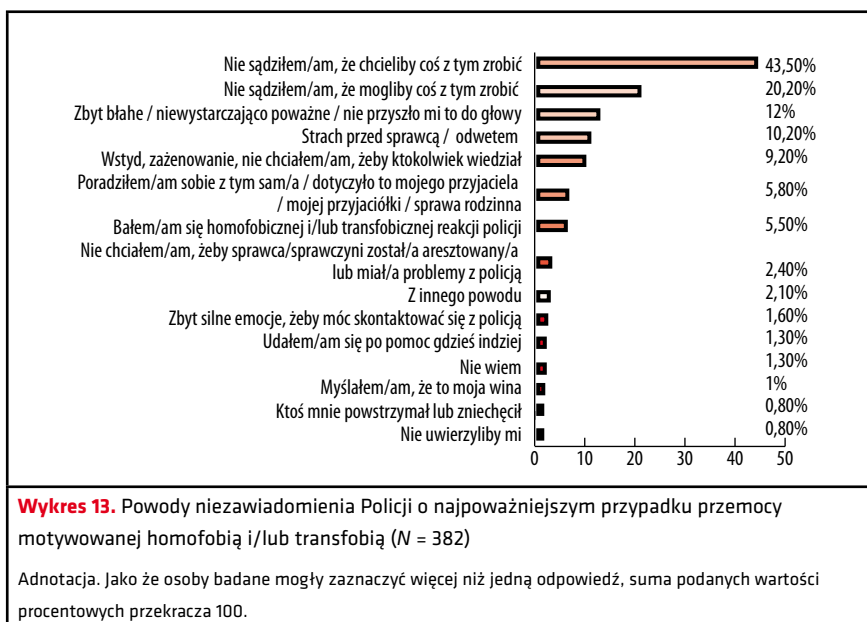
Tylko 5,2% osób, które w ciągu ostatnich pięciu lat doznały przemocy fizycznej lub psychicznej motywowanej nienawiścią, zgłosiło najpoważniejszy przypadek takiej przemocy na policję. Złożenie zawiadomienia nie wiązało się z żadną cechą socjodemograficzną respondentów, było jednak uzależnione od rodzaju doznanej przemocy. Osoby, które doświadczyły przemocy fizycznej (tj. ataku fizycznego lub o podłożu seksualnym bądź groźby takich ataków) zgłaszały się na policję blisko 7-krotnie częściej (8,2%) niż osoby, które doznały wyłącznie przemocy psychicznej (1,2%). Należy zwrócić uwagę na fakt, że podane wartości, choć zbliżone, są nieco niższe od tych odnotowanych dla Polski (odpowiednio 10% i 2%) w badaniu Agencji Praw Podstawowych (FRA, 2013). Ze względu na brak danych surowych z badania europejskiego nie można jednak orzec, czy niniejsza różnica wskazuje na spadek zgłaszalności incydentów przemocy w Polsce, czy też wynika z innej struktury próby w obu badaniach.

10. Dlaczego osoby LGBTQI nie zgłaszają organom ścigania przestępstw z nienawiści?

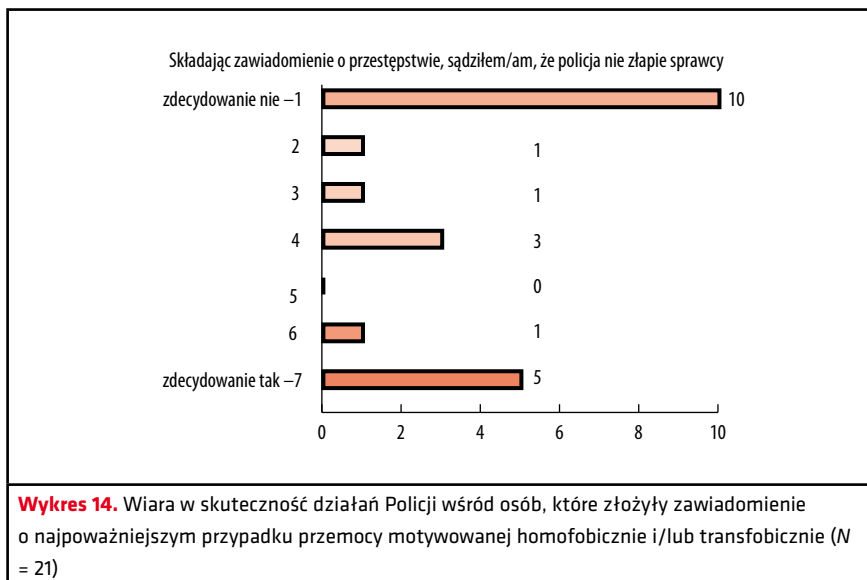
Osoby LGBTQI nie zgłaszają incydentów przemocy z nienawiści, ponieważ nie wierzą, że Policja zidentyfikuje i ujmie jej sprawców. W badaniu ilościowym głównym powodem, dla którego respondenci nie zawiadamiali Policji o najpoważniejszym przypadku

przemocy motywowanej nienawiścią było przekonanie, że policjanci nie będą chcieli nic zrobić z takim zgłoszeniem (43,5%, WYKRES 13). Jedna piąta (20,2%) respondentów, którzy nie złożyli zawiadomienia, nie sądziła, że Policja może zrobić cokolwiek w tej sprawie. Zdaniem ponad 1/10 (10,2%) osób badanych, ich przypadek był zbyt błahy, aby zgłaszać go organom ścigania. Prawie 1/10 (9,2%) uczestników badania nie zawiadomiła Policji, gdyż nie chciała, aby ktokolwiek dowiedział się o zdarzeniu.

Poszczególne powody niezgłoszenia organom ścigania najpoważniejszego przypadku przemocy nie wiązały się z żadnymi zmiennymi socjodemograficznymi, wynikały natomiast z rodzaju doświadczonej przemocy. Przekonanie, że Policja nie ma narzędzi, by zidentyfikować i ująć sprawcę było szczególnie silne u osób, które doświadczyły wyłącznie przemocy psychicznej. Natomiast poczucie wstydu i niechęć do opowiadania o zajściu powstrzymywały przed złożeniem zawiadomienia osoby, które doświadczyły ataku seksualnego.

Czy na podstawie powyższych wyników można zatem wnioskować, że osoby, które zgłaszają organom ścigania przestępstwa z nienawiści, wierzą w skuteczność działań Policji i prokuratury? Niekoniecznie. Jak obrazuje WYKRES 14, ponad 1/4 (28,6%) respondentów, którzy zgłosili najpoważniejszy przypadek przemocy, nie wierzyła, że sprawa zakończy się ujęciem sprawcy. Na podstawie badania jakościowego można wnioskować, że takie osoby interpretują akt zawiadomienia o przestępstwie jako rodzaj działania dla dobra wszystkich osób LGBTQI, swoją pracę u podstaw, mającą wykształcić lepsze praktyki radzenia sobie z przestępstwami z nienawiści w ramach organów ścigania.

11. Jak wygląda pierwszy kontakt z Policją?

Ponad połowa (52,4%) osób, które zgłosiły najpoważniejszy przypadek przemocy motywowanej homofobicznie i/lub transfobicznie (N = 21), zrobiła to udając się osobiście na komisariat Policji. Mniejszy odsetek badanych użył telefonu alarmowego (28,6%), zwrócił się do funkcjonariusza Policji w miejscu publicznym (9,5%) lub poinformował o popełnieniu przestępstwa w inny sposób (9,5%).

W ponad 1/3 (38,1%) zgłoszonych przypadków Policja pojawiła się na miejscu przestępstwa. Czas oczekiwania na przybycie funkcjonariuszy był zróżnicowany i wahał się od mniej niż 10 minut (37,5%), przez 11-30 minut (25%) do godziny (25%).

12. Jaki jest stosunek funkcjonariuszy Policji do osób, które składają zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa motywowanego homofobią i/lub transfobią? Jaka część zgłoszeń jest przyjmowana przez Policję?

Ponad połowa (57,1%) uczestników badania ilościowego, która zwróciła się do organów ścigania, była zniechęcana do zgłaszania przestępstwa. Jak uwidaczniają informacje zebrane w badaniu jakościowym (**PRZYKŁAD 3**), argumentami, na które powołują się policjanci, odwołując osoby pokrzywdzone od składania zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa motywowanego homofobią i/lub transfobią, są brak odpowiednich przepisów oraz rze-

komu niewielki rozmiar szkód doznanych przez osoby będące obiektami przemocy (brak uszkodzenia ciała na okres dłuższy niż siedem dni).

PRZYKŁAD 3, PL14

Badany 1: Wyglądało to tak, że poszliśmy na policję, chcieliśmy zgłosić. Chcieliśmy zgłosić o pobiciu doniesienie. [...]

Badany 2: No, przyjęła nas jakaś pani w korytarzu w ogóle, nie w żadnej sali. Musiał [Badany 1] tak mówić żeby nie było słyhać... Z bronią w pasie. Po czym, my opowiadamy całe zajście. Ona mówi: „Fajnie, fajnie, ale to i tak za mało na sprawę”. To była załamka maksymalnie, że można po prostu chodzić po ulicy i bić ludzi, i nie wyrządzić uszczerbku większego niż siedem dni to nic nie grozi, absolutnie nic. Możesz bronić się z powództwa cywilnego. Można z powództwa cywilnego, ale to wiesz jest strata czasu i kasy. [...]

Badany 1: Poszliśmy na tę policję. Czekamy, czekamy, mówimy, że w sprawie wczorajszego pobicia. [...] Po czym nagle przychodzi pani i nas bierze. I mówi dobra, to chodźcie tutaj porozmawiać. [...] Na korytarzo-pokojo-szatnię, na przejście w korytarzu.... I opowiedzieliśmy jej zdarzenie, jak wyglądało. Ona powiedziała, że co ona powiedziała w ogóle, że nie ma możliwości

Badany 2: Że możemy sobie zgłosić co chcemy, ale to nic nie da, że mo...

Badany 1: „Może pan zgłosić nawet, że wyładowało UFO, ale my je umorzmy, bo się tym nie zajmujemy. Więc może pan zgłosić, że to pobicie, ale gdyby Policja zajmowała się każdym pobiciem pojedynczej osoby, to wie pan ile byśmy mieli spraw do zrobienia”. Kurwa, nam opadły wtedy ręce.

Mimo dość powszechnego zniechęcania ze strony funkcjonariuszy Policji, zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa przyjęto w większości przypadków (81%) zgłoszonych przez uczestników badania ilościowego. Jednakże homofobiczne i/lub transfobiczne tło zdarzenia zaznaczono explicite tylko w 1/4 (23,5%) przyjętych zgłoszeń.

13. Czy działania funkcjonariuszy policji i pracowników prokuratury w trakcie postępowania przygotowawczego odpowiadają wytycznym Dyrektywy 2012/29/EU?

Na podstawie informacji zebranych w jakościowej i ilościowej części projektu można sądzić, że Policja i prokuratura nie zawsze działają zgodnie z wytycznymi Dyrektywy 2012/29/EU. Podczas gdy pewne jej zalecenia są zazwyczaj realizowane, inne nie znajdują odzwierciedlenia w praktykach przedstawicieli Policji i prokuratury.

Wedle art. 3 ust. 3 Dyrektywy 2012/29/EU w pierwszym kontakcie z właściwym organem osobom pokrzywdzonym może towarzyszyć wybrana przez nie osoba, jeśli ze względu na skutki przestępstwa potrzebują one pomocy w rozumieniu lub byciu rozumianym. Zgromadzone w badaniu jakościowym informacje pozwalają sądzić, że ta wytyczna Dyrektywy 2012/29/EU jest raczej realizowana. W przypadkach, kiedy skutek przestępstwa osoby badane były w szoku lub znajdowały się w złej kondycji fizycznej, funkcjonariusze Policji zezwalali, aby pierwsze zeznania składane były w obecności kogoś, kto znajdował się w bliższej relacji z osobą pokrzywdzoną (np. członek rodziny lub znajomy).

Inny przepis (art. 5 ust. 1) Dyrektywy 2012/29/EU przewiduje, że osoby pokrzywdzone powinny otrzymywać pisemne potwierdzenie złożenia formalnego zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa, zawierające podstawowe informacje o zgłoszonym zdarzeniu. Jak pokazują wyniki badania ilościowego, pisemne potwierdzenie przyjęcia zawiadomienia otrzymała niespełna połowa (47,1%) osób, których zgłoszenia zaakceptowano.

Artykuł 4. Dyrektywy 2012/29/EU wskazuje na obowiązek zapewnienia osobom pokrzywdzonym od momentu ich pierwszego kontaktu z właściwym organem informacji dotyczących szeregu kwestii, takich jak procedury postępowania z zawiadomieniem o popełnieniu przestępstwa, dostępne rodzaje wsparcia, pomoc prawna czy składanie skarg na działanie organów ścigania. Zebrane dane wskazują na niedostatki w zakresie informacji, jakich Policja i prokuratura udzielają osobom pokrzywdzonym. Prawie połowa (47,1%) uczestników badania ilościowego, których zgłoszenia przyjęto, nie została poinformowana o tym, jak będzie wyglądało dalsze postępowanie z ich sprawą. Osobom pokrzywdzonym nie mówiono też, że mogą wyłączyć swoje dane personalne z akt sprawy (82,4%), poprosić o przesyłanie korespondencji związanej ze sprawą na adres inny niż adres miejsca zamieszkania (64,7%) czy uzupełniać swoje zeznania (64,7%). W efekcie z praw do wyłączenia danych osobowych, przesyłania korespondencji na inny adres czy uzupełniania zeznań skorzystała niewielka część osób badanych (odpowiednio 11,8%, 17,6% i 17,6%). Jak pokazują dane ilościowe, nie funkcjonują również procedury informowania osób pokrzywdzonych o możliwościach uzyskania pomocy. Spośród osób, których zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa zostały przyjęte, większość nie otrzymała informacji o możliwościach uzyskania pomocy prawnej (94,1%), psychologicznej (88,2%) i medycznej (64,7%). Należy zauważyć, że transpozycja Dyrektywy 2012/29/EU mająca miejsce już po zebraniu prezentowanych w raporcie danych ilościowych i jakościowych (listopad 2015) nie zmieniła stopnia realizacji zaleceń zawartych w art. 4. O swoich prawach i obowiązkach osoby pokrzywdzone informowane są poprzez pisemne pouczenie, pod którym muszą się podpisać. Można mieć wątpliwości, czy sformułowane w zawiłym języku prawniczym, niekiedy nieczytelne, a przede wszystkim – nieresponsywne ze swojej natury – pouczenie stanowi skuteczny nośnik informacji nt. uprawnień osób pokrzywdzonych.

Artykuł 6. Dyrektywy 2012/29/EU dotyczy przekazywania osobom pokrzywdzonym informacji na temat toczącego się postępowania przygotowawczego (ust. 1), procesu karnego (ust. 2) oraz losów osób tymczasowo aresztowanych, oskarżonych lub skazanych w związku ze sprawami dotyczącymi osób pokrzywdzonych (ust. 5). Jak wskazują dane ilościowe, ponad połowa (57,2%) osób, których zgłoszenia przyjęto, nie była informowana o postępowaniu przygotowawczym.

Artykuł 21 Dyrektywy 2012/29/EU odnosi się do środków, jakie właściwe organy w państwach członkowskich mogą podejmować w celu ochrony prywatności osób pokrzywdzonych. W oparciu o zgromadzone dane jakościowe można sądzić, że prawo osób pokrzywdzonych do zachowania prywatności nie zawsze jest przestrzegane. Najczęstszą sytuacją, w której dane wrażliwe na temat pokrzywdzonych docierają do nieupoważnionych osób, są przesłuchania, zarówno te prowadzone na komisariatach, jak i w terenie. Kilkoro uczestników badania jakościowego stwierdziło, że w momencie składania zeznań na komisariacie w pokoju oprócz przyjmującego zeznanie funkcjonariusza lub funkcjonariuszki znajdowały się też inne osoby – zazwyczaj inni funkcjonariusze wykonujący swoją, niezwiązaną z daną sprawą, pracę. W przypadku zeznań składanych w terenie usłyszeć mogły je osoby znajdujące się w danym miejscu, nierzadko skonfliktowane z osobami badanymi, np. pacjenci chodzący po korytarzu, sąsiedzi czy sprawcy (**PRZYKŁAD 4**).

PRZYKŁAD 4, PL5

Po 10 minutach byli [policjanci]. Dwóch młodych, rozmawialiśmy na klatce, nie wpuściłem ich tutaj do mieszkania. [...] Odmówiliśmy podania, gdzie pracujemy. Adresu. Bo wiedzieliśmy, że sąsiad podsłuchuje, a już były jakieś telefony wcześniej w sprawie [imię partnera]. Bo okazuje się, że ktoś tutaj [z sąsiadów, z którymi skonfliktowany jest badany] wiedział, że my pracujemy razem. Na tej samej uczelni. No wiedzieli, znali jego nazwisko, więc zadzwonili [ze skargą].

Brak prywatności w trakcie składania zeznań na komisariacie sugerują również wyniki badania ilościowego – prawie połowa (47%) osób, których zgłoszenia przyjęto, stwierdziła, że pomieszczenia, w których je przesłuchiowano, nie zapewniały poczucia bezpieczeństwa i prywatności.

Innym kontekstem, w którym informacje o osobach pokrzywdzonych uzyskują osoby postronne, jest moment samego przybycia do siedziby organów ścigania, gdy w towarzystwie innych interesantów przebywających w poczekalni osoba pokrzywdzona musi wylegitymować się i powiedzieć, w jakiej sprawie przychodzi. W przypadku osób transpłciowych, których płeć metrykalna nie musi zgadzać się z tożsamością i ekspresją płciową, może to być szczególnie ciężkie doświadczenie (**PRZYKŁAD 5**).

PRZYKŁAD 5, PL16

I zawsze jest tak, że muszę się wylegitymować dowodem na portierni, recepcji, jakkolwiek to się nazywa, gdzie siedzi policjant, który przyjmuje wstępne zgłoszenia i informacje, kto przyszedł i po co. No i to jest przestrzeń połączona z poczekalnią, gdzie za każdym razem ja okazuję wezwanie, na którym jestem i czasem się zdarzało tak, że musiałam udowadniać, że to naprawdę jestem ja, [imię i nazwisko], bo mój wygląd na to nie wskazuje. Nie było nigdy tak, żeby policjanci z dyskrecją to robili. Jak nie było ludzi w poczekalni, to w porządku, ale nawet jak byli ludzie w poczekalni, to oni mówili: „Ale to nie jest pan, to ta pani musi przyjść” i tak dalej, i tak dalej.

Artykuł 23 Dyrektywy 2012/29/EU określa środki, jakie udostępnia się osobom pokrzywdzonym mającym potrzeby szczególne w zakresie ochrony. Podczas postępowania przygotowawczego do środków tych należy przesłuchiwanie osób pokrzywdzonych przez te same osoby. Ponadto wskazuje się, że osoby pokrzywdzone powinny mieć możliwość uniknięcia konfrontacji ze sprawcą przestępstwa. Jak pokazują wyniki badania ilościowego, większość osób (71,4%), których zgłoszenia przyjęto, była przesłuchiwana przez różnych funkcjonariuszy. Prawie w 1/4 (23,5%) w trakcie postępowania przygotowawczego dochodziło do konfrontacji ze sprawcami, której osoby badane sobie nie życzyły.

Artykuł 18 Dyrektywy 2012/29/UE przewiduje, że w trakcie postępowania przygotowawczego osobom pokrzywdzonym powinno się zapewnić ochronę przed wtórną i ponowną wiktyimizacją, np. poprzez prewencyjne wizyty Policji w miejscu zamieszkania. Zgodnie z wynikami badania ilościowego, dodatkowe sposoby zapewnienia ochrony zaoferowano tylko 6% badanych, których zgłoszenia przyjęła Policja.

14. Jakie są postawy funkcjonariuszy Policji wobec osób, które doświadczyły przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią?

Zarówno dane jakościowe, jak i ilościowe wskazują na zróżnicowane nastawienie funkcjonariuszy Policji do osób, które doświadczyły przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią. Na podstawie materiału z badania jakościowego można wyróżnić trzy podstawowe klasy postaw przedstawicieli organów ścigania wobec osób pokrzywdzonych, czyli 1) Postawy uprzedzeniowe, 2) Pozbawiony empatii formalizm, 3) Empatię.

Część uczestników badania jakościowego spotkała się z otwarcie homofobicznym i/lub transfobicznym nastawieniem funkcjonariuszy Policji. Negatywny stosunek do osób nieheteronormatywnych przejawiał się m.in. w komentarzach zrzucających odpowiedzialność za przestępstwo na osoby pokrzywdzone (**PRZYKŁAD 6**).

PRZYKŁAD 6, PL18

Pan [policjant] stwierdził, że chyba będę dobrą osobą do tego, żeby sobie pokonwersować i powiedział mi coś w tym stylu, że „a, to dlatego wybili wam szyby, bo wy się za bardzo obnosicie z tym homoseksualizmem”. Generalnie trochę mnie wcięło, natomiast pan kontynuował swoje myśli, powiedział mi „tego jest za dużo” i że my się „obnosimy i że właśnie dlatego...”. Jak zdarta płyta powtarzał sobie to... Zapytałam go, co on ma na myśli, mówiąc, że się obnosimy z homoseksualizmem, bo też nie rozumiem, o co mu chodzi, co chce przez to powiedzieć. Na co pan policjant powiedział mi mniej więcej tak: „A nie myśli pani, że to teraz jest modne?”. Więc go zapytałam: „Ale co?” A on na to: „No, homoseksualizm, tak jak było z byciem Żydem. Kiedyś było to modne, więc wszyscy byli Żydami. Teraz jest modne bycie gejem, homoseksualistą i wszyscy są teraz gejami”.

Uprzedzenia wobec osób nieheteronormatywnych odzwierciedlały się także w zachowaniu przedstawicieli organów ścigania. Badanie jakościowe ujawniło dwa przypadki, w których sprawcami przemocy byli sami policjanci (PRZYKŁADY 7 i 8).

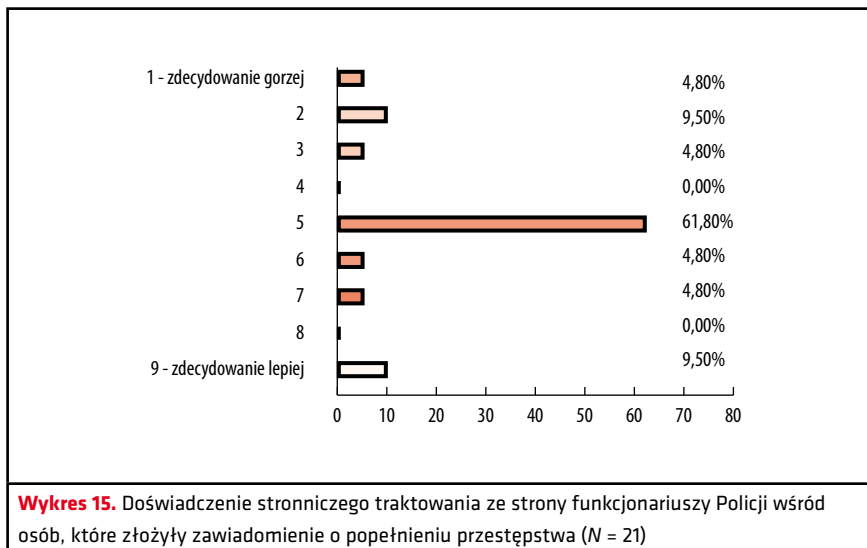
PRZYKŁAD 7, PL13

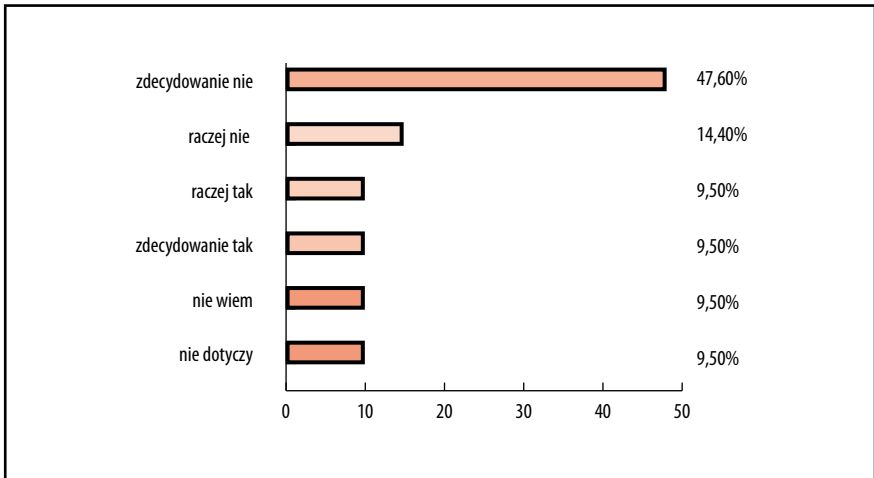
Pięć lat temu z moim ówczesnym partnerem i z naszą koleżanką wyszliśmy z klubu [nazwa – P.G.], to jest klub gejowski. [...] Pojawili się funkcjonariusze [...] stwierdzili, że nie jesteśmy chyba przyjaciółmi, tylko pedałami, na co mój partner ówczesny powiedział, że no chyba funkcjonariusze nie powinni się tak zwracać do obywateli i żeby zaprzestali tego, na co oni odpowiedzieli, że nie będzie im mówić, w jaki sposób mają się do niego zwracać lub nie. Poprosili nas o wylegitymowanie się, pytaliśmy się, o co chodzi, w jakiej sprawie jesteśmy legitymowani, nie dostaliśmy takiej informacji. Potem go bez powodu aresztowano, pobito w samochodzie policyjnym, grożono: „Jak my się tobą zajmiemy, to nie napiszesz swojego doktoratu, dostaniesz zaraz za swoje pedaństwo”. [...] Potem na izbie wytrzeźwień mówią „Nie z takimi pedałami żeśmy sobie tutaj dawali radę”. Jakies tam... Coś na temat ciot. Aha, i pytali się mnie, czy mam HIV czy AIDS, byli zainteresowani takimi tematami. W pewnym momencie powiedziałem, „o Boże”, ja chciałem zapisać tam, że zostałem pobity, na co oni... Jeden z nich powiedział „No, nie wzywaj imienia Pana Boga nadaremnie”. Aha, i jeszcze tak uzasadnił to „Bo Bóg nie wpuszcza pedałów do nieba”.

PRZYKŁAD 8, PL26

Weszliśmy do dyżurki, tam był taki wielki policjant... [...] Pierwszy komentarz był, że „Co to za ciota, że „gdyby [...] tak wyglądali młodzi kilka lat temu, kilkanaście, kilkadziesiąt lat temu, to by żadne powstanie by nie powstało”. Potem kazał mi się rozbierać, przy tych wszystkich policjantach. Zapytałem, czy nie można gdzieś, gdzie nie będzie ten.... Spojrzał się na mnie, tak jak by po prostu chciał mnie zabić. Powiedział „Rozbieraj się”. No to ja zacząłem się tam rozbierać i w ogóle skrępowany i przestraszony. Potem powiedział, żebym podał mu buty. Rozebrałem się i miałem podać mu buty [uczestnik wstaje], już druga ta rewizja osobista, pięciu policjantów stoi, więc ja mu je w ten sposób podałem, kiedy je zdjąłem [pchnięcie nogą butów w kierunku policjanta]. Taaak mi przyłożył, że po prostu wyleciałem ten ten... Już zacząłem wtedy ryczeć i on na mnie, że „Pedale, nie rób scen”. [...] Potem już kazał mi się ubrać, tamci se poszli. I jak już szedłem właśnie tam, do tej celi, ktoś to jeszcze mi powiedział przed snem – znaczy przed snem, przed zamknięciem tych drzwi, „Uważaj, bo tam jest jakiś tam typek, uważaj, żeby cię nie zgwałcił”. Więc całą noc płakałem i w dodatku jeszcze, kiedy jeszcze ten gościu leżał koło mnie się przekręcał, non stop miałem wrażenie, że on wstaje po prostu... i jeszcze bardziej we mnie narastała po prostu panika. No i siedziałem tam koło 48 godzin.

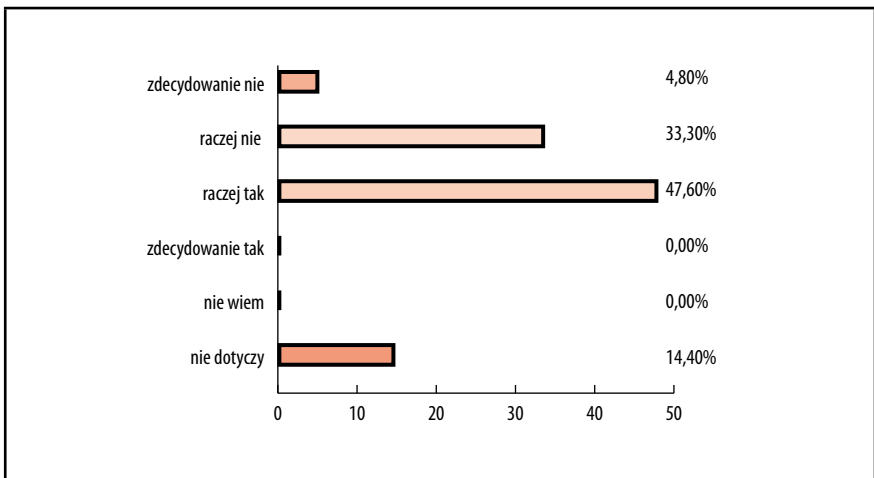
Jak wykazała analiza danych jakościowych, większość (61,8%) osób, które złożyły zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa, stwierdziła, że ich orientacja seksualna / tożsamość płciowa / ekspresja płciowa nie były przyczyną ani lepszego, ani gorszego traktowania ze strony policji (**WYKRES 15**). Naduzyciem byłoby zatem stwierdzenie, że uprzedzone nastawienie policjantów wobec osób doświadczających przestępstw motywowanych homofobią i/lub transfobią stanowi normę. Z drugiej strony prawie 1/5 (19%) badanych, którzy złożyli zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa, doświadczyła homofobicznego i/lub transfobicznego traktowania ze strony funkcjonariuszy policji (**WYKRES 16**). Poprawa postaw funkcjonariuszy wobec osób LGBTQI jest zatem wciąż wyzwaniem dla Policji.

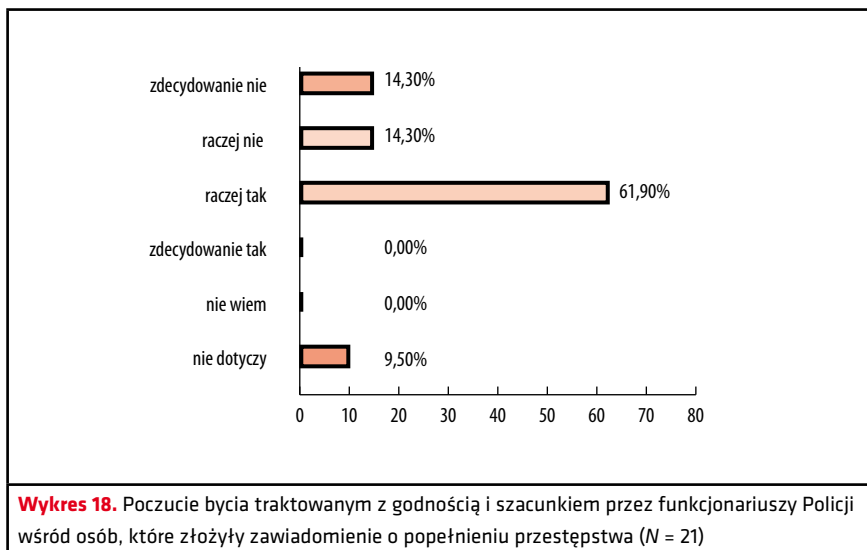

Wykres 16. Doświadczenie homofobicznego i/lub transfobicznego zachowania ze strony funkcjonariuszy policji wśród osób, które złożyły zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa (N = 21)

Drugą, najczęstszą wedle danych ilościowych i jakościowych, klasą postaw funkcjonariuszy Policji jest nastawienie określane jako „biurokratyczne”, polegające na skrupulatnym dopełnianiu formalności przy jednoczesnym braku empatii względem osób pokrzywdzonych. Jak wskazują zebrane dane, ten rodzaj postaw ma zarówno dobre, jak i słabe strony. Do tych pierwszych należą szacunek dla osób pokrzywdzonych oraz podejmowanie przez policjantów decyzji w oparciu o fakty, na co w badaniu ilościowym wskazała największa część osób, które złożyły zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa (WYKRESY 17 i 18).

Wykres 17. Neutralność funkcjonariuszy Policji według osób, które złożyły zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa (N = 21)

Jak unaoczniają jednak dane jakościowe, neutralny formalizm funkcjonariuszy Policji może być interpretowany jako brak zaangażowania w sprawę. Neutralność policjantów część osób badanych interpretowała w kategoriach obojętności lub wykluczenia ze społeczności obywatelskiej. Brak zaangażowania emocjonalnego funkcjonariuszy Policji odbierany był jako lekceważenie, swoisty komunikat, że przestępstwa motywowane homofobią i transfobią nie są ważne, stanowią „zawracanie głowy”. Osoby badane w podobny sposób opisywały, że w trakcie kontaktów z przedstawicielami organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości często czuły się jakby robiły im kłopot, zgłaszając swoje sprawy. W opisach uczestników badania pojawiało się też poczucie „bycia trybem w maszynie” – wielu badanych wyrażało przekonanie, że organy ścigania i wymiar sprawiedliwości są bardziej zainteresowane prawidłowym przebiegiem formalnym procedur, niż osobami pokrzywdzonymi i rozwiązaniem sprawy (**PRZYKŁAD 9**).

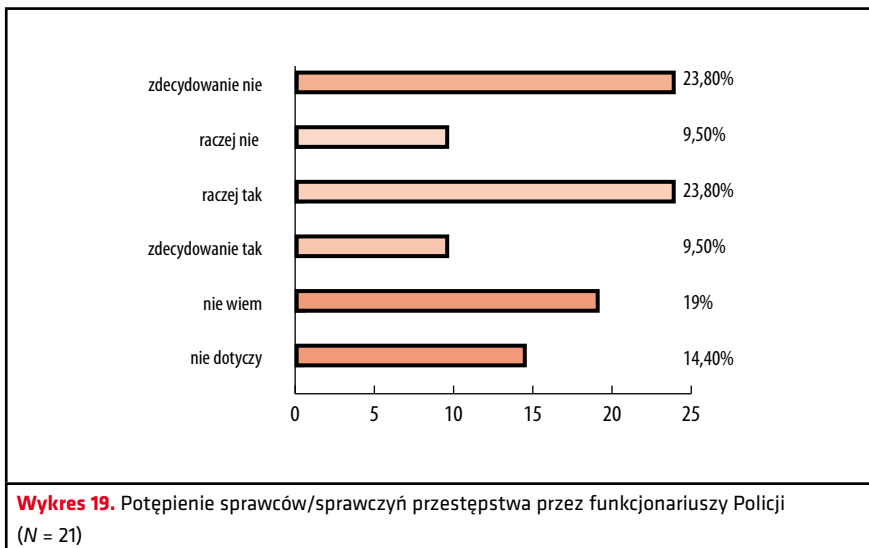
PRZYKŁAD 9, PL19

Chciałabym po prostu czuć od początku, że oni [policjanci] są przejęci, i że oni nie tylko chcą wypełnić formalność zebrania od nas zeznań, tylko że oni chcą naprawdę dowiedzieć się jak najwięcej, żeby rzeczywiście móc coś z tym zrobić, żeby być w stanie rzeczywiście przynajmniej spróbować znaleźć tych gości, którzy to zrobili. A tam żadnych takich nie... Ja absolutnie nie czułam, żeby oni jakieś próby zdobycia informacji mogących zidentyfikować tych atakujących wykonywali.

Jako że polskie ustawodawstwo dotyczące przestępstw z nienawiści nie uwzględnia homofobii i/lub transfobii jako przesłanek chronionych, osoby LGBTQI pokrzywdzone w wyniku takich przestępstw mogą mieć poczucie brak uznania (acknowledgement;

Maercker i Müller, 2004) z powodu nieadekwatnej kwalifikacji prawnej przemocy, której doświadczyły. Jednocześnie brak przepisów odnoszących się wprost do homofobii i/lub transfobii nie stoi na przeszkodzie zbadaniu oraz napiętnowaniu motywacji sprawców przez policjantów. Uwzględnienie w raportach policyjnych specyfiki zgłaszanych przestępstw oraz wyraźne potępienie ich sprawców mogą złagodzić poczucie krzywdy u osób poszkodowanych. Jak pokazują jednak dane ilościowe, do werbalnego napiętnowania motywacji sprawców dochodzi raczej rzadko, bo w 1/3 (33,3%) przypadków zgłoszonych przestępstw (WYKRES 19).

Ostatni typ postaw funkcjonariuszy Policji wobec osób pokrzywdzonych to nastawienie pomocne, łączące dbałość o skuteczność i kwestie formalne z dążeniem do zaspokojenia psychologicznych potrzeb osób pokrzywdzonych. W kilku wywiadach jakościowych pojawiła się figura „dobrego policjanta” – funkcjonariusza, który wykazuje duże zainteresowanie sprawą, udziela osobie pokrzywdzonej rad praktycznych, dla jej dobra w swoich działaniach wychodzi poza suche wymogi formalne. „Dobry policjant” daje osobie pokrzywdzonej poczucie bezpieczeństwa podczas interwencji na miejscu zdarzenia (PRZYKŁAD 10), otwarcie przyznaje, że postawy przedstawicieli organów ścigania wobec osób LGBTQI nie zawsze są przychylnie i wyraża ubolewanie nad tym zjawiskiem.

PRZYKŁAD 10, PL10

I policjant wydał się bardzo kompetentny i ten jego drugi kolega zresztą też. I ponieważ byli, jak można się domyśleć, prowokowani przez tych kibiców, tak? Pytali a dlaczego chronią gejów, przecież oni nic tutaj nie robią i ten, więc ci policjanci [powiedzieli], to dobry jest cytat, „Policjanci są potrzebni tam, gdzie nawet po prostu ktoś się boi”. Więc to to było dobre takie stwierdzenie [...], bo oni

[kibice] chcieli podważyć w ogóle obecność tych policjantów, że ich tu w ogóle nie powinno być, ale ci policjanci nie dali się w to wmanewrować, rzeczywiście wytłumaczyli, że jak się my boimy to oni mogą tutaj być i oni będą nam pomagać.

Uczestnicy badania jakościowego doceniali „dobrych policjantów”, których postrzegali często jako jedynych, którzy w procesie dochodzenia sprawiedliwości okazali im zainteresowanie i troskę. Jeśli interpretować zachowanie „dobrych policjantów” w kategoriach Dyrektywy 2012/39/EU, można powiedzieć, że realizują oni jej „miękkie” wytyczne, odnoszące się do dbałości o dobrostan osób pokrzywdzonych.

15. W jakim stopniu kontakt z Policją i prokuraturą zaspokaja potrzeby osób pokrzywdzonych?

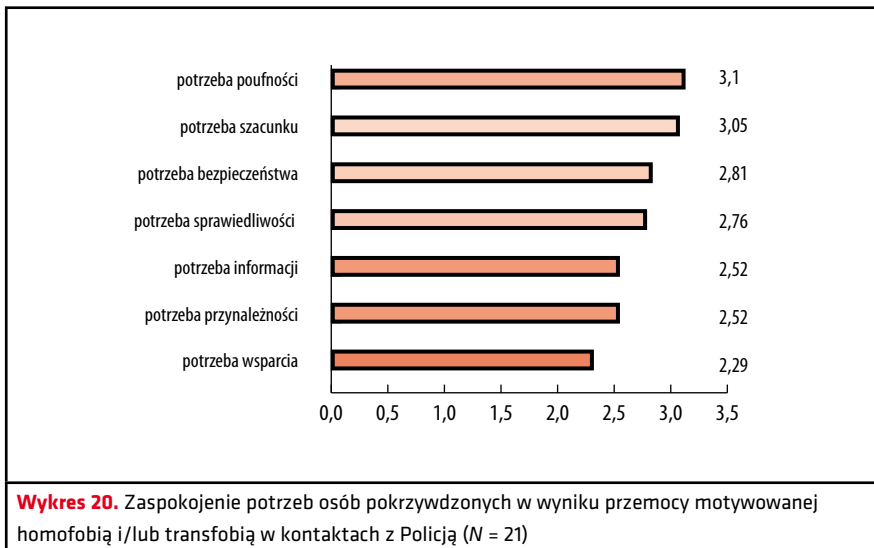
Potrzeby osób, które doświadczyły przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią, są wyrazem podstawowych potrzeb osoby w sytuacji kryzysowej. W tym sensie są one podobne do potrzeb innych osób pokrzywdzonych. Składają się na nie przede wszystkim rzeczy zasadnicze, przysługujące każdemu w podobnej sytuacji. Można wymienić potrzebę fizycznego i psychologicznego bezpieczeństwa, potrzebę szacunku, potrzebę informacji i rozumienia własnej sytuacji, potrzebę uznania wyrządzonej krzywdy, przywrócenia poczucia kontroli i sprawiedliwości. Z drugiej strony mniejszościowa tożsamość osób, które doznały przemocy motywowanej nienawiścią, i specyficzny charakter takich spraw, powodują, że deprywacja niektórych z podstawowych potrzeb jest dotkliwiej doświadczana przez osoby pokrzywdzone, a ich zaspokojenie jest trudniejsze. Szczególną potrzebą jest potrzeba uznania specyfiki przestępstw motywowanych homofobią i/lub transfobią. Przestępstwa te dotyczą centralnego dla większości osób pokrzywdzonych elementu ich tożsamości i często mają wyraźny aspekt przemocy symbolicznej. Celem takiej przemocy jest napiętnowanie czyjejs tożsamości, a zatem sprawienie, że zamiast źródłem bezpieczeństwa i satysfakcji będzie ona dla danej osoby powodem negatywnych doświadczeń, takich jak smutek, lęk, wykluczenie i poczucie niższości. Tymczasem tożsamość związana z płcią, seksualnością oraz ekspresją płci jest jednym z centralnych i bardziej wrażliwych aspektów poczucia „ja” dla większości osób, niezależnie od ich orientacji czy płci, a zatem psychologiczne skutki przestępstw motywowanych homofobią i/lub transfobią mogą być cięższe i bardziej długotrwałe. Część uczestników badania jakościowego zauważała różnice pomiędzy przemocą z nienawiści a agresją wynikającą z innych względów (PRZYKŁAD 11).

PRZYKŁAD 11, PL22

Sędzia zupełnie pominęła fakt, że to było, że to było motywowane homofobią, tylko stwierdziła, że „to jebane pedały” to było jakby powiedzieć „głupi idioci”. [...] W prawie w ogóle nie mówi, że to był atak motywowany homofobią, mówi się, że to chuligaństwo, a to w ogóle nie jest to.

Na podstawie zebranych wywiadów zidentyfikowano siedem potrzeb, które osoby pokrzywdzone odczuwały w kontaktach z organami ścigania i wymiarem sprawiedliwości. Porządkując opis w sposób inspirowany hierarchicznym modelem potrzeb Abrahama Masłowa (1970), są to 1) Potrzeba bezpieczeństwa, 2) Potrzeba informacji, 3) Potrzeba poufności, 4) Potrzeba wsparcia, 5) Potrzeba przynależności, 6) Potrzeba szacunku i 7) Potrzeba sprawiedliwości.

Jak sugerują dane ilościowe, kontakty z Policją nie zaspokajały potrzeb osób, które złożyły zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa (WYKRES 20). Średnie dla wszystkich potrzeb były niższe od 4 – punktu środkowego 7-punktowej skali, na której 1 oznaczało najniższy możliwy, a 7 – najwyższy możliwy stopień zaspokojenia danej potrzeby. Najlepiej zaspokajane były potrzeby poufności i szacunku. Kontakt z Policją najslabiej zaspokajał natomiast potrzebę wsparcia.

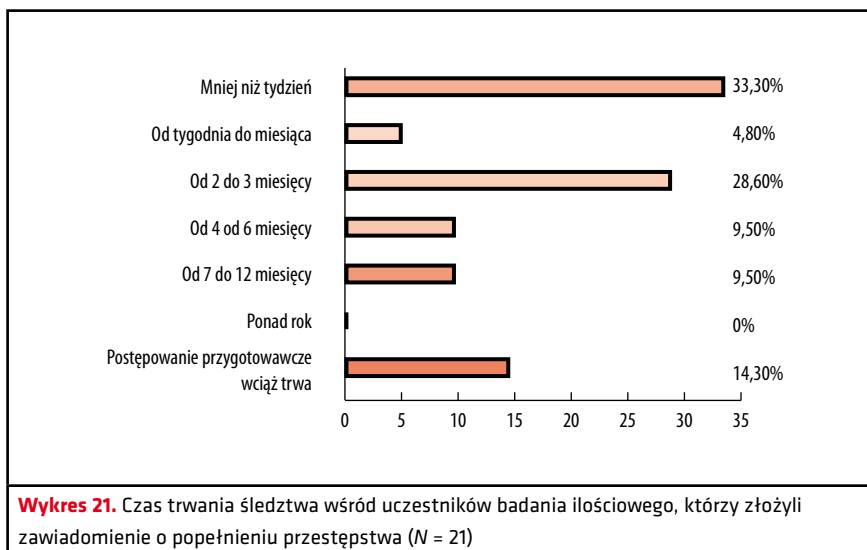
16. Czy osoby pokrzywdzone korzystają z pomocy prawnej w trakcie postępowania przygotowawczego? Jeśli tak – kto udziela tej pomocy?

Według danych ilościowych tylko jedna na siedem (14,3%) osób, które złożyły zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa, skorzystała z pomocy prawnej. Podczas gdy jedna osoba zatrudniła prawnika na własny koszt, dwoje respondentów otrzymało pomoc od prawnika z organizacji pozarządowej. Niewielka liczba osób, które skorzystały z usług prawnika, może wynikać z takich względów jak brak wiedzy o możliwości posilkowania

się taką pomocą na wczesnym etapie kontaktów z Policją oraz mniejszej dostępności usług prawnych wśród osób gorzej sytuowanych.

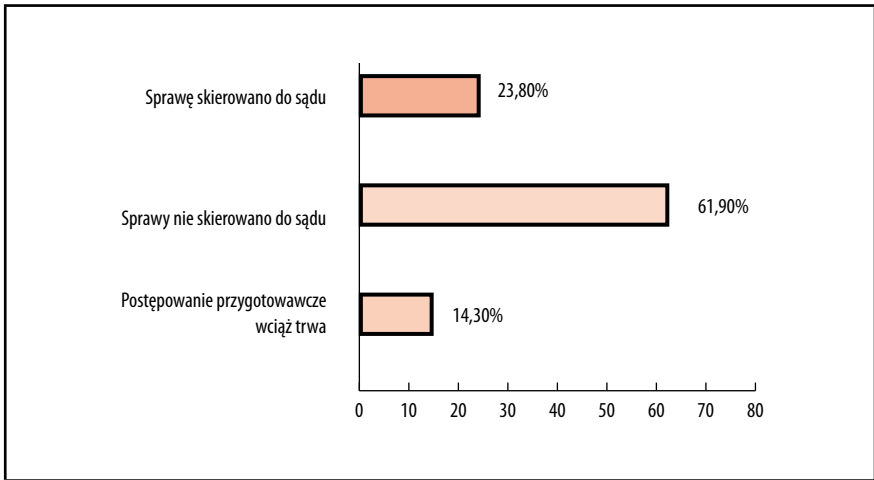
17. Jak długo trwa postępowanie przygotowawcze?

Wykres 21 przedstawia czas trwania postępowania przygotowawczego w sprawach osób, które w badaniu ilościowym zadeklarowały złożenie zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa.

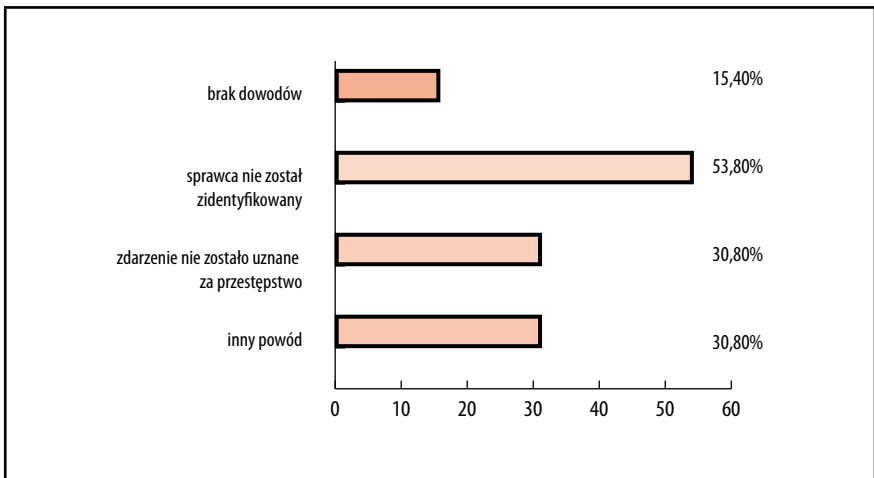

18. Jaki odsetek spraw kieruje się do sądu?

Jak obrazuje wykres 22, do sądu skierowano sprawy niespełna 1/3 (23,8%) uczestników badania ilościowego, którzy złożyli zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa. W większości przypadków umorzenia lub odmowy wszczęcia postępowania przygotowawczego przyczyną było niezidentyfikowanie sprawców przestępstwa (WYKRES 23). Ponadto, zgłoszenia niespełna 1/3 respondentów nie zostały zakwalifikowane jako przestępstwa.

Wykres 22. Efekty postępowania przygotowawczego wśród uczestników badania ilościowego, którzy złożyli zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa ($N = 21$)

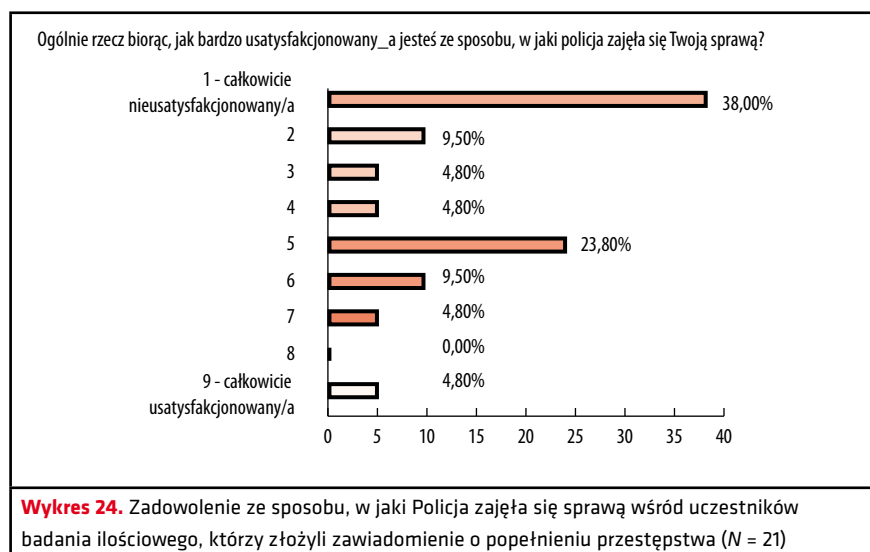
Wykres 23. Przyczyny umorzenia lub odmowy wszczęcia postępowania przygotowawczego wśród uczestników badania ilościowego, którzy złożyli zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa ($N = 13$)

Adnotacja. Jako że osoby badane mogły zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź, suma podanych wartości procentowych przekracza 100.

19. Czy osoby pokrzywdzone są zadowolone z tego, jak Policja zajmuje się ich sprawami? Jakie czynniki przewidują zadowolenie z kontaktów z Policją?

Uczestnicy badania ilościowego, którzy złożyli zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa, byli raczej niezadowoleni z tego, jak Policja zajęła się ich sprawą (WYKRES 24). Ponad 1/3 (38%) osób badanych wybrała odpowiedź skrajną – „jestem całkowicie niezadowolony/a”, zaś osoby w jakimkolwiek stopniu zadowolone (odpowiedzi 6-9) stanowiły niespełna 1/5 respondentów (19,1%).

Zadowolenie z działań Policji wiązało się pozytywnie z zaspokojeniem sześciu z siedmiu badanych potrzeb (istotnego statystycznie związku nie stwierdzono jedynie dla potrzeby poufności). Im lepiej zaspokojone były potrzeby osób pokrzywdzonych (zwłaszcza potrzeby wsparcia, przynależności i sprawiedliwości), tym większe było zadowolenie tej grupy ze sposobu, w jaki Policja zajęła się ich sprawą.

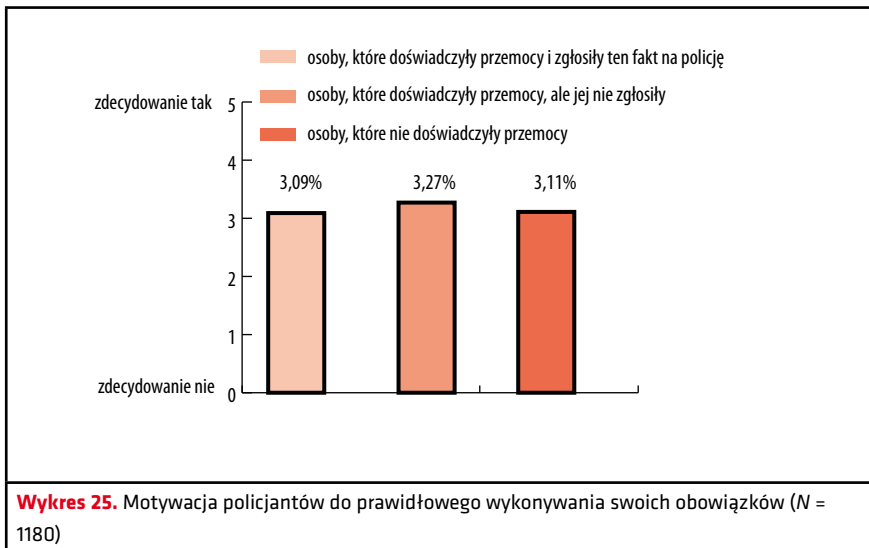

20. Czy doświadczenie przestępstwa oraz jego zgłoszenie wiążą się z ogólnymi przekonaniem na temat Policji?

Aby sprawdzić, czy doświadczenie przestępstwa i zgłoszenie go na policję wiąże się z przekonaniem na temat przedstawicieli organów ścigania, uczestników badania ilościowego podzielono na 3 grupy: 1) Osoby, które nie doświadczyły przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią, 2) Osoby, które doświadczyły takiej przemocy, ale nie zgłosiły tego faktu organom ścigania oraz 3) Osoby, które doświadczyły przemocy i złożyły zawiadomienie

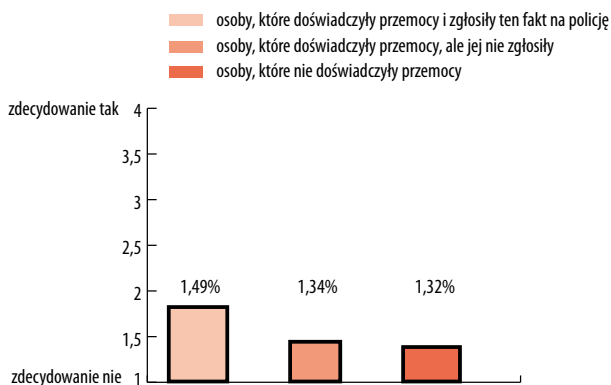
o popełnieniu przestępstwa. Okazało się, że przynależność do wyróżnionych grup łączy się z przekonaniami na temat motywacji, wiedzy i zachowania policjantów.

Osoby, które doświadczyły przemocy motywowanej nienawiścią, ale nie złożyły zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa, wyrażały najsilniejsze przeświadczenie, że policjanci nie są wystarczająco zmotywowani, aby prawidłowo wykonywać swoje obowiązki (WYKRES 25). Należy przy tym zauważyć, że wszystkie grupy postrzegały policjantów jako mało zmotywowanych.

Uczestnicy badania ilościowego nisko oceniali wiedzę funkcjonariuszy Policji na temat przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią (WYKRES 26). Jednocześnie osoby, które doświadczyły takiej przemocy, oceniały stan wiedzy policjantów gorzej niż osoby, które nie były obiektem przestępstw z nienawiści.

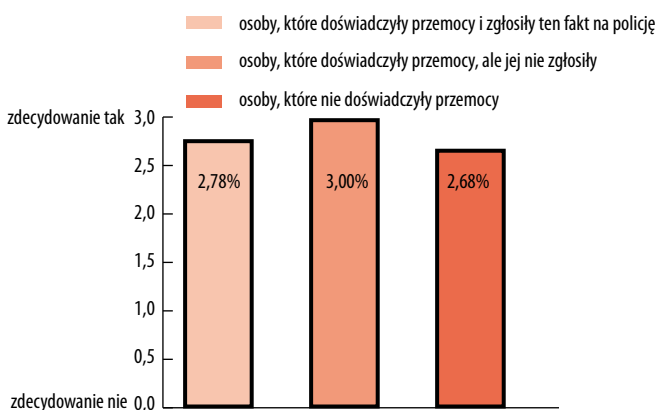
Funkcjonariusze policji mają odpowiednią wiedzę na temat homofobicznej i/lub transfobicznej przemocy i są w stanie je zidentyfikować

Wykres 26. Wiedza policjantów nt. przemocy motywowanej homofobicznie i/lub transfobicznie (N = 1215)

Doświadczenie przestępstwa z nienawiści oraz zgłoszenie tego zdarzenia organom ścigania wiązało się również z przekonaniami na temat homofobii i/lub transfobii funkcjonariuszy (WYKRES 27). Jako uprzedzonych policjantów najsilniej postrzegały osoby, które doświadczyły przestępstwa, ale nie zawiadomiły Policji o tym fakcie. Co ważne, postrzeżenie policjantów jako uprzedzonych było tak samo silne w grupie, która nie doświadczyła przemocy motywowanej nienawiścią oraz w grupie, która zgłosiła się na policję.

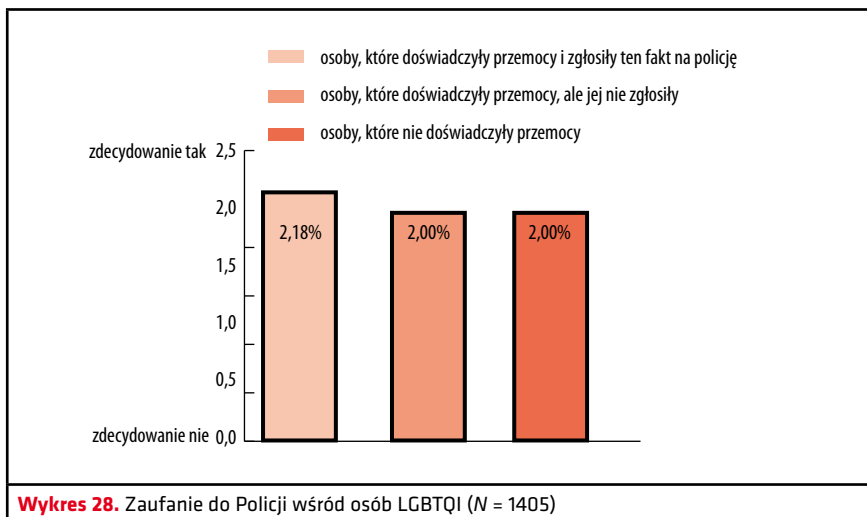
Funkcjonariusze policji wyrażają mnóstwo homofobii i/lub transfobii

Wykres 27. Motywacja policjantów do prawidłowego wykonywania swoich obowiązków (N = 1215)

Doświadczenie przestępstwa z nienawiści obniżało zaufanie do Policji (WYKRES 28). Jednocześnie osoby, które złożyły zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa wykazywały takie samo zaufanie do tej instytucji jak osoby, które doświadczywszy przemocy, nie zgłosiły tego faktu organom ścigania.

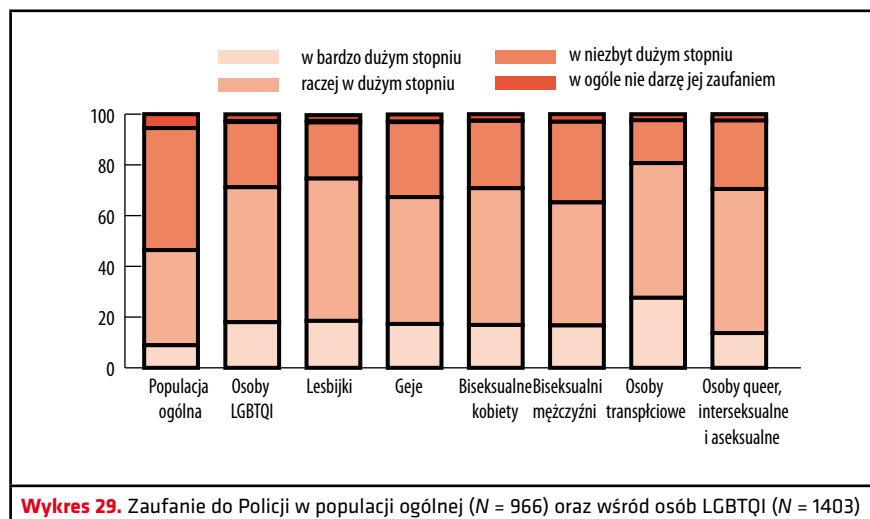

Na podstawie powyższych wyników można wysnuć dwa wnioski. Po pierwsze, sam kontakt z funkcjonariuszami Policji nie pogarsza przekonań na ich temat. Osoby, które złożyły zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa deklarowały takie same lub lepsze opinie odnośnie przedstawicieli organów ścigania niż osoby, które nie zgłosiły faktu doświadczenia przemocy. Po drugie, być może tym, co powstrzymuje osoby LGBTQI przed zgłaszaniem na policję incydentów przemocy, jest postrzeganie policjantów jako uprzedzonych, niezmotywowanych i posiadających niewielką wiedzę w kwestii przemocy motywowanej nienawiścią – osoby, które doświadczywszy przemocy motywowanej nienawiścią, nie zawiadomiły o tym organów ścigania, wykazywały najbardziej negatywne opinie na temat funkcjonariuszy Policji. Do takiego wniosku skłaniają również wymieniane przez respondentów powody niezgłoszenia incydentów przemocy organom ścigania (por. wykres 13), takie jak antycypowany brak zainteresowania sprawą ze strony policji (43,50%), brak możliwości rozwiązania sprawy przez organy ścigania (20,20%) czy uprzedzone nastawienie funkcjonariuszy (5,50%). Z kolei we wcześniejszych badaniach zrealizowanych przez KPH (Abramowicz, 2012) jako powody niezłożenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa wskazywane były brak wiary w skuteczność policji (41,50%), obawa, że sprawa nie zostanie przez policjantów potraktowana poważnie (25,7%) oraz obawa przed docinkami i złośliwościami policjantów z powodu orientacji seksualnej osoby pokrzywdzonej (18,7%). W świetle tych wyników można sądzić, że zmiana wizerunku Policji i policjantów wpłynęłaby pozytywnie na zgłaszalność przestępstw z nienawiści. Należy jednocześnie podkreślić, że do odbioru Policji przez osoby LGBTQI wyraźnie przyczyniłby się wzrost wykrywalności

przestępstw motywowanych nienawiścią oraz wyeliminowanie przypadków dyskryminacji osób pokrzywdzonych ze względu na orientację seksualną / tożsamość płciową / ekspresję płciową (por. **PRZYKŁADY 7 i 8**).

21. Jaki jest stosunek osób LGBTQI do organów ścigania? Czy różni się od postaw populacji ogólnej?

Aby odpowiedzieć na to pytanie, dane zebrane w badaniu ilościowym zestawiono z wynikami 6. fali World Values Survey (**WYKRES 29**). Zaufanie do Policji wśród osób LGBTQI okazało się niższe niż w populacji ogólnej. Podczas gdy w sondażu ogólnopolskim brak zaufania lub niewielkie zaufanie do Policji zadeklarowało 46,4% respondentów, w badaniu osób LGBTQI takich odpowiedzi udzieliło 71,2% uczestników. Grupą szczególnie nieufną względem Policji były osoby transpłciowe. Kiedy kontrolowano różnice między próbami pod względem wieku, wykształcenia i miejsca zamieszkania, tylko osoby transpłciowe miały istotnie mniejsze zaufanie do Policji niż uczestnicy badania WVS.

4. POSTĘPOWANIE SĄDOWE

Wśród 21 uczestników badania ilościowego, którzy złożyli zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa, tylko jedna osoba dotarła do etapu postępowania sądowego. Jako że wnioski wyprowadzone na podstawie danych ilościowych z tak ograniczonej próby byłyby mało wiarygodne, konkluzje zawarte w niniejszej części raportu opierają się w większości na danych jakościowych.

22. Czy w trakcie postępowania sądowego przestrzegane są gwarancje Dyrektywy 2012/29/EU?

Dane zebrane w jakościowej części projektu wskazują, że gwarancje Dyrektywy 2012/29/EU nie są przestrzegane także w zakresie, w jakim odnoszą się do postępowania sądowego. Szczególnie wyraźne naruszenia dotyczą prawa osób pokrzywdzonych do rozumienia i bycia rozumianym.

Zgodnie z Dyrektywą 2012/29/EU „państwa członkowskie zapewniają, by przekazywanie informacji osobom pokrzywdzonym odbywało się z zastosowaniem prostego i przystępnego języka, ustnie lub pisemnie” (art. 3 ust. 2). Przeprowadzone wywiady sugerują wysoki stopień alienacji poznawczej osób pokrzywdzonych na sali sądowej. Język, którego przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości używają do komunikowania się z osobami pokrzywdzonymi, jest przesiąknięty żargonem prawniczym, a przez to niezrozumiały dla osób nieposiadających odpowiedniego wykształcenia. Wielokrotnie osoby pokrzywdzone nie są w stanie samodzielnie reagować na komunikaty otrzymywane od sędziów – aby kontakty z wymiarem sprawiedliwości były efektywne, niezbędna jest pomoc profesjonalnego pełnomocnika w postaci adwokata lub radcy prawnego. Wynajęci samodzielnie lub desygnowani przez organizacje pozarządowe profesjonalni pełnomocnicy pełnią funkcję „tłumaczy”, którzy przekładają na język potoczny sformułowania zawarte w pisemnych lub ustnych komunikatach ze strony prokuratorów i sędziów. Dopiero dzięki temu przekładowi

osoby pokrzywdzone uświadamiają sobie swoje położenie i możliwości, oferowane przez system prawny. Część badanych stwierdza otwarcie, że gdyby nie pomoc pochodzących spoza systemu państwowego (a więc nieprzydzielanych „z urzędu”) profesjonalnych pełnomocników, nie poradziłoby sobie oni w procesie dochodzenia sprawiedliwości (PRZYKŁAD 12).

PRZYKŁAD 12, PL19

[Imię znajomego] miał adwokata i dzięki temu wiem, jak to wyglądało. Ale gdybym ja był tam sam, to by zupełnie inaczej wyglądało. To znaczy nie miałbym żadnego poczucia bezpieczeństwa, żadnego komfortu i też nie wiedziałbym, co się będzie działo.

Nieprzestrzegane bywa również prawo osób pokrzywdzonych do unikania kontaktu ze sprawcą. Zgodnie z art. 19 ust. 1 Dyrektywy 2012/29/EU, w pomieszczeniach, gdzie prowadzone jest postępowanie karne, państwa członkowskie powinny zapewnić warunki, w których możliwe jest uniknięcie kontaktu między sprawcą a osobą pokrzywdzoną, o ile taki kontakt nie jest konieczny dla dobra postępowania. Ustęp drugi tego artykułu stanowi, że nowe pomieszczenia sądowe powinny mieć oddzielne poczekalnie dla osób pokrzywdzonych.

Wszyscy uczestnicy badania jakościowego, którzy brali udział w postępowaniu sądowym, mieli kontakt wzrokowy ze sprawcami na sali sądowej. Obecność sprawców, połączona niekiedy z ich prowokującym zachowaniem (PRZYKŁAD 13), przyczyniała się zazwyczaj do poczucia dyskomfortu u osób pokrzywdzonych. Lęk przed sprawcami mógł prowadzić do mniejszego zdecydowania w dochodzeniu własnych praw (PRZYKŁAD 14). Innym miejscem, w którym dochodziło do kontaktu ze sprawcami, była poczekalnia. Moment wspólnego oczekiwania na rozprawę bywał okazją do zaczepiania osób pokrzywdzonych przez sprawców.

PRZYKŁAD 13, PL29

Nigdy nie zapomnę, takie pytanie na sali sądowej – sędzia się pyta, że: „No, skąd pani wiedziała, że poszkodowani są homoseksualni?”. [...] Padła odpowiedź od oskarżonej, że: „No jak to po czym? Pedałowali.” I taka trochę salwa śmiechu ze strony oskarżonych, no i na to tak nie padło żadne przywołanie do porządku.

PRZYKŁAD 14, PL20

Nie czułem się bezpiecznie. Jakby ich [sprawców] nie było, podejrzewam, to może zacząłbym jeszcze walczyć o to, że było to z tego powodu [przestępstwo z nienawiści] i... [...] Bo tam jak mówiłem coś, jeden się zaśmiał pod nosem, ale to zauważyłem, ale nikt nie zwrócił za bardzo na to uwagi, nie było to okej. Nie wiem, ale podejrzewam, że gdyby ich nie było, nie chciałem ich za bardzo rozjuszyć, szczególnie że ten jeden był no bardzo nieprzyjemny, więc wolałem, że jak już jest tak, to niech już...

23. Jakie są postawy przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości wobec osób, które doświadczyły przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią? Jakie są skutki tych postaw dla emocjonalnego stanu osób pokrzywdzonych?

Dane jakościowe wskazują na zróżnicowane nastawienie sędziów do osób pokrzywdzonych. W zebranych materiale uwidoczniły się zarówno postawy przyjazne (PRZYKŁAD 15) i neutralne, jak i protekcyjne (PRZYKŁAD 16) lub wyrażające zniecierpliwienie (PRZYKŁAD 17). Kilkoro badanych miało poczucie, że sąd nie traktował ich spraw poważnie, a dochodzenie sprawiedliwości uważał za piniactwo. Odczuwany przez osoby pokrzywdzone brak zrozumienia ze strony sądu przekładał się na intensywne reakcje emocjonalne (PRZYKŁAD 16).

PRZYKŁAD 15, PL19

Mam poczucie, że ze strony sędzi zostałem potraktowany z jak najbardziej należytych szacunkiem i obiektywnie. To znaczy ona... Ja bym chciał, żeby tak jak ta sędzia zachowała się wcześniej ta policjantka, bo czułem, że ona po prostu słucha tego, co ja mówię, nawet jak ocenia, to ja tego nie widzę... Czy cokolwiek. Po prostu zadaje mi pytania, odpowiadam, wszystko było okej.

PRZYKŁAD 16, PL16

Takie troszkę poniżające jest dla mnie, kiedy widzisz, że ktoś [sędzia] ironizuje, a ty próbujesz traktować na poważnie. To jest ogłupiające po prostu. [...] . Spodziewałam się, że jeśli mówi się komuś coś oczywistego, typu, że słowo „pedał” jest obraźliwe i że ma inklinację homofobiczną, jest to sposób znieważenia konkretnej grupy społecznej, to jest coś tak oczywistego i zdroworozsądkowego, że nikt nie będzie się z tym kłócił jak idiota. Podczas gdy mam wrażenie, że sąd robi wszystko, żeby tę sprawę sprowadzić do litery prawa, a nie do myśli, która za tą literą stoi [...] To było po prostu takie ogłupiające i poniżające. Takie... Że się obnażam przed człowiekiem i coś mu mówię, co mi się przydarzyło. On to ironizuje, jakoś z tego żartuje, i tak w ogóle to obrabia w zupełnie inny sposób. To jest strasznie poniżające. A ja po tej rozprawie faktycznie miałam ochotę zamknąć się w domu i wiesz... Co się wydarzyło właściwie? Miałam jechać na uniwersytet, na zajęcia, ale że była ta rozprawa i to były jakieś pierwsze zajęcia w semestrze czy coś takiego... Tak mi było źle i tak mi było nieswojo... Jakaś mieszanka wstydu, zmieszania, czegoś takiego, że wróciłam do domu i położyłam się spać, czy tam do łóżka poszłam na kolejne dwie, trzy godziny aż była ta godzina, że musiałam iść do pracy. Ta rozprawa była jakoś bardzo rano. Potem to przeszło we wkurzenie, szczególnie przy wysłuchaniu wyroku i uzasadnienia, gdzie ton sędziego był bardzo pouczający. Taki bardzo condescending. Po tym jak mi się udało to przetrwać, to... To było po prostu czyste wkurwienie na

człowieka, który ma wrażenie, że zjadł wszystkie umysły, a nie rozumie bardzo podstawowych spraw i nie chce ich przyjąć do wiadomości. To była pełna gama emocji. Jeszcze po drodze smutek i jak się przechodziło z tego pierwszego poniżenia właśnie przez to poczucie winy, czegoś tam, to było smutno, źle i dopiero potem to przeszło w zdenerwowanie, wkurzenie.

PRZYKŁAD 17, PL29

W każdym razie, no, patrzył [sędzia] tam też cały czas na zegarek ostentacyjnie... To było takie bardzo... Bardzo butne i nie wiem... Nieprzyjemne zachowanie [...]. W przypadku tej drugiej instancji ewidentnie było widać homofobiczną postawę... Postawę sędziego, który... No, w tych reakcjach, tak? No, ziewanie, no, nie wyobrażam sobie, jak sędzia może ziewać, czy kiwać głową na mnie. Albo ostentacyjnie patrzeć na zegarek. [...] Po prostu to było demonstracyjne wykazywanie tej dezaprobaty. Równie dobrze mógłby to po prostu wysłuchać, nie zgodzić się z tym i tak jakby wydać wyrok, jaki został wydany. Więc nie było trzeba pokazywać tych wszystkich rzeczy też... [...] Widać, że tak, że też poczuwał się w obowiązku zaznaczyć, że jest jakoś przeciwny tym naszym, no nie wiem... Tak... Temu naszemu homolobby [śmiech].

24. Jakimi rozstrzygnięciami kończą się postępowania sądowe?

We wszystkich zakończonych postępowaniach, o których mówili uczestnicy badania jakościowego, wydano wyroki skazujące sprawców. Kary obejmowały pozbawienie wolności w zawieszeniu, grzywnę oraz ograniczenie wolności w postaci wykonywania pracy na cele społeczne.

25. Czy sądy rozpoznają uprzedzeniową motywację sprawców?

Nie. W żadnym z przypadków uwzględnionych w badaniu jakościowym sąd nie rozpoznał homofobicznej i/lub transfobicznej motywacji sprawców, co było przyczyną dużej frustracji osób pokrzywdzonych. W kilku wywiadach powtarzało się przekonanie, że sąd robił wszystko, aby nie eksponować uprzedzeniowego podłoża przestępstw, m.in. poprzez powoływanie uwikłanych politycznie biegłych (PRZYKŁAD 18). Jednocześnie badani zdawali sobie sprawę, że niechęć sędziów do rozpoznawania rzeczywistej motywacji sprawców wynikała z braku uwzględnienia homofobii i/lub transfobii jako odrębnych przesłanek w przepisach dotyczących przestępstw z nienawiści (PRZYKŁAD 19). Warto jednak zaznaczyć, że okoliczność ta nie zwalnia przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości ze zbadania motywacji sprawców przestępstw oraz uwzględnienia jej w wymiarze kary (por. art. 53 par. 2 Kodeksu Karnego).

PRZYKŁAD 18, PL13

Sędzia zamówił biegłego z dziedziny językoznawstwa, żeby stwierdzić czy słowo „pedał” jest obraźliwe, bo jego przecież nie obraża, więc nie widzi do końca podstawności tych dywagacji. [...] No tak, to jest ekspert, który, jak się dowiedzieliśmy, podpisał list poparcia dla prof. Pawłowicz, list naukowców. Pobieźnie czytałem ten list, bo nie jest to typ lektury, której się oddaję wieczorami, ale list stwierdza, że trzeba dać święty spokój prof. Pawłowicz, że ona ma jakieś stanowisko twarde w stosunku do homoseksualistów, ale homoseksualizm naukowo rzecz ujmując jest chorobą, jest anomalią. Więc ekspertem z dziedziny językoznawstwa, który będzie stwierdzał, czy słowo „pedał” jest obraźliwe czy nie, będzie osoba, która zajęła, no, publiczne stanowisko w kwestii tego, co sądzi na temat homoseksualizmu. To wydaje mi się dosyć, przynajmniej, kuriozalne.

PRZYKŁAD 19, PL27

Sąd nie chciał doprowadzić do sytuacji, w której będzie musiał jednoznacznie orzec, że przyczyną użycia przemocy fizycznej wobec mnie, obrażania mnie była homofobia. Sąd unikał tego. [...] Sąd chciał ukarać tą osobę, to widziałem. Ale nie bardzo się cieszył z tego, że musi się zajmować tą kwestią w kontekście homofobii [...] Myślę, że być może dlatego, że wie, jakie byłyby konsekwencje, tzn. to by obnażyło, że są takie problemy i że trzeba ten problem rozwiązać na gruncie prawa, bo dzisiaj tej kategorii przestępstw z nienawiści nie ma, homofobii, transfobii, i trzeba by było to uzupełnić. Być może dlatego, że sąd uważa, że sami sobie są geje winni, i lesbijki, bo się sami obnoszą, pokazują, więc... Być może dlatego, że sąd sobie nie zdaje sprawy, że orientacja seksualna może być przesłanką do nienawiści.

26. W jakim stopniu kontakt z wymiarem sprawiedliwości zaspokaja potrzeby osób pokrzywdzonych?

Spośród wymienionych siedmiu potrzeb najmniej zaspokajane w kontaktach z sądami są cztery: informacji, bezpieczeństwa, szacunku i sprawiedliwości. Jak już wspomniano w części dotyczącej realizacji gwarancji Dyrektywy 2012/29/EU, uczestnicy badania jakościowego wskazywali, że na początku postępowania sądowego nikt nie informował ich o tym, jak będzie ono wyglądało. Będący naruszeniem przepisów Dyrektywy 2012/29/EU przymusowy kontakt ze sprawcami uniemożliwiał natomiast zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa (PRZYKŁAD 20).

PRZYKŁAD 20, PL19

Chociaż to nie jest możliwe, [oczekiwałbym] jakiegoś rozdzielania, bo na następnych rozprawach oskarżony już siedział sobie wolno i ja też siedziałem wolno,

wiesz, naprzeciwko niego na przykład na korytarzu sądowym. Wiesz, ja sobie z tym dałem radę, ale to kompletnie nie jest komfortowe dla nikogo i to tylko jest strasznie... [...] Słuchaj, to nie jest komfortowe. Siedzisz z osobą, która ci dała w ryj, no i ta osoba dalej się na ciebie patrzy z jakąś taką, wiesz, pogardą. Widać takie, wiesz, uśmiechy i różne takie rzeczy. To nie jest komfortowe.

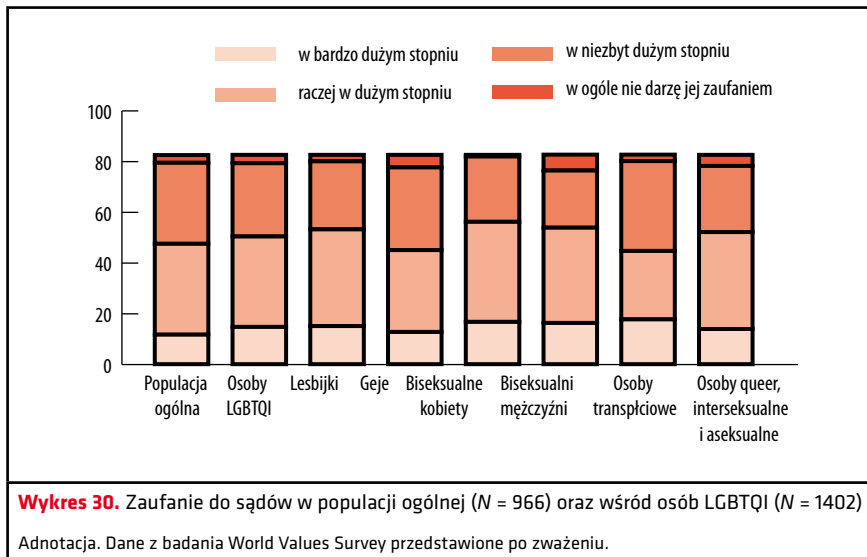
Prawie wszyscy uczestnicy badania jakościowego, których sprawy trafiły do sądu, twierdzili, że niezaspokojone były ich potrzeby szacunku (uznania) i sprawiedliwości. Narzucanie w wyrokach innej niż rzeczywista motywacji sprawców i odmawianie zdarzeniu statusu sprawy powiązanej z nienawiścią było przez uczestników wywiadów odbierane jako zakłamywanie sensu ich sprawy. Wyroki pomijające homofobiczny i/lub transfobiczny charakter zdarzenia badani interpretowali jako niesprawiedliwość, która dotyka nie tylko ich, ale wszystkie osoby LGBTQI mieszkające w Polsce (**PRZYKŁAD 21**).

PRZYKŁAD 21, PL16

Też po wyroku nie było czegoś takiego, nie było żadnej satysfakcji, że to się dobrze skończyło, że jest tego efekt, że czyn został faktycznie zrekompensowany, ukarany, zrekompensowany, nadrobiony. Nawet nie chodzi o wymiar kary zasądzony tylko o nieuznanie tego, co się wydarzyło, więc to jeszcze jakoś tak wzmocniło to poczucie rezygnacji i beznadziei. Bo motywacja sądu była taka, że groźby on nie widzi, on nie uzna tego za mowę nienawiści czy cokolwiek motywowanego orientacją seksualną, bo nie ma takiej kodyfikacji, więc z jednej strony nie będzie takiej kodyfikacji, póki nie będzie zgłoszonych, zasądzonych przypadków, a nie będzie zgłaszanych, zasądzanych przypadków, póki nie będzie takiej kodyfikacji. Więc to jest taka sytuacja bez wyjścia. Już nie mówiąc z poziomu osobistego „ja jako ofiara przemocy” tylko systemowego poczucia niesprawiedliwości, którą jakoś chcę zmniejszyć.

27. Jaki jest stosunek osób LGBTQI do sądów? Czy różni się od postaw populacji ogólnej?

W porównaniu z ogólną populacją Polaków, osoby LGBTQI mają nieco mniejsze zaufanie do wymiaru sprawiedliwości (**WYKRES 30**). Podczas gdy w sondażu ogólnopolskim przeprowadzonym w ramach 6. fali WVS brak lub niewielkie zaufanie do sądów zadeklarowało 57,5% respondentów, w badaniu ilościowym osób LGBTQI wskaźnik ten wyniósł 61,4%. Grupą deklarującą najmniejsze zaufanie do sądów były biseksualne kobiety. Kiedy kontrolowano różnice między próbami pod względem wieku, wykształcenia i miejsca zamieszkania, tylko lesbijki i biseksualne kobiety miały istotnie mniejsze zaufanie do sądów niż uczestnicy badania WVS.

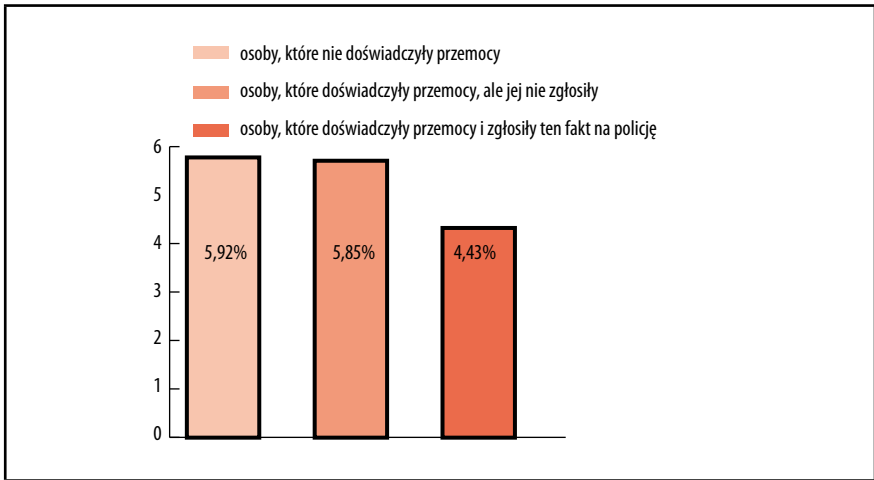

5. KONSEKWENCJE PSYCHOLOGICZNE PRZESTĘPSTW Z NIENAWIŚCI

28. Jakie są korelaty psychologiczne doświadczenia i zgłoszenia przestępstwa z nienawiści?

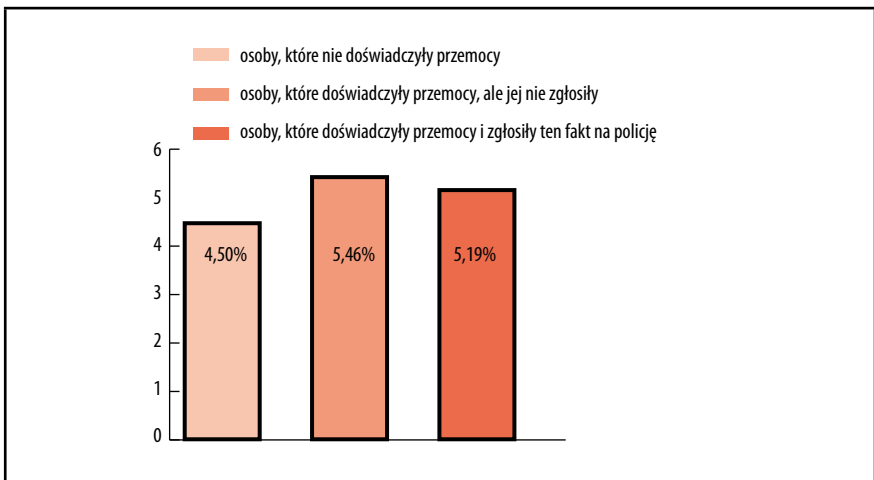
Jak wskazują wyniki badania ilościowego, doświadczenie przestępstwa z nienawiści oraz kontakty z organami ścigania przekładają się na dobrostan psychiczny osób LGBTQI. Na wykresie 31 przedstawiono stopień zadowolenia z życia wśród osób, które 1) Nie doświadczyły przemocy motywowanej nienawiścią, 2) Doświadczyły takiej przemocy, ale jej nie zgłosiły, 3) Doświadczyły przemocy i złożyły zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa. Osoby, które miały kontakt z organami ścigania, deklarowały mniejsze zadowolenie z życia w porównaniu z dwiema pozostałymi grupami, które nie różniły się między sobą. Efekt ten nie zanikał, kiedy kontrolowano zmienne socjodemograficzne (subkategoria LGBTQI, wiek, wykształcenie, subiektywny status ekonomiczny, miejsce zamieszkania) oraz wskazywane w literaturze (np. Czapiński i Panek, 2015) predykatory zadowolenia z życia (poziostawanie w związku, stan zdrowia). Dalsze analizy wykazały, że różnica między osobami, które miały kontakt z Policją nie utrzymywała się też wtedy, gdy uwzględniano rodzaj doznanej przemocy (psychiczna vs. fizyczna). Niskie zadowolenie z życia grupy, która miała styczność z organami ścigania, nie wynikało więc z faktu, iż zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa składają osoby bardziej poszkodowane.

Warto podkreślić, że niniejszy układ wyników nie mówi jednoznacznie, iż kontakty z organami ścigania obniżają zadowolenie z życia – to tylko jedna z możliwych interpretacji. Inna sugerowałaby, że to osoby o niskim stopniu satysfakcji z życia zgłaszają się na policję. Do orzekania, który z powyższych sposobów rozumienia wyników jest trafny, niezbędne są dane podłużne (tj. z kilkoma pomiarami oddzielonymi w czasie).

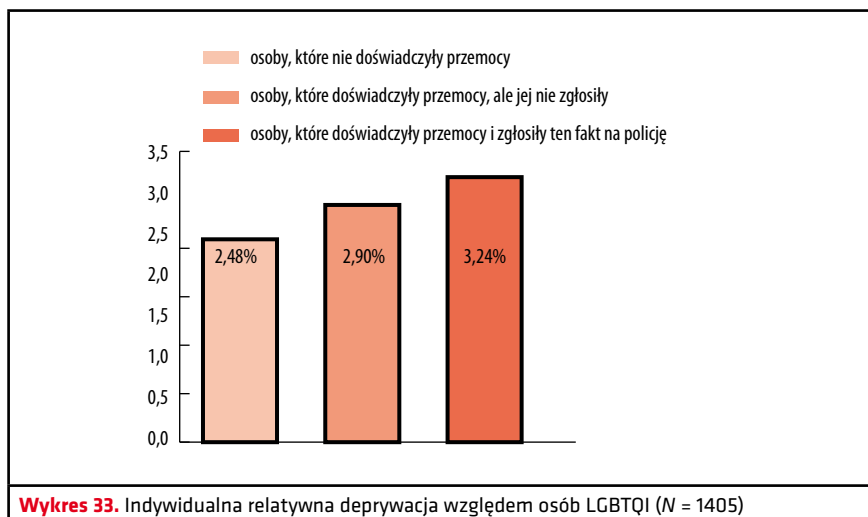

Wykres 31. Zadowolenie z życia a doświadczenie i zgłoszenie przemocy motywowanej nienawiścią (N = 1405)

W badaniu ilościowym mierzono również poczucie indywidualnej deprivacji (tj. znajdowania się w gorszej sytuacji) względem heteroseksualnych i nieheteroseksualnych znajomych. Jak wykazały badania z udziałem przedstawicieli innych grup niż osoby LGBTQI (Smith i Ortiz, 2002), indywidualna relatywna deprivacja wiąże się z obniżeniem dobrostanu psychicznego i chorobami, m.in. depresją. Osoby, które doświadczyły przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią bez względu na to, czy zgłosiły ten fakt na policję, czy też nie, były przekonane, że znajdują się w gorszej sytuacji niż ich heteroseksualni (WYKRES 32) i nieheteroseksualni znajomi (WYKRES 33). Podobnie jak poprzednio, efekty te utrzymywały się także wtedy, gdy kontrolowano zmienne socjodemograficzne.

Wykres 32. Indywidualna relatywna deprivacja względem osób heteroseksualnych (N = 1405)

Specyfikę reakcji psychologicznej na doświadczenie przestępstwa z nienawiści dogłębnie ujawniają dane jakościowe. Wyłaniający się z opisów uczestników badania wzór reakcji na przemoc motywowaną homofobią i/lub transfobią odpowiada modelowi faz stresowej reakcji pourazowej (np. Cebella i Łucka, 2007). W wypowiedziach badanych można zatem zidentyfikować: 1) Występującą bezpośrednio po zdarzeniu fazę krzyku, gdy odczuwanymi emocjami są strach, lęk, złość, smutek i wściekłość, 2) Fazę zaprzeczania, gdy osoba pokrzywdzona nie chce zaakceptować tego, co ją spotkało, czemu towarzyszy psychiczne i fizyczne odrętwienie, 3) Fazę intruzji, gdy wspomnienia o zdarzeniu pojawiają się w sposób niekontrolowany, a osoba pokrzywdzona jest wrażliwa na bodźce kojarzące się ze zdarzeniem, 4) Fazę przepracowania, gdy osoba pokrzywdzona przyjmuje do wiadomości to, co się stało, a jej kondycja psychiczna zaczyna wracać do równowagi oraz 5) Fazę zakończenia, gdy osoba pokrzywdzona wraca do schematów zachowania sprzed zdarzenia traumatycznego. Część z tych etapów ujawniła się w przybliżonej już (**PRZYKŁAD 1**) historii osoby transpłciowej, która, skorzystawszy z psychoterapii, miała dużą świadomość procesu, przez jaki przeszła (**PRZYKŁAD 22**). Jej historia pokazuje ponadto, że efekty przemocy werbalnej motywowanej nienawiścią mogą być bardziej dotkliwe i długotrwałe niż następstwa szkód fizycznych.

PRZYKŁAD 22, PL12

I dopiero to zauważyłem, że po kilku albo kilkunastu dniach przypomniało mi się, co się właściwie... Że tam miała też miejsce przemoc słowna, tak jakby psychiczna. I wydawało mi się, że to nie robi, że nic mi to nie robi, że w ogóle nie dbam o to. Jeszcze czasami do tej pory mam tak, że i chyba dobrze do tej pory mi się nie udało tego przepracować, nie miałem też nad tym jak trochę pracować, ale trochę mam tak do tej pory, chociaż minęło już te pięć lat czy sześć, że mi się to przypomina, w sensie, że pamiętam to. [...] To jest tak, że na początku

bardzo zbagatelizowałem te wszystkie słowa a czas mi pokazał, że to jest coś co zostawiło we mnie większy ślad niż przemoc fizyczna. No tak i mam wrażenie, że na początku był szok, ale później... No tak, później się to jakoś pamiętam na mojej terapii zbiegło z tym, że to było jakby jedna z przesłanek, dlaczego moja samoocena jest dosyć niska, również to zdarzenie. Więc być może jest to gdzieś świadomie wpisane, wdrukowane, ale na poziomie świadomym mam po prostu czasem takie flashbaki. Jest to pierwsze doświadczenie, które przychodzi mi do głowy, jak czytam jakiś raport, artykuł o tym, że ktoś został pobity, to mój punkt odniesienia. Nadal jest mi smutno jak o tym myślę i nadal jest mi przykro, ale już nie mam w sobie takiej złości jak wcześniej, wcześniej była jeszcze złość. [...] No przez to, że mam te [pauza] flashbaki, to mam takie momenty w których muszę sobie zracjonalizować to, że to nie jest prawda, że jakby... Że jeżeli te osoby chciały uzyskać właśnie jakieś swego rodzaju pranie mózgu, to myślę, że częściowo im się to udało. [...] Ale to jest jakaś dla mnie nowa rzecz – może od trzech lat... To znaczy to jest też jakoś związane z moją [j]kąnie] terapią, więc może od dwóch lat, ale mam tak, że jak oglądam jakiś film i jakby jest ewidentnie kwestia pobicia, to chce mi się płakać, w sensie bardziej przypominają się te rzeczy i wtedy to wywołuje we mnie bardzo silne emocje, ale jak o tym na przykład teraz mówię to... To znowu odnajduję w sobie złość.

Chociaż w samym badaniu ilościowym nie zmierzono objawów stresu pourazowego, wyniki innego badania przeprowadzonego wśród osób LGBTQI (Górska, Bilewicz i Winiewski, 2016) wykazały, że nasilenie symptomów traumy w wyniku przemocy motywowanej nienawiścią łączyło się negatywnie ze stopniem uznania dla krzywdy osób poszkodowanych. Oznacza to, że osoby, które doświadczywszy przemocy na tle swojej orientacji seksualnej i/lub tożsamości płciowej, spotkały się z większym zrozumieniem oraz poszanowaniem dla własnej krzywdy ze strony otoczenia, cechowały się mniejszym nasileniem objawów stresu pourazowego.

29. Czy kontakt z organami ścigania i wymiarem sprawiedliwości pomagał osobom pokrzywdzonym odzyskać równowagę psychiczną?

Jak pokazują dane jakościowe, psychologiczne konsekwencje kontaktów z organami ścigania i wymiarem sprawiedliwości były zróżnicowane. Z jednej strony zgłoszenie przestępstwa pozwalało osobom badanym pozbyć się lęku, będącego konsekwencją doświadczenia przemocy. Część badanych miała też poczucie spełnienia misji, zrobienia czegoś dobrego dla całej społeczności LGBTQI (PRZYKŁAD 23).

PRZYKŁAD 23, PL29

Myślę, że tak, że miałem takie przeczucie, że robię coś dobrego dla siebie i że to jest ważne nie tylko dla mnie, ale też jakoś dla innych. I rzeczywiście, tak,

pomagało mi to, myślę, rozwiązać tę sytuację dużo szybciej. Podejrzewam, że gdybym nie zgłaszał, nie zgłosił takiej rzeczy, to być może dalej bym czuł lęk albo podobne rzeczy, no... Ciężko mi jest to określić, no bo po prostu tego nie wiem, bo zgłosiłem...

Z drugiej strony, kontakt z organami ścigania mógł pogłębiać negatywne emocje związane z doświadczeniem przemocy lub sam w sobie stanowić źródło takich emocji. Konieczność wielokrotnego opowiadania o doznanej przemocy i wynikającym z niej upokorzeniu dla części osób badanych była źródłem stresu. Niektórzy badani byli natomiast rozczarowani nieempatycznym potraktowaniem ich sprawy, bezosobowym podejściem przedstawicieli organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości (PRZYKŁAD 24).

PRZYKŁAD 24, PL11

Wiesz co, ja mam z Policją też bardzo różne doświadczenia, tu w tym zdarzeniu widziałam, że ja jestem po prostu drobinką, która tam trafiła do nich, czymś malutkim, nieznaczącym, na chwileczkę, zaraz wydali akt, klasyfikujemy jako taki, nawet nie zadzwonili, nie powiedzieli, że to był po prostu epizod 10-minutowy w życiu tej policjantki i tyle.

6. WNIOSKI

Obszerny materiał zgromadzony w badaniu jakościowym i ilościowym pozwolił na zrealizowanie wymienionych we wstępie celów badawczych. Najważniejsze wnioski wypunktowano poniżej.

- W porównaniu z populacją ogólną, osoby LGBTQI, a zwłaszcza osoby transpłciowe, były w większym stopniu narażone na doświadczenie przestępstwa w ciągu minionych 12 miesięcy;
- W ciągu minionych pięciu lat przemocą motywowaną homofobią i/lub transfobią doświadczyło 29,3% osób LGBTQI. Najbardziej narażone na przemoc wynikającą z nienawiści były osoby transpłciowe;
- Sprawcami przemocy byli głównie mężczyźni;
- Przemoc motywowana homofobią i/lub transfobią najczęściej miała miejsce w przestrzeni publicznej;
- Wykształcenie i dobry status materialny zmniejszają prawdopodobieństwo doświadczenia przemocy ze strony osoby znajomej;
- Zgłaszalność przestępstw z nienawiści okazała się bardzo niska – najpoważniejszy przypadek przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią organom ścigania zgłosiło tylko 5,2% osób, które doświadczyły takiej przemocy w ciągu minionych pięciu lat;
- Za niską zgłaszalność przestępstw może odpowiadać niskie zaufanie do Policji i sądów a także postrzeganie policjantów jako niezmotywowanych do należytego wykonywania swojej pracy, posiadających niewielką wiedzę na temat przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią oraz uprzedzonych wobec osób nieheteronormatywnych;
- Gwarancje Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/39/EU przestrzegane są wybiórczo, w większym stopniu w swoich formalnych niż miękkich aspektach. Największe naruszenia dotyczą prawa osób pokrzywdzonych do uzyskania informacji, bezpieczeństwa, rozumienia i bycia rozumianym;
- Najslabiej zaspokajaną potrzebą osób pokrzywdzonych w kontaktach z Policją była potrzeba wsparcia;

- Zaspokojenie potrzeb osób badanych w trakcie śledztwa przekłada się na zadowolenie ze sposobu pracy Policji;
- Homofobicznego i/lub transfobicznego zachowania ze strony policjantów doświadczyło 19% uczestników badania ilościowego, którzy złożyli zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa;
- Kontakt z Policją wiąże się z mniejszym zadowoleniem z życia. Schemat raportowanego badania ilościowego nie pozwala jednak na ustalenie, czy ta zależność ma charakter przyczynowy;
- Homofobiczna i/lub transfobiczna motywacja sprawców przemocy jest pomijana na różnych etapach procesu dochodzenia sprawiedliwości, od pierwszych kontaktów z Policją po uzasadnienia wyroków sądowych (nawet jeśli są one skazujące);
- Nierozpoznanie rzeczywistego tła poszczególnych incydentów jest bolesne dla osób pokrzywdzonych – stanowi formę odmawiania uznania ich tożsamości płciowej i orientacji seksualnej, które tworzą sens i istotę ich codziennego doświadczenia;
- System tworzony przez organy ścigania i wymiar sprawiedliwości nie gwarantuje osobom, które doświadczyły przemocy motywowanej homofobią i/lub transfobią równego dostępu do środków dochodzenia sprawiedliwości. Skuteczne poruszanie się w tym systemie wymaga od osób pokrzywdzonych dużych zasobów motywacyjnych, społecznych, poznawczych i materialnych, jest też uzależnione od pochodzącego z zewnątrz wsparcia. Organy ścigania i sądy rzadko wykazują się proaktywnością w proponowaniu osobom pokrzywdzonym wsparcia i udzielaniu im informacji – prawa osób pokrzywdzonych egzekwuje się wtedy, kiedy one same aktywnie się tego domagają. W tym sensie system organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości dyskryminuje osoby słabsze, w gorszej kondycji psychicznej, społecznej i materialnej. Problem ten nie dotyczy jedynie osób LGBTQI, ale prawdopodobnie wszystkich osób dysponujących mniejszymi zasobami;
- Proces dochodzenia sprawiedliwości pełni dla osób pokrzywdzonych podwójną funkcję – z jednej strony ma doprowadzić do ujęcia sprawców, rozwiązania sprawy w jej płaszczyźnie materialnej, z drugiej strony, poprzez symboliczne uznanie doświadczenia osób pokrzywdzonych, ma im pomóc w przywróceniu poczucia kontroli. Działania w osobistej sprawie są rozumiane jako forma obywatelskiej pracy na rzecz lepszego społeczeństwa;
- W kontaktach z organami ścigania i wymiarem sprawiedliwości bardzo ważny jest aspekt ludzki, związany z okazywaniem uznania, pielęgnowaniem poczucia godności i życzliwością. Dane jakościowe wskazują, że częstym doświadczeniem osób pokrzywdzonych w kontaktach z organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości jest odmowa uznania, wtórna wiktymizacja czy wzrost poczucia bezradności;
- Kontakt z organami ścigania i sądami częściej utrudnia niż wspomaga powrót osób pokrzywdzonych do równowagi psychicznej.

Bibliografia

1. Abramowicz M. (2012). *Sytuacja społeczna osób LGB. Analiza danych z badania ankietowego*. [w:] M. Makuchowska, M. Pawłęga (red.), *Sytuacja społeczna osób LGBT. Raport za lata 2010/2011* (s. 11-104), Warszawa, Kampania Przeciw Homofobii, Stowarzyszenie Lambda Warszawa i Fundacja Trans-Fuzja.
2. Braun V., Clarke V. (2006). *Using thematic analysis in psychology* [w:]. „Qualitative Research in Psychology”, nr 3.
3. Cebella A., Łucka I. (2007). *Zespół stresu pourazowego – rozumienie i leczenie* [w:] „Psychiatria”, nr 4.
4. Czapiński J. i Panek T. (red.) (2015). *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa, Rada Monitoringu Społecznego.
5. Feliksiak M. (2015). *Internauci 2015. Komunikat z badań CBOS*, Warszawa, Fundacja CBOS.
6. Fundamental Rights Agency (FRA). (2013). *EU LGBT Survey. Main result*. Pobrano z: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-eu-lgbt-survey-main-results_tk3113640enc_1.pdf
7. Górská P., Bilewicz M., Winiewski, M. (2016). *Social acknowledgement and traumatic stress among LGBTQI hate crime survivors* (Manuskrypt w przygotowaniu).
8. Herek G. M., Berrill K. T. (1992). *Hate crimes: Confronting violence against lesbians and gay men*. Thousand Oaks, CA, Sage.
9. Herek G. M., Gillis J. R., Cogan J. C. (2009). *Internalized stigma among sexual minority adults: Insights from a social psychological perspective* [w:] „Journal of Counseling Psychology”, nr 56.
10. Kimmel M. S. (1997). *Masculinity as homophobia: Fear, shame, and silence in the construction of gender identity* [w:] M. M. Gergen, S. N. Davis (red.), *Toward a new psychology of gender*, Florence, Taylor & Frances.
11. Kryszk K., Kłonkowska A. (2012). *Sytuacja społeczna osób transpłciowych. Analiza danych z badania ankietowego* [w:] M. Makuchowska, M. Pawłęga (red.), *Sytuacja społeczna osób LGBT. Raport za lata 2010/2011*, Warszawa, Kampania Przeciw Homofobii, Stowarzyszenie Lambda Warszawa i Fundacja Trans-Fuzja.
12. Maercker A., Müller J. (2004). *Social acknowledgment as a victim or survivor: a scale to measure a recovery factor of PTSD* [w:] „Journal of Traumatic Stress”, nr 17.
13. Maslow A. (1970). *Motivation and Personality*, New York, Harper & Row.
14. Meyer I. H., Wilson P. A. (2009). *Sampling lesbian, gay, and bisexual populations* [w:] „Journal of Counseling Psychology”, nr 56.
15. Sell R. (2007). *Defining and measuring sexual orientation for research* [w:] I. H. Meyer, M. E. Northridge (red.), *The health of sexual minorities: Public health perspectives on lesbian, gay, bisexual and transgender populations*, New York, Springer.
16. Smith H. J., Ortiz D. J. (2002). *Is it just me? Relative deprivation: Specification, development, and integration*, [w:] I. Walker, H. J. Smith (red.), *Relative deprivation: Specification, development, and integration*, Cambridge, Anglia, Cambridge University Press.

17. Świerszcz J. (2011). *Przemoc motywowana homofobią – badanie i wyniki* [w:] M. Makuchowska (red.), *Przemoc motywowana homofobią. Raport 2011*, Warszawa, Kampania Przeciw Homofobii.
18. World Values Survey Wave 6 (2012). *Poland. Official Aggregate. World Values Survey Association* (www.worldvaluessurvey.org), Aggregate File Producer: Asep/JDS, Madrid, Spain.

OCHRONA PRAWNA OSÓB LGBTI – OFIAR PRZESTĘPSTW

PIOTR ŁADA
PAWEŁ KNUT

Raport ze stanu wdrożenia Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW [dalej Raport].

PRZYCZYNY I CEL POWSTANIA RAPORTU:

Raport powstał w ramach projektu „Wymiar sprawiedliwości i organy ścigania w służbie ofiar przestępstw z nienawiści”, finansowanego z programu Fundamental Rights and Citizenship Komisji Europejskiej [dalej Projekt]. Celem Projektu jest zapobieganie wiktylizacji osób, które doświadczyły przestępstw z nienawiści motywowanych homofobią, bifobią i transfobią poprzez zwiększenie kompetencji organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Projekt realizowany jest w 5 krajach członkowskich UE: Polsce, Litwie, Łotwie, Chorwacji i Węgrzech. W jego ramach została przeprowadzona analiza prawa i praktyki w zakresie traktowania ofiar przestępstw z nienawiści, a także badanie potrzeb i doświadczeń osób, które doświadczyły przemocy motywowanej homofobią, bifobią i transfobią w kontakcie z Policją, prokuraturą i sądami.

Celem powstania Raportu jest ustalenie stanu wdrożenia Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r., ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW [dalej Dyrektywa] w Polsce po upływie terminu na dokonanie jej transpozycji, który upływał z dniem 16 listopada 2015 r. Analiza pozwala zidentyfikować obszary objęte Dyrektywą, które wymagają wprowadzenia zmian w treści prawa lub praktyce jego stosowania – opracowanych w formie rekomendacji w końcowej części Raportu – w celu osiągnięcia minimalnego standardu ochrony ofiar przestępstw z nienawiści motywowanych uprzedzeniami wobec osób LGBTI. Raport skierowany jest do podmiotów odpowiedzialnych za implementację Dyrektywy, organów uczestniczących w procesie udzielania ochrony i pomocy ofiarom przestępstw, a także organizacji oraz osób

aktywnych w obszarze zwiększania jakości ochrony ofiar przestępstw z nienawiści motywowanych uprzedzeniami wobec osób LGBTI.

METODOLOGIA:

Analiza prawna została wykonana przez dwóch prawników – specjalizujących się w udzielaniu pomocy prawnej ofiarom przestępstw z nienawiści motywowanych uprzedzeniami wobec osób LGBTI – na podstawie narzędzia w postaci listy 137 pytań kontrolnych odnoszących się do poszczególnych gwarancji wynikających z Dyrektywy. Udzielenie odpowiedzi na każde z pytań wymagało nie tylko oddzielnego scharakteryzowania przepisów prawa, które mają zapewniać realizację konkretnej gwarancji Dyrektywy (jeśli takie przepisy prawa zostały przyjęte), lecz także praktyki ich stosowania. Analiza prawa odbywała się poprzez odwołanie do konkretnych przepisów prawa (zarówno już obowiązujących, jak i mających wejść w życie w najbliższym czasie), stanowiska doktryny oraz orzeczeń sądowych. Analiza praktyki stosowania przepisów prawa opierała się na danych statystycznych, oficjalnych raportach i wystąpieniach władz krajowych, wynikach badań i monitoringów przeprowadzanych przez placówki naukowe lub organizacje społeczne, obowiązujących dobrych praktykach, informacjach publikowanych w mediach oraz doświadczeniach z własnej pracy ekspertów sporządzających Raport.

Uzyskane odpowiedzi posłużyły do sformułowania ostatecznej charakterystyki prawnej przedstawionej w podziale na 5 zagadnień (ujętych w rozdziałach od II do VI poniżej) oraz podsumowania wyników Raportu (ujętego w rozdziale I poniżej).

WYKAZ SKRÓTÓW:

KPK - ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku - Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1997, Nr 89, poz. 555 ze zm.);

KK - ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku - Kodeks karny (Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 553 ze zm.)

KKW - ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku - Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. 1997, Nr 90, poz. 557 ze zm.);

KW - ustawa z dnia 20 maja 1971 roku (tj. z dnia 3 lipca 2015 r., Dz. U. 2015, poz. 1094 ze zm.);

OchrPomPokrzy - ustawa z dnia 28 listopada 2014 roku o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz. U. 2015, poz. 21);

Prawo UstrSąd - ustawa z dnia 27 lipca 2001 roku Prawo o ustroju sądów powszechnych (tj. z dnia 16 stycznia 2015 r., Dz. U. z 2015, poz. 133 ze zm.);

PrzemocRodz - ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (tj. z dnia 24 sierpnia 2015 r., Dz. U. z 2015, poz. 1390).

1. Podsumowanie wyników Raportu

Proces stanowienia i stosowania prawa mającego na celu zagwarantowanie praw ofiarom przestępstw będącym osobami LGBTI i ochronę ich praw należy ocenić w sposób negatywny. Ustawodawca unika wprowadzenia do systemu prawnego pojęć lub instytucji, które w sposób bezpośredni odnoszą się do praw lub gwarantowałyby je osobom LGBTI. Systematyka uregulowań konsekwentnie odnosi się wyłącznie do pojęcia pokrzywdzonego, nie różnicując jego statusu ze względu na orientację seksualną czy tożsamość płciową, co przekłada się negatywnie również na wszelkie instytucje, które dotyczą tzw. indywidualnej oceny ofiar przestępstw. Podobnie negatywnej ocenie należy poddać implementację Dyrektywy, w zakresie której odnosi się ona do szeroko rozumianej sprawiedliwości naprawczej oraz gwarancji zmierzających do poszanowania godności ofiar. Wskazać należy, iż takie rozwiązania zostały implementowane jedynie na poziomie ogólnych wytycznych lub zasad postępowania karnego, które same w sobie nie stanowią podstawy do skutecznego kwestionowania nieprawidłowego przebiegu postępowania karnego, zapadłych decyzji lub rozstrzygnięć, a także przeciwdziałania naruszeniom gwarancji procesowych w zakresie uprawnień ofiary.

Negatywnej ocenie należy poddać także proces legislacyjny związany z implementacją Dyrektywy, który zamiast systemowej i konsekwentnej zmiany w zakresie przyznania właściwych gwarancji i uprawnień na rzecz pokrzywdzonego, oparty został na wielokrotnych i cząstkowych nowelizacjach. W wielu przypadkach implementacja Dyrektywy polegała na transpozycji jedynie wybranych jej postanowień, co jest widoczne zwłaszcza na gruncie ustawy OchrPomPokrzy. Podobnie zmianie prawa w zakresie implementacji Dyrektywy nie towarzyszy podjęcie niezbędnego wysiłku technicznego, organizacyjnego, finansowego i informacyjnego ze strony państwa, który pozwoliłby na urzeczywistnienie gwarancji wynikających z Dyrektywy. Skutkuje to powstaniem poważnych obaw co do możliwości skutecznego zastosowania nowych regulacji.

Jedynie na marginesie należy zauważyć, że dokonanie pełnej oceny działań legislacyjnych zmierzających do wdrożenia Dyrektywy (a w szczególności ich praktycznych konsekwencji) utrudnia niedawne przyjęcia dwóch istotnych nowelizacji procedury karnej (tj. nowelizacji z lipca 2015 r., a także nowelizacji z kwietnia 2016 r., która częściowo „odwróciła” skutki nowelizacji z 2015 r.). Z uwagi na brak upływu odpowiedniej ilości czasu od wprowadzenia tych zmian, w niektórych obszarach objętych niniejszym Raportem brak było możliwości oceny ich praktycznych konsekwencji, a tym samym ich efektywności.

2. Zagadnienia definicyjne

Podstawowe definicje (art. 2 Dyrektywy)

Polski system prawa, poza pewnymi wyjątkami, definiuje podstawowe pojęcia dla obszaru ochrony ofiar przestępstw w sposób określony przez Dyrektywę.

OFIARA

KPK posługuje się pojęciem pokrzywdzonego, które odzwierciedla pojęcie ofiary w rozumieniu art. 2 ust. 1 lit. a) (i) Dyrektywy. Za pokrzywdzonego uznaje się osobę fizyczną (bez względu na jej orientację seksualną lub tożsamość płciową), której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (art. 49 § 1 KPK). Definicja uwzględnia element doznania przez pokrzywdzonego szkody (uszczerbek majątkowy), jak też krzywdy (uszczerbek niemajątkowy w postaci krzywdy psychicznej, moralnej i emocjonalnej). Członkowie rodziny ofiary przestępstwa, której śmierć była bezpośrednim skutkiem przestępstwa nie nabywają jednak statusu ofiary w rozumieniu art. 2 ust. 1 lit. a) (ii) Dyrektywy, choć przysługują im określone uprawnienia (np. prawo wykonywania praw zmarłego - art. 52 § 1 KPK, prawo do korzystania ze środków pomocy i ochrony na podstawie art. 1 ust. 1 OchrPomPokrzy). Istotną słabością obowiązujących rozwiązań jest to, że w niektórych przypadkach przepisy prawa w sposób nieuzasadniony uzależniają korzystanie ze wskazanych powyżej uprawnień od działań podjętych przez samą ofiarę przed jej śmiercią. Przykładowo, regulacja terminu złożenia oświadczenia o przystąpieniu do udziału w sprawie w charakterze oskarżyciela posiłkowego nie pozwala na późniejsze złożenie oświadczenia przez członków rodziny ofiary, jeśli uprzednio takiego oświadczenia nie złożył sam pokrzywdzony przed rozpoczęciem przewodu sądowego¹. W konsekwencji uznać należy, iż art. 2 ust. 1 lit. a) (ii) Dyrektywy nie został wdrożony prawidłowo.

CZŁONKOWIE RODZINY

Obowiązujące przepisy posługują się różnymi definicjami odnoszącymi się do pojęcia członków rodziny w rozumieniu art. 2 ust. 1 lit. b) Dyrektywy. W prawie karnym termin osoba najbliższa obejmuje małżonka, wstępnego, zstępnego, rodzeństwo, powinowatego w tej samej linii lub stopniu, osobę pozostającą w stosunku przysposobienia oraz jej małżonka, a także osobę pozostającą we wspólnym pożyciu (art. 115 § 11 KK, art. 47 § 3 KW). Nieco szerszą definicją posługuje się ustawa PrzemocRodz, wskazując, że przez członka rodziny rozumie osobę najbliższą w rozumieniu art. 115 § 11 KK, a także inną osobę wspólnie zamieszkujejącą lub gospodarującą (art. 2 pkt 1 PrzemocRodz). Poza kręgiem członków rodziny w rozumieniu Dyrektywy pozostają jednak powinowaci w tej samej linii i stopniu, co rodzeństwo², a także osoby pozostające na utrzymaniu ofiary. O ile brzmienie przepisów pozwala przyjąć, że regulacje krajowe w zasadzie odzwierciedlają (ze wskazanymi powyżej wyjątkami) sposób rozumienia członka rodziny przyjęty w Dyrektywie, o tyle praktyka stosowania tych przepisów przez policję i prokuraturę wciąż prowadzi do przypadków wyłączenia z jej zakresu osoby pozostające w związkach jedнопłciowych (bez względu na stopień prawnego sformalizowania tych związków)³, naruszając tym samym

---

1 K. Dudka, Rozdział I: przepisy ogólne [w:] Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE Komentarz, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 103;

2 Luka ta wynika z błędnego tłumaczenia art. 2 ust. 1 lit. b) Dyrektywy na język polski. Angielskie "the relatives in direct line" zostało przetłumaczone na "krewni w linii prostej", a powinno być "krewni lub powinowaci w linii prostej". (patrz. K. Dudka, dz. cyt., s. 105);

3 Patrz. np. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 7 lipca 2004 r., sygn. akt II KK 176/04;

postanowienia Dyrektywy. Mając bowiem na uwadze pkt 9 Preambuły Dyrektywy, należy uznać, że definicja członka rodziny przyjęta w Dyrektywie jest na tyle szeroka, że obejmuje również osoby pozostające w związkach jedнопłciowych. Na tę lukę wskazywały organizacje pozarządowe w trakcie prac nad ustawą o OchrPomPokrzy, jednakże apele o poszerzenie definicji pokrzywdzonego nie zostały uwzględnione. Pewną zmianę praktyki w tym zakresie może jednak przynieść uchwała Sądu Najwyższego z dnia 25 lutego 2016 r., w której Sąd Najwyższy uznał, że definicja osoby pozostającej we wspólnym pożyciu, o której mowa we wspomnianym art. 115 § 11 KK, obejmuje również osoby tej samej płci⁴.

DZIECKO

W postępowaniu karnym – podobnie jak w art. 2 ust. 1 lit. c Dyrektywy – za dziecko uznaje się każdą osobą w wieku poniżej 18 lat. Wątpliwości wzbudza jednak różnicowanie sytuacji procesowej małoletnich poniżej 15 roku życia od małoletnich powyżej 15 roku życia (np. w kontekście braku obligatoryjnego przesłuchania tych drugich w trybie art. 185a KPK).

SPRAWIEDLIWOŚĆ NAPRAWCZA

W zasadzie jedyną instytucją w obszarze usług w zakresie sprawiedliwości naprawczej, o której wspomina art. 2 ust. 1 lit. d Dyrektywy, obecną w polskim systemie prawa jest mediacja, przeprowadzana na podstawie art. 23a KPK. Wśród podkreślanych od wielu lat w doktrynie⁵ mankamentów postępowania mediacyjnego, wskazuje się m.in. na: 1) brak należytego poinformowania ofiary w zakresie uprawnień, istocie postępowania mediacyjnego, możliwych konsekwencjach jej decyzji; 2) brak należytego pouczenia ofiary o tajemnicy mediacji, możliwości wycofania zgody na mediację, a także 3) brak precyzyjnych wymogów co do kwalifikacji mediatora. W obecnym kształcie mediacja w postępowaniu karnym przynosi korzyści w zasadzie wyłącznie dla sprawcy przestępstwa w postaci złagodzenia kary (m.in. art. 53 § 3 KK, art. 60 § 12 pkt 1 KK, art. 66 § 3 KK). Jedynie pośrednio natomiast wpływa ona na sytuację pokrzywdzonego, nie sprzyjając tym samym realizacji tej gwarancji Dyrektywy dla ofiar przestępstw. Pewne pozytywne zmiany w tym zakresie przynieść może jednak zmiana zasad prowadzenia mediacji wprowadzona na mocy nowelizacji, która weszła w życie w dniu 1 lipca 2015 r.

MOŻLIWOŚĆ OGRANICZANIA UPRAWNIEŃ WYNIKAJĄCYCH Z POSIADANIA STATUSU CZŁONKA RODZINY

Odnosząc się do ujętego w art. 2 ust. 2 lit. a Dyrektywy zagadnienia ograniczania liczby członków rodziny mogących korzystać z praw określonych w Dyrektywie należy wskazać, że KPK w zasadzie nie wprowadza tego rodzaju ograniczeń. Jedynie w przypadku oskarżycieli posiłkowych istnieje możliwość ograniczenia ich liczby, jeżeli jest to konieczne dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania (art. 56 § 1 KPK). Duże zastrzeżenia ze strony organizacji pozarządowych wzbudził jednak przepis art. 17 ust. 3 ustawy

4 Uchwała składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z dnia 25 lutego 2016 r., sygn. akt I KZP 20/15;

5 E. Bieńkowska, O normowaniu mediacji w sprawach karnych [w:] „Prokuratura i Prawo”, Nr 1, 2012, s. 19-37;

OchrPomPokrzy, zgodnie z którym w przypadku uchylenia środków ochrony i pomocy udzielonych pokrzywdzonemu lub świadkowi, ustaje również ochrona udzielona osobom im najbliższym. Tego rodzaju ograniczenie nie znajduje uzasadnienia w Dyrektywie, przez co stanowi naruszenie wynikających z niej gwarancji. Dodatkowo, należy wskazać, że w polskim modelu postępowania karnego nie zdecydowano się na wprowadzenie procedur określających pierwszeństwo niektórych członków rodziny w korzystaniu z gwarancji Dyrektywy, o których mowa w art. 2 ust. 2 lit. b Dyrektywy.

3. Informacja dla ofiar przestępstw – osób LGBTI

Prawo rozumienia i bycia rozumianym (art. 3 Dyrektywy)

Jak dotąd Polska nie podjęła odpowiednich kroków, zarówno na poziomie przepisów prawa, jak i praktyki ich stosowania, aby w sposób systemowy pomóc ofiarom, w tym ofiarom LGBTI, w rozumieniu i byciu rozumianym w trakcie całego postępowania karnego. Ustawa OchrPomPokrzy jedynie w nielicznych miejscach i w niespójny sposób wprowadza pewne elementy tej gwarancji (np. w art. 14 ust. 1 przewidującym możliwość zmiany zastosowanych środków ochrony i pomocy na skutek wysłuchania osoby chronionej). Bardziej istotny problem stanowi jednak okoliczność, że gwarancja ta nie jest realizowana również na etapie podejmowania decyzji o udzieleniu ochrony. W założeniu, decyzja ta ma być podejmowana na skutek przeprowadzenia indywidualnej oceny ofiary przestępstwa (art. 2 ustawy OchrPomPokrzy). W celu dokonywania tej oceny Ministerstwo Sprawiedliwości opracowało dwa kwestionariusze (jeden dla organów ścigania, drugi dla organizacji pozarządowych). Obydwa kwestionariusze zawierają wprost możliwość uwzględnienia (w trakcie rozmowy z ofiarą lub świadkiem) homofobicznej motywacji sprawcy, natomiast jeden z nich (przeznaczony dla organów ścigania) pomija możliwość uwzględnienia transfobicznej motywacji sprawcy. Oprócz kwestionariusza dla organów ścigania opracowano również komentarz, który w założeniu ma wskazywać sposób, w jaki kwestionariusz powinien być wypełniony. Komentarz ten nie zawiera jednak żadnych informacji odnoszących się wprost do ofiar LGBTI, które mogłyby być pomocne w pracy z tą kategorią osób pokrzywdzonych. Z informacji uzyskanych przez osoby sporządzające niniejszy Raport od przedstawicieli Policji oraz prokuratury wynika, że przedmiotowe narzędzia nie są stosowane w praktyce (m.in. z uwagi na fakt, że przeprowadzenie tej oceny za pomocą przedmiotowych kwestionariuszy nie jest obligatoryjne), zaś sama instytucja indywidualnej oceny nie została w żaden sposób wdrożona i nie jest ona przeprowadzana. Tym samym, istnieje uzasadniona obawa, że nawet w przypadku przeprowadzania przez część policjantów czy prokuratorów indywidualnej oceny nie tylko nie dokonują oni prawidłowej identyfikacji homofobicznej lub transfobicznej motywacji sprawcy w trakcie wysłuchania ofiary, lecz także nie przekazują ofierze adekwatnej informacji o znaczeniu tej okoliczności i wpływających z niej uprawnień. Co więcej, sama ustawa OchrPomPokrzy

milczy na temat procedur, które mają prowadzić do odpowiedniego przygotowania osób dokonujących indywidualnej oceny, czy też sposobu ewaluacji ich pracy.

Istotnym problemem jest również położenie ofiar przestępstw, które nie władają w wystarczającym stopniu językiem polskim. Mają one bowiem znacznie utrudnione możliwości rozumienia i bycia rozumianym w trakcie całego postępowania karnego, zwłaszcza w porównaniu do gwarancji przysługujących sprawcom przestępstw niewładającym w wystarczającym stopniu językiem polskim. Niewielką (i zarazem niewystarczającą) zmianą na korzyść w tym zakresie jest obowiązujące od 8 kwietnia 2015 r. prawo doręczenia oskarżycielowi posiłkowemu lub prywatnemu (który nie włada w wystarczającym stopniu językiem polskim) orzeczenia wraz z tłumaczeniem. Obejmuje ono jednak jedynie orzeczenie, które podlega zaskarżeniu lub kończy postępowanie (art. 56a KPK, art. 60a KPK), i nie zawiera obowiązku tłumaczenia pisemnego uzasadnienia tego orzeczenia.

Jedynie ustawa PrzemocRodz wprowadza (w ramach tzw. procedury Niebieskiej Karty) spójną procedurę zapewniającą ofierze rozumienie i bycie rozumianym w postępowaniu następującym bezpośrednio na skutek zgłoszenia sytuacji przemocowej w rodzinie. Przykładowo, zgodnie z par. 4 rozporządzenia⁶, wydanego na podstawie art. 9d ust. 5 PrzemocRodz, rozmowę z osobą, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie, przeprowadza się w warunkach gwarantujących swobodę wypowiedzi i poszanowanie godności tej osoby oraz zapewniających jej bezpieczeństwo.

Negatywnej ocenie należy również poddać treść pisemnych pouczeń dla pokrzywdzonego. Aktualnie obowiązujące rozporządzenie⁷ zawiera pouczenie, którego treść (również w porównaniu do treści pouczeń poprzednio obowiązujących) wciąż pozostaje w zasadzie wyciągiem z wybranych przepisów prawnych, w praktyce niezrozumiałym dla przeciętnej ofiary. Dodatkowo przepisy prawa nie przewidują obowiązku sporządzenia innych wersji językowych pouczenia. Co prawda doszło do sporządzenia tłumaczeń pouczenia dla pokrzywdzonego na inne języki, jednak dostęp do nich jest znacznie ograniczony⁸.

Polski model postępowania karnego w niewystarczającym stopniu uwzględnia cechy osobowe ofiary (w tym wszystkie rodzaje niepełnosprawności), mogące mieć wpływ na prawo do rozumienia i bycia rozumianym. Jedynie w niektórych miejscach (w sposób minimalistyczny i wybiórczy) w modelu tym dostrzega się istnienie ofiar, które z uwagi na ich cechy osobowe muszą mieć zapewnione dodatkowe gwarancje w celu ochrony ich interesów⁹. Przykładowo, prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza w trakcie czynności procesowych w ramach postępowania przysługuje ofierze (głuchej, niemej, niewładającej językiem polskim) wyłącznie wtedy, gdy ona sama jest przesłuchiwana (art. 204 § 1 KPK). Podobnie negatywnie ocenić należy realizowanie czynności procesowych

---

6 Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie procedury „Niebieskiej Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” z dnia 13 września 2011 r. (Dz. U. Nr 209, poz. 1245);

7 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym z dnia 27 maja 2014 r. (Dz. U. z 2014 r. poz. 739);

8 <https://ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/wzory-pouczen/> [dostęp: 17.04.2016 r.];

9 Więcej na ten temat: E. Bieńkowska, Uprawnienia pokrzywdzonego w ujęciu nowych projektów nowelizacji prawa karnego [w:] „Prokuratura i Prawo”, Nr 11-12, 2014, s. 80-81;

z udziałem pokrzywdzonego będącego osobą głuchą, niemą lub niewładającą w dostatecznym stopniu językiem polskim. Jako właściwe należy ocenić wprowadzenie uregulowania do KPK (od 8 kwietnia 2015 r.), uprawniającego pokrzywdzonego do obecności osoby przez niego wskazanej podczas czynności z udziałem pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym, jeżeli nie uniemożliwia to przeprowadzenia czynności albo nie utrudnia jej w istotny sposób (art. 299a § 1 KPK). Istotnym mankamentem jest jednak brak obowiązku pouczenia pokrzywdzonego o takim uprawnieniu przed pierwszym przesłuchaniem (art. 300 § 2 i § 4 KPK).

Prawo do otrzymywania informacji od momentu pierwszego kontaktu z właściwym organem (art. 4 Dyrektywy)

Polski model postępowania karnego w niewystarczającym stopniu oferuje ofierze informacji na temat dostępnego wsparcia. W szczególności brakuje przepisów prawa jak i stosownych praktyk, które nakładałyby na organy procesowe obowiązek wszechstronnego informowania o formach dostępnego wsparcia dla ofiar przestępstw¹⁰. Wyjątek stanowi ustawa o PrzemocRodz w ramach tzw. procedury Niebieskiej Karty, która przewiduje wręczenie pokrzywdzonemu wykazu lokalnych placówek udzielających pomocy ofiarom przemocy w rodzinie, a także nakłada obowiązek udzielania bezpłatnego poradnictwa medycznego, psychologicznego, prawnego, socjalnego, zawodowego, czy rodzinnego oraz przekazywania informacji na temat instytucji i osób w środowisku lokalnym udzielających tego rodzaju pomocy (art. 3 ust. 1 pkt PrzemocRodz). W ramach postępowania karnego dopiero od 8 kwietnia 2015 r. ofiara otrzymuje informację m.in. o dostępie do pomocy prawnej, organizacjach wsparcia pokrzywdzonych, a także o dostępnych środkach ochrony i pomocy (art. 300 § 4 KPK). Obowiązujące pouczenie nie spełnia jednak wymogów art. 4 Dyrektywy, odnosi się ono bowiem wyłącznie do treści przepisów i nie zawiera informacji o konkretnych formach i miejscach, w których taka osoba może otrzymać wsparcie.

Podobnie ustawa OchrPomPokrzy wprowadza obowiązek informowania pokrzywdzonego o możliwości uzyskania pomocy psychologicznej świadczonej przez podmioty, które otrzymały na ten cel dotację z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym (art. 10 ust. 1 OchrPomPokrzy). Aktualnie z dotacji ze wspomnianego Funduszu nie korzystają jednak żadne organizacje deklarujące wprost możliwości udzielenia pomocy ofiarom LGBTI. W praktyce skutkuje to rezygnacją przez tę kategorię ofiar z korzystania z tego rodzaju pomocy. W odniesieniu zaś do pozostałych wskazanych w ustawie OchrPomPokrzy przypadków udzielenia informacji na temat dostępnego wsparcia (m.in. wskazanie konkretnych bezpiecznych miejsc przebywania czy placówek medycznych - art. 5 ust. 2 pkt 4, art. 7 ust. 6 OchrPomPokrzy), udzielenie takich informacji nie ma charakteru obowiązkowego.

Jak dotąd w Polsce nie została również przewidziana regulacja ustanawiająca obowiązek informowania ofiary o procedurze składania zawiadomień o przestępstwie oraz roli ofiary w takich procedurach¹¹, za wyjątkiem procedur służących policji i prokuraturze, co

10 K. Dudka, Rozdział I: przepisy ogólne [w:] dz. cyt., s. 98;

11 E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, Rozdział 2: udzielanie informacji i wsparcia [w:] Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE Komentarz, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 114-115;

nie spełnia obowiązków nałożonych przez art. 4 ust. 1 lit. b Dyrektywy. Obowiązujące pouczenia nie zawierają także prostych i przystępnych informacji o dostępnych środkach ochrony i pomocy (art. 300 § 4 KPK). Dodatkowo, obowiązek oferowania ofierze informacji na temat sposobu i warunków uzyskania porady prawnej i poradnictwa innego rodzaju, o którym mowa w art. 4 ust. 1 lit. d Dyrektywy nie jest w chwili obecnej zrealizowany w polskim modelu postępowania karnego (z wyjątkiem wspomnianej wyżej procedury Niebieskiej Karty).

Obowiązujące aktualnie (tj. od 1 lipca 2015 r.) pouczenie pokrzywdzonego przed pierwszym przesłuchaniem obejmuje informacje w zakresie możliwości naprawienia szkody przez oskarżonego lub uzyskania kompensaty państwowej, pouczenie o uprawnieniach związanych z dochodzeniem roszczeń majątkowych oraz o treści przepisu art. 49 a KPK, pouczenie o uprawnieniach ofiary, gdy w związku z przesłuchaniem jej jako świadka zachodzi potrzeba wezwania tłumacza (art. 204 KPK), jak też pouczenie w zakresie możliwości zwrotu kosztów poniesionych w związku z jej udziałem w postępowaniu (wyłącznie w zakresie stawiennictwa na wezwanie). Informacje zawarte w pouczeniu sformułowane są w języku, który nie jest przystępny dla ofiary przestępstwa, przez co należy mieć zasadnicze wątpliwości co do tego na ile jego treść spełnia wymogi wskazane w art. 4 ust. 1 lit. e) i f) Dyrektywy.

W chwili obecnej nie zostały również przyjęte jakiegokolwiek regulacje gwarantujące prawo ofiary przestępstwa popełnionego w Polsce (która ma miejsce zamieszkania w innym państwie członkowskim) do informacji o środkach chroniących interes takiej ofiary w Polsce (art. 4 ust. 1 lit. g Dyrektywy). Ofiara przestępstwa nie otrzymuje również informacji na temat dostępnych procedur złożenia zawiadomienia w przypadku braku poszanowania jej praw przez właściwy organ (art. 4 ust. 1 lit. h Dyrektywy), z wyjątkiem pouczenia o złożeniu zażalenia na bezczynność organów. Pouczenie określone w art. 300 § 4 KPK zawiera jednak informacje o prawie skierowania sprawy do postępowania mediacyjnego, co pozwala przyjąć, że ofiara otrzymuje od momentu pierwszego kontaktu z organem podstawowe informacje na temat dostępnych usług w zakresie sprawiedliwości naprawczej, o których mowa w art. 4 ust. 1 lit. j oraz lit. k Dyrektywy.

Zakres i szczegółowość informacji, o których mowa w art. 4 ust. 1 Dyrektywy, jest zróżnicowana w polskim modelu postępowania karnego, w zależności od kategorii ofiar przestępstwa. Tego rodzaju zróżnicowanie nie stanowi jednak rezultatu świadomej i celowej polityki informacyjnej, lecz jest jedynie konsekwencją przyjęcia w miarę rozbudowanego (jak na polskie warunki) katalogu informacji, których udziela się jednej kategorii ofiar przestępstw, tj. ofiarom przemocy domowej. Również przekazywanie dodatkowych informacji ofierze przestępstwa na późniejszych etapach postępowania nie stanowi konsekwencji uzyskania informacji na temat jej szczególnych potrzeb, lecz odbywa się niejako automatycznie w związku z wejściem postępowania w nową fazę (patrz. art. 334 par. 3 KPK od 15.04.2015 r.).

Wreszcie, należy również zasygnalizować, że realizacja uprawnień określonych w Dyrektywie opiera się (oprócz systemu pouczeń) również na pewnych innych działaniach informacyjnych (m.in. poradniki, publikacje, kampanie). Ich aktualna treść oraz zasięg

wykluczają jednak możliwość uznania, że działania te mogą doprowadzić do spełniania gwarancji wskazanych w Dyrektywie w odniesieniu do ofiar będących osobami LGBTI.

Prawa ofiar w chwili składania zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa (art. 5 Dyrektywy)

Nie istnieją przepisy wskazujące bezpośrednio na wymóg wręczenia ofierze potwierdzenia faktu złożenia zawiadomienia. Pośrednio tego rodzaju gwarancja jest niekiedy realizowana w ramach sporządzenia protokołu przyjęcia ustnego zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa (art. 143 § 1 pkt 1 KPK w zw. z art. 304a KPK), co nie spełnia jednak obowiązku wskazanego w art. 5 ust. 1 Dyrektywy¹². W praktyce zdarza się, że ofiara w ogóle nie otrzymuje żadnego pisemnego potwierdzenia faktu zgłoszenia zawiadomienia czy pisemnego pouczenia, które chociaż pośrednio stanowiłyby potwierdzenie faktu zgłoszenia. W zasadzie to pokrzywdzony musi sam zadbać o uzyskanie potwierdzenia złożenia zawiadomienia, np. poprzez wysłanie zawiadomienia listem poleconym lub poprzez uzyskanie prezentaty na kopii zawiadomienia w chwili jego złożenia. Co jest wymowne, wskazane powyżej sposoby uzyskania potwierdzenia tej czynności rekomendowane są nawet w oficjalnym poradniku dla ofiar (wydanym przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych przy współpracy z Komendą Główną Policji). Ofiary, które nie rozumieją języka polskiego, nie mają zagwarantowanej możliwości (nawet w sytuacji zgłoszenia takiego wniosku) uzyskania bezpłatnego tłumaczenia – w zrozumieliśmy dla siebie języku – pisemnego potwierdzenia faktu złożenia zawiadomienia (art. 5 ust. 3 Dyrektywy).

Prawo do otrzymania informacji o sprawie (art. 6 Dyrektywy)

Ofiarom przestępstw nie przekazuje się wyraźnej informacji o przysługującym im prawie do otrzymania informacji o decyzjach związanych z zaprzestaniem prowadzenia, zakończeniem dochodzenia lub o nieściganiu sprawy (art. 6 ust. 1 lit. a Dyrektywy). Pośrednio następuje to jednak poprzez pouczenie o prawie do złożenia zażalenia na postanowienie o odmowie wszczęcia lub umorzenia postępowania przygotowawczego. Z kolei wymóg w zakresie poinformowania z urzędu o wszczęciu, odmowie wszczęcia albo o umorzeniu postępowania wszczętego na skutek zawiadomienia złożonego przez ofiarę należy uznać za zrealizowany.

W obecnych rozwiązaniach prawnych ofiarom nie zapewnia się powiadomienia o dacie, miejscu rozprawy i rodzaju zarzutów wobec sprawcy (na podstawie art. 334 § 3 KPK od 15.04.2016 r. oskarżyciel publiczny zawiadamia jedynie o przesłaniu aktu oskarżenia do sądu). Informację o terminie rozprawy lub posiedzenia ofiara otrzymuje dopiero wraz z wezwaniem sądu. Jedynie w razie złożenia wniosku o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego i orzeczenia uzgodnionych z oskarżonym kar (art. 335 KPK) lub o wydanie wniosku o wydanie wyroku skazującego bez postępowania dowodowego (art. 338a KPK), odpis takiego wniosku jest przesyłany ujawnionemu pokrzywdzonemu (art. 338 § 1b KPK,

343a § 1 KPK), czego nie można uznać za spełnienie wymogu wskazanego w art. 6 ust. 1 lit. b Dyrektywy. Z wyjątkiem sytuacji opisanych powyżej, na organy nie został nałożony obowiązek przesłania informacji o rozprawie i rodzaju zarzutów postawionych sprawcy. Dostęp do takich informacji może być zrealizowany w zasadzie wyłącznie poprzez sądowe biuro obsługi interesanta bądź bezpośredni dostęp do akt sprawy (jeśli pokrzywdzony działa w charakterze oskarżyciela posiłkowego), co nie zapewnia realizacji gwarancji określonej w art. 6 ust. 1 lit. b Dyrektywy.

W stanie prawnym obowiązującym od 8 kwietnia 2015 r., na wniosek pokrzywdzonego zgłoszony w postępowaniu przygotowawczym, sąd powiadamia go o sposobie zakończenia sprawy listem zwykłym, przesłanym na wskazany przez pokrzywdzonego adres, wraz z odpisem prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie lub jego wyciągiem (art. 299a § 2 KPK). Jednocześnie od tego dnia ofiara traci uprawnienie do otrzymania (z urzędu) wyroku warunkowo umarzającego postępowanie (art. 342 § 5 KPK).

Choć ofiara może w trakcie postępowania przygotowawczego korzystać z określonych uprawnień informacyjnych, to na etapie postępowania sądowego realizacja tych uprawnień uzależniona jest już jednak od dysponowania statusem strony, a więc uprzedniego złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Pokrzywdzony niebędący oskarżycielem posiłkowym może co prawda na etapie postępowania sądowego wystąpić z wnioskiem o dostęp do akt sprawy, ale powyższe uzależnione jest od decyzji prezesa sądu (art. 156 § 1 KPK). Tym samym, należy uznać, że uprawnienia określone w art. 6 ust. 2 lit. b Dyrektywy nie zostały zagwarantowane w sposób należyty (w szczególności na etapie postępowania sądowego).

Otrzymywanie informacji o decyzjach procesowych w postępowaniu przygotowawczym (np. postanowienia o umorzeniu lub odmowie wszczęcia postępowania) mają charakter obligatoryjny i niezależny od woli ofiar. Podobnie obligatoryjne jest zawiadomienie przez sąd lub prokuratora o uchyleniu, nieprzedłużeniu lub zmianie tymczasowego aresztowania na inny środek zapobiegawczy, jak również o ucieczce oskarżonego z aresztu śledczego, chyba że pokrzywdzony oświadczy, iż z takiego uprawnienia rezygnuje (art. 253 § 3 KPK). W przypadku postępowania wykonawczego organ jest zobowiązany do uwzględnienia woli ofiary (art. 168a § 1 KKW) w kwestii otrzymywania informacji o stanie sprawy (m.in. na temat odbycia kary przez sprawcę, jego ucieczki czy otrzymania przepustki). Tym samym ofiarom zapewnia się możliwość niezwłocznego zawiadomienia o zwolnieniu lub ucieczce sprawcy z miejsca jego tymczasowego aresztowania lub odbywania kary pozbawienia wolności, co wydaje się spełniać gwarancję art. 6 ust. 5 Dyrektywy.

Prawo do tłumaczenia ustnego i pisemnego (art. 7 Dyrektywy)

Pokrzywdzeni, którzy nie posługują się językiem polskim, mają ograniczoną możliwość skorzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, w zasadzie ograniczoną do tych czynnościach procesowych, przy których występuje konieczność ich przesłuchania (art. 204 § 1 KPK, art. 5 § 2 ustawy PrawoUstrSąd). Dla przykładu, ofiara nie ma prawa do pomocy tłumacza w razie

dokonywania czynności przesłuchania innych osób, zapoznawania się z materiałem dowodowym czy w razie chęci składania dalszych wniosków dowodowych. Jedynie w nielicznych wypadkach ofierze – działającej jako strona na etapie postępowania sądowego – przysługuje prawo do uzyskania pisemnego tłumaczenia orzeczenia podlegającego zaskarżeniu lub kończącego postępowanie (art. 56a KPK, art. 60a KPK od 08.04.2015 r.), co nie obejmuje już jednak pisemnego uzasadnienia i skutkuje tym, że tego rodzaju rozwiązania nie zapewniają realizacji gwarancji z art. 7 Dyrektywy.

Odnosząc się do gwarancji art. 7 ust. 3 Dyrektywy, należy wskazać, że w polskim modelu postępowania karnego nie występuje prawnie wiążący obowiązek otrzymania przez ofiarę nieposługującą się językiem polskim (nawet w przypadku złożenia przez nią stosownego wniosku) pouczenia o przysługujących jej prawach i obowiązkach. Ponadto, w trakcie całego postępowania otrzymuje ona wszystkie obowiązkowe pisma wyłącznie w języku polskim. Jedynie w wybranych sytuacjach takiej ofierze, w przypadku jej wstąpienia do postępowania sądowego w charakterze strony, przysługuje prawo do otrzymania orzeczenia podlegającego zaskarżeniu lub kończącego postępowanie wraz z jego pisemnym tłumaczeniem (art. 56a oraz art. 60a KPK od 08.04.2015 r.). Jeśli jednak nie działa ona jako strona, taka ofiara nie ma prawa do uzyskania nawet informacji o sposobie zakończenia sprawy w zrozumiałym dla siebie języku. Ponadto, w tych nielicznych sytuacjach gdy KPK przewiduje otrzymanie przez ofiarę tłumaczenia danej decyzji, tłumaczenie to nie obejmuje jej uzasadnienia. Przepis art. 56a oraz art. 60a KPK od 08.04.2015 r. przewiduje również możliwość (w przypadku uzyskania zgody ofiary działającej jako oskarżyciel posiłkowy lub prywatny) ogłoszenia przetłumaczonego orzeczenia kończącego postępowanie, jeżeli nie podlega ono zaskarżeniu.

Wreszcie, należy również podkreślić, że ofiara nieposługująca się językiem polskim nie otrzymuje informacji o miejscu i terminach rozpraw czy rodzaju zarzutów, jakie zostały postawione sprawcy w zrozumiałym dla siebie języku. Prowadzi to do wniosku o braku spełnienia przez polski model postępowania karnego wymogu wskazanego w art. 7 ust. 4 Dyrektywy. Obecnie obowiązujące rozwiązania nie czynią zadość również wymogom art. 7 ust. 8 Dyrektywy, albowiem nie przewidując dla ofiary odpowiednika uprawnienia zawartego w art. 72 KPK (dotyczącego prawa oskarżonego do tłumaczenia) nie przyznają ofierze prawa do zażalenia odmownej decyzji w kwestii dostępu do tłumaczenia. Nie spełnia tego wymogu również regulacja art. 204 § 1 i § 2 KPK¹³.

4. Wsparcie i ochrona ofiar przestępstw – osób LGBTI

Prawo do korzystania z usług służb udzielających wsparcia ofiarom (art. 8 Dyrektywy)

W obecnym modelu postępowania karnego wyłącznie ofiarom przemocy w rodzinie zapewnia się nieodpłatny dostęp do w miarę kompleksowego systemu wsparcia, wynikającego z ustawy PrzemocRodz (m.in. prawo do poradnictwa medycznego, psychologicznego, prawnego, socjalnego, zawodowego i rodzinnego, interwencji kryzysowej i wsparcia - art. 3 ustawy PrzemocRodz). Częściowo te rozwiązania mogą być użyteczne dla ofiar LGBTI, mimo że ustawa ani wprost, ani pośrednio nie odwołuje się do homofobii, bifobii lub transfobii jako przyczyn przemocy domowej. Ustawa OchrPomPokrzy, która w założeniu miała implementować Dyrektywę i doprowadzić do objęcia wszystkich ofiar przestępstw, w tym ofiar LGBTI, standardem wsparcia i ochrony co najmniej analogicznym do rozwiązań przyjętych w ustawie o PrzemocRodz nie spełnia (również zdaniem organizacji pozarządowych świadczących poradnictwo prawne ofiarom przestępstw¹⁴) tych oczekiwań.

Wsparcie i ochrona, która ma być zapewniona przez ustawę OchrPomPokrzy, jest wybiórcza i minimalistyczna, choć przewiduje m.in. prawo do ochrony na czas czynności procesowej (art. 4) ochrony osobistej (art. 5), zmiany miejsca pobytu (art. 6), pomocy finansowej (art. 7), pomocy w zakresie doręczeń i odbierania przesyłek pocztowych lub kwot pieniężnych (art. 8-9) oraz pomocy psychologicznej (art. 10). Istotnym mankamentem tej ustawy jest jednak to, że udzielanie tej pomocy nie ma charakteru obligatoryjnego (z wyjątkiem art. 9-10 ustawy), a także nie odwołuje się wprost do ofiar LGBTI przez co – również w związku z dużym prawdopodobieństwem dokonywania niewłaściwej oceny indywidualnej – istnieje ryzyko, że w praktyce organ nie będzie obejmować ofiar będących osobami LGBTI ochroną wynikającą z tej ustawy. Ponadto krytyce należy również poddać przyjęty przez ustawę model przyznawania tego rodzaju ochrony, który w praktyce eliminuje możliwość zmiany błędnej decyzji organu (w razie odmowy udzielenia środków ochrony i pomocy) z uwagi na brak wprowadzenia możliwości odwołania od decyzji organu (art. 12 § 5 i § 6 OchrPomPokrzy).

Teoretycznie wskazane powyżej formy wsparcia mogą obejmować również członków rodziny ofiary. Ich udzielenie członkom rodziny ofiary uzależnione jest jednak od uprzedniego złożenia wniosku przez ofiarę lub przez organ za zgodą ofiary (art. 12 ust. 1 OchrPomPokrzy). Negatywnie ocenić należy również przyjęte w ustawie rozwiązanie, zgodnie z którym w razie uchylecia środków ochrony i pomocy udzielonych ofierze ustają

---

14 <http://www.niebieskalinia.pl/5298-propozycje-zmian-do-rzadowego-projektu-ustawy-o-ochronie-i-pomocy-dla-pokrzywdzonego-i-swiadka> [dostęp: 17.04.2016 r.];

również środki ochrony i pomocy udzielone osobie dla niej najbliższej (art. 17 ust. 3 ustawy o OchrPomPokrzy). Wreszcie, jako kontrowersyjne należy uznać przepisy uzależniające otrzymanie przez ofiarę pomocy (o której mowa w ustawie OchrPomPokrzy) od spełnienia przez nią dodatkowych wymogów. Wśród nich ustawa przewiduje, konieczność złożenia stosownego zobowiązania (art. 13 OchrPomPokrzy). Dodatkowo art. 17 OchrPomPokrzy wskazuje na przyczyny uchylenia ochrony, które również pośrednio wyznaczają zakres warunków, które musi spełnić ofiara, aby korzystać z ochrony. Wprowadzanie wymogów warunkujących udzielenie ochrony nie jest zrozumiałe i budzi spore kontrowersje z uwagi na fakt, że może stanowić element wtórnej wiktymizacji.

Pomoc udzielana na podstawie ustawy OchrPomPokrzy może trwać przez całe postępowanie karne, a także przed jego wszczęciem lub po jego zakończeniu (art. 1 ust. 1 i ust. 4), przy czym nie wymaga ona uprzedniego złożenia przez ofiarę zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa. Art. 2 ustawy OchrPomPokrzy przewiduje przeprowadzanie indywidualnej oceny potrzeb ofiary. Mimo opracowania odpowiedniej procedury dokonywania indywidualnej oceny przez Ministerstwo Sprawiedliwości nie jest ona w praktyce realizowana.

Pomocy wynikającej z ustawy OchrPomPokrzy udzielać ma Policja (art. 3 ust. 2, art. 8 ust. 1 pkt 1, art. 9 ust. 1), placówki medyczne (art. 7 ust. 6) oraz podmioty, które otrzymały na ten cel dotację (art. 10). Co wymaga jednak podkreślenia, z posiadanych przez organizacje działające na rzecz osób LGBTI informacji nie wynika, aby podmioty, o których mowa powyżej, posiadały specjalistyczną wiedzę i udzielały profesjonalnej ochrony ofiarom LGBTI. Oznacza to, że istnieje duże ryzyko, że cały ciężar udzielania ochrony i pomocy w zakresie spraw ofiar o charakterze homofobicznym i transfobicznym wciąż będą ponosiły organizacje pozarządowe, które na ten cel nie otrzymują odpowiedniego wsparcia finansowego ze strony państwa¹⁵.

Nie istnieją placówki (finansowane ze środków publicznych), które byłyby dedykowane ofiarom LGBTI. Oczywiście państwo może udzielić – i w praktyce udziela – ograniczonego dofinansowania (z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym) organizacjom pozarządowym, które specjalizują się w zakresie danych kategorii przestępstw. Jak jednak wynika z analizy listy organizacji, które obecnie korzystają z tego rodzaju dofinansowania, żadna z nich nie specjalizuje się w zakresie pomocy LGBTI ani nawet nie deklaruje możliwości udzielenia pomocy tej kategorii ofiar przestępstw. Co więcej znajdują się wśród nich również organizacje o charakterze religijnym (Caritas), z pomocy których ofiary LGBTI z zasady zazwyczaj nie korzystają. Istnieją oczywiście wyspecjalizowane organizacje pozarządowe udzielające pomocy prawnej, psychologicznej oraz socjalnej ofiarom LGBTI (np. Kampania Przeciw Homofobii, Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego, Stowarzyszenie

---

15 Wymowny jest przykład hostelu interwencyjnego dla ofiar LGBT, który z uwagi na wysokie ryzyko wtórnej wiktymizacji ofiar przestępstw o charakterze homofobicznym i transfobicznym, został otwarty przez pozarządowe organizacje pomocowe działające na rzecz praw osób LGBT. Por. <http://lambdawarszawa.org/lambdawarszawa/co-robimy/hostel-lgbt/> [dostęp: 17.04.2016 r.]

Interwencji Prawnej czy Stowarzyszenie Lambda Warszawa), jednak zazwyczaj organizacje te nie korzystają ze wsparcia i pomocy ze strony państwa.

Wsparcie ze strony służb udzielających wsparcia ofiarom (art. 9 Dyrektywy)

Systemowo w bardzo ograniczonym zakresie zapewniana jest podstawowa informacja na temat możliwości uzyskania odszkodowania za szkody poniesione wskutek przestępstwa. Nie obejmuje ona doradztwa ani wsparcia w tym zakresie. Nie można wykluczyć, że w ramach poradnictwa prawnego, świadczonego przez różne instytucje i organizacje, ofiary mogą uzyskać takie informacje, doradztwo i wsparcie, jednakże z całą pewnością nie spełnia to wymogu wskazanego przez Dyrektywę, szczególnie w odniesieniu do ofiar LGBTI. Pouczenie przekazywane ofierze przed pierwszym przesłuchaniem obejmuje (od 01.07.2015 r.) również informacje o możliwościach naprawienia szkody przez oskarżonego lub uzyskania kompensaty państwowej (art. 300 § 3 KPK).

W bardzo ograniczonym zakresie ofiarom zapewnia się podstawową informację na temat praw ofiar w postępowaniu karnym, czemu także nie towarzyszy pomoc w przygotowaniu do udziału w procesie sądowym. W ramach korzystania z pomocy organizacji pozarządowych (m.in. na drodze zapewniania poradnictwa prawnego), ofiary mogą uzyskać pewne informacje, doradztwo i wsparcie, jednakże takie rozwiązanie nie posiada charakteru systemowego i prawnie uregulowanego. Z uwagi na to, że aktualnie żadna organizacja działająca na rzecz osób LGBTI nie otrzymuje dofinansowania z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym należy podkreślić, że w odniesieniu do tej kategorii ofiar gwarancja wynikająca z art. 9 Dyrektywy nie jest realizowana. Pouczenie przekazywane pokrzywdzonemu przed pierwszym przesłuchaniem powinno obejmować również informację o organizacjach wsparcia pokrzywdzonych, jednak obowiązujący wzór pouczenia nie spełnia takich wymogów. Co prawda ustawa OchrPomPokrzy wskazuje, że ofiara może otrzymywać informacje na temat specjalistycznych służb publicznych lub prywatnych udzielających wsparcia (art. 5 ust. 2 pkt 4, art. 7 ust. 6, art. 10 ust. 1, art. 11 ust. 1 pkt 2), to jednak mankamentem rozwiązania przyjętego w ustawie jest występujący bardzo często brak obligatoryjności udzielenia tego rodzaju informacji (ustawa posługuje się bowiem zwrotami, które nie wprowadzają kategorię obowiązkową). Podobnie również – na podstawie ustawy PrzemocRodz – ofiara może otrzymać pewne informacje na temat specjalistycznych służb (art. 9b ust. 2 pkt 4, art. 10 ust. 1 pkt 4). Należy jednak podkreślić, że nie jest znana praktyka w zakresie profesjonalnego udzielania tego rodzaju wsparcia ofiarom LGBTI w ramach systemu tworzonego przez te ustawy. Jeszcze bardziej ograniczone jest udzielanie przez te służby doradztwa dotyczącego kwestii finansowych i praktycznych będących skutkiem przestępstwa, co powoduje, że nie można uznać, aby obecny standard spełniał wymogi wskazane przez Dyrektywę. Dużą słabością obecnie obowiązujących rozwiązań jest również brak obowiązywania należytego standardu doradztwa dotyczącego zagrożenia wtórną i ponowną wiktyimizacją, zastraszeniem oraz odwetem, a także sposobów zapobiegania tym zjawiskom. Być może w ograniczonym zakresie tego rodzaju doradztwa

udzielają organizacje uzyskujące wsparcie finansowe z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym. Z uwagi na to, że aktualnie żadna organizacja działająca na rzecz osób LGBTI nie otrzymuje tego rodzaju dofinansowania z pewną ostrożnością należy przyjąć, że w odniesieniu do tej kategorii ofiar ta gwarancja Dyrektywy nie jest realizowana.

Podkreślić również należy, że w Polsce wciąż nie zachęca się w odpowiednim stopniu służb udzielających wsparcia ofiarom, by zwracały szczególną uwagę na potrzeby ofiar, które doznały znacznej szkody ze względu na powagę przestępstwa. W szczególności problem ten dotyczy ofiar LGBTI, które w zasadzie są niedostrzegane i pomijane przez te służby. Zarówno ustawa OchrPomPokrzy (art. 3 ust. 1 pkt 3, art. 5 ust. 2 pkt 4, art. 6), jak i ustawa PrzemocRodz (art. 3 ust. 1 pkt 2, pkt 3 oraz pkt 6, art. 12a) w pewnym zakresie zapewniają schroniska lub inne odpowiednie zakwaterowanie zastępcze dla ofiar potrzebujących bezpiecznego miejsca ze względu na bezpośrednie ryzyko wtórnej i ponownej wiktyimizacji, zastraszania oraz odwetu. W zakresie ustawy OchrPomPokrzy mankamentem pozostaje jednak fakultatywny charakter (brak katerycznego obowiązku) udzielenia tej formy wsparcia. W chwili obecnej jedynie ofiary przemocy w bliskich związkach (tj. przemocy w rodzinie) otrzymują nieco bardziej ukierunkowane i zintegrowane wsparcie, choć nadal zdecydowanie brakuje takiego wsparcia dla ofiar LGBTI.

5. Uczestnictwo w postępowaniu karnym ofiar przestępstw - osób LGBTI

Prawo do bycia wysłuchanym (art. 10 Dyrektywy)

Gwarancje określone w art. 10 ust. 1-2 Dyrektywy w zakresie zapewnienia możliwości ofiarom bycia wysłuchanym podczas postępowania karnego, jak też przedstawiania i zgłaszania dowodów, należy uznać za spełnione w obowiązujących przepisach, choć nie bez zastrzeżeń, zwłaszcza w zakresie praktyki stosowanych uregulowań. W postępowaniu przygotowawczym pokrzywdzony jest stroną postępowania (art. 299 § 1 KPK), a w związku z powyższym przysługują na jego rzecz stosowne uprawnienia (m.in. możliwość wysłuchania, składanie zeznań, udzielanie informacji, kontakt z organami procesowymi, uczestnictwo w czynnościach procesowych, dostęp do akt sprawy), jednakże już w toku postępowania sądowego ofiara traci status strony, o ile nie zgłosi wniosku o działanie w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 54 § 1 KPK). Jeśli pokrzywdzony na etapie postępowania sądowego nie uzyska statusu strony, jego uprawnienia będą znacząco ograniczone m.in. będą obejmowały prawo do pozostawania na sali sądowej w toku postępowania sądowego (art. 384 § 2 KPK), prawo sprzeciwu wobec wniosku o skazanie oskarżonego bez przeprowadzania rozprawy (art. 343 § 2 KPK od 01.07.2015 r.), prawo udziału w posiedzeniu w przedmiocie warunkowego umorzenia postępowania (art. 341 § 1 KPK), prawo sprzeciwu wobec wniosku o wydanie wyroku skazującego bez przeprowadzania postępowania dowodowego na rozprawie głównej (art. 387 § 2 KPK).

Pokrzywdzeni, którzy nie uzyskali statusu strony w postępowaniu sądowym mogą być wysłuchani w ramach składania zeznań, jednak nie dysponują wyraźnym uprawnieniem, aby żądać wysłuchania na dalszym etapie postępowania. W praktyce mimo obowiązku pouczenia pokrzywdzonego o jego uprawnieniach, przeważająca część pokrzywdzonych nie realizuje swoich uprawnień, bądź pouczenie nie jest dla nich zrozumiałe, zwłaszcza że z jego treści wynika, iż wniosek należy złożyć przed rozpoczęciem przewodu sądowego, zaś dla osoby niedysponującej wykształceniem prawniczym trudno jest ustalić znaczenie tego zwrotu. Liczba oskarżycieli posiłkowych może zostać ograniczona, jeśli ze względu na ich liczbę jest to konieczne dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania (art. 56 § 1 KPK), oskarżyciel posiłkowy zaś, niemogący brać udziału w postępowaniu z tych względów, może przedstawić swoje stanowisko na piśmie w terminie 7 dni od wydania postanowienia (art. 56 § 4 KPK).

W zakresie uprawnienia do przedstawienia dowodów pokrzywdzony, jako strona w postępowaniu przygotowawczym (art. 299 § 1 KPK), uprawniony jest do składania wniosków dowodowych (art. 167 KPK), o czym zostaje pouczony przed pierwszym przesłuchaniem (art. 300 § 2 KPK). W toku postępowania sądowego pokrzywdzony, który nie uzyskał statusu strony (m.in. oskarżyciel posiłkowy) nie jest uprawniony do składania wniosków dowodowych, choć w praktyce zazwyczaj sąd dopuszcza taki dowód z urzędu, jeśli powziął o takim dowodzie wiadomość np. z pisma złożonego przez pokrzywdzonego do akt sprawy (art. 167 KPK), zgodnie z zasadą, iż podstawę wszelkich rozstrzygnięć powinny stanowić prawdziwe ustalenia faktyczne (zasada prawdy materialnej wyrażona w art. 2 § 2 KPK), choć powyższe nie stanowi formalnego prawa do składania wniosków dowodowych. Wraz z nowelizacją KPK obowiązującą od 1 lipca 2015 r. dopuszczenie przez sąd dowodu z urzędu następowało w wyjątkowych wypadkach, uzasadnionych szczególnymi okolicznościami, co oznaczało w praktyce wzmocnienie zasady kontrydiktoryjności, a co za tym idzie znaczące zmniejszenie prawdopodobieństwa dopuszczenia dowodu pochodzącego nie od stron postępowania (np. na skutek informacji przekazanej przez pokrzywdzonego niebędącego stroną). Ta nowa koncepcja modelu postępowania karnego została jednak odwrócona na skutek nowelizacji obowiązującej od 15 kwietnia 2016 r., która przywróciła w tym zakresie obowiązywanie starych zasad.

W odniesieniu do uwzględnienia wieku i dojrzałości ofiary podczas przesłuchania należy wskazać, iż Dyrektywa posługuje się pojęciem dziecka jako każdej osoby poniżej 18 lat (art. 2 ust. 1 lit c Dyrektywy). Obowiązujące przepisy KPK w zakresie uregulowań uwzględniających wiek i dojrzałość pokrzywdzonego odnoszą się obligatoryjnie wyłącznie do małoletnich, którzy w chwili przesłuchania nie ukończyli 15 lat, jak też odnoszą się do rodzajowo wybranych kategorii przestępstw, tj. z użyciem przemocy, groźby bezprawnej, przestępstw przeciwko wolności, przestępstw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności oraz przestępstw przeciwko rodzinie i opiece (art. 185a KPK). Przesłuchanie przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa, w którym mogą wziąć udział także obrońca i pełnomocnik pokrzywdzonego, a jeśli nie ogranicza to swobody wypowiedzi pokrzywdzonego, także jego przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęą pozostaje pokrzywdzony (art. 185a § 2 KPK). Na rozprawie sądowej dochodzi następnie do odtworzenia sporządzonego zapisu obrazu i dźwięku oraz odczytania protokołu

przesłuchania (art. 185a § 3 KPK). Przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego, który ukończył 15 lat w określonych wyżej warunkach następuje wówczas, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że przesłuchanie w innych warunkach mogłoby wyrzucić negatywny wpływ na jego stan psychiczny (art. 185a § 4 KPK). Przesłuchanie pokrzywdzonych przeprowadza się w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach w siedzibie sądu lub poza jego siedzibą (art. 185d § 1 KPK).

Prawa w przypadku decyzji i odmowie ścigania (art. 11 Dyrektywy)

Obowiązujące przepisy realizują gwarancje zapewnienia prawa ofiarom do odwołania się od decyzji o odmowie ścigania (art. 11 ust. 1 Dyrektywy). Zważywszy jednak na określone trudności terminologiczne, występujące pomiędzy treścią Dyrektywy a uregulowaniami w Polsce (patrz Rozdział II - Zagadnienia definicyjne), w przypadku pewnej kategorii przestępstw osoba fizyczna nie uzyska statusu pokrzywdzonego (np. zeznanie nieprawdy lub zatajenie prawdy - art. 233 § 1 KK), choć fałszywe zeznania mogą powodować szkodę majątkową, emocjonalną lub moralną. W określonych sytuacjach może pojawić się wątpliwość co do statusu ofiary jako pokrzywdzonego, zwłaszcza iż organy postępowania przygotowawczego lub sąd nie wydają decyzji lub innego rozstrzygnięcia dotyczącego statusu pokrzywdzonego w danym postępowaniu. Ofiara uzyskuje taki status przez samą okoliczność pokrzywdzenia, co jest wynikiem określonych ustaleń faktycznych. Obowiązujące przepisy umożliwiają pokrzywdzonemu – jako stronie postępowania – złożenie zażalenia na odmowę ścigania, tj. odmowę wszczęcia postępowania lub umorzenie postępowania (art. 306 KPK). Osoby niebędące pokrzywdzonymi – stroną postępowania karnego – w rozumieniu przepisów mogą złożyć zażalenie, co do zasady wyłącznie wówczas, gdy doszło do naruszenia ich praw w określonej kategorii przestępstw (art. 306 § 1 pkt 3 oraz § 1a pkt 3 KPK). Obowiązujące przepisy prawa przewidują możliwość składania odwołań od decyzji odmawiających ścigania w postaci postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania lub umorzenia postępowania (art. 306 § 1 oraz § 1a KPK), w tym w zakresie poważnych przestępstw wskazanych w art. 11 ust. 2 Dyrektywy.

Za zrealizowane uznać należy gwarancje w zakresie zapewnienia ofiarom przestępstw bezzwłocznego informowania o przysługującym im prawie do otrzymania informacji wystarczających do podjęcia decyzji o tym czy złożyć odwołanie od decyzji o odmowie ścigania określone w art. 11 ust. 3 Dyrektywy. Obowiązujące przepisy wskazują bowiem, iż o wszczęciu, odmowie wszczęcia albo o umorzeniu śledztwa zawiadamia się osobę lub instytucję państwową, samorządową lub społeczną, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie, oraz ujawnionego pokrzywdzonego, a o umorzeniu także podejrzanego – z pouczeniem o przysługujących im uprawnieniach (art. 305 § 4 KPK). Postanowienie w przedmiocie odmowy wszczęcia postępowania lub umorzenia postępowania doręczane jest pokrzywdzonemu pisemnie (art. 100 § 6 w zw. z art. 106 KPK). Z dniem 1 lipca 2015 r. obowiązek taki został ustanowiony wprost – postanowienie albo zarządzenie, od którego przysługuje środek odwoławczy, doręcza się podmiotom uprawnionym do wniesienia tego

środku, a postanowienie kończące postępowanie jego stronom, chyba że byli obecni przy ogłoszeniu postanowienia albo zarządzenia (art. 100 § 4 KPK od 01.07.2015).

Od decyzji odmawiającej ścigania przysługuje zażalenie do sądu właściwego do rozpoznania sprawy (art. 465 § 2 KPK). W przypadku uchylecia postanowienia ponownie, postępowanie przygotowawcze prowadzone będzie przez ten sam organ postępowania przygotowawczego (prokuratura), a w praktyce zdarza się, iż przez tego samego prokuratora, lecz możliwe jest ponowne złożenie zażalenia do sądu na postanowienie odmawiające ścigania, wydane po wcześniejszym uchyleniu postanowienia przez sąd. Wydaje się zatem, iż obowiązujące przepisy przewidują w tym zakresie dalej idące gwarancje niż określone w art. 11 ust. 4 Dyrektywy, albowiem odwołanie od decyzji o odmowie ścigania rozpatrywana jest przez sąd, a w związku z powyższym organ wydający decyzję nie rozpoznaje takiego odwołania.

Prawo do gwarancji w ramach usług w zakresie sprawiedliwości naprawczej (art. 12 Dyrektywy)

Prawo ofiary do gwarancji usług w ramach sprawiedliwości naprawczej określone w art. 12 Dyrektywy zostało zrealizowane w obowiązujących w Polsce przepisach. Należy jednak przy tym zastrzec, iż taka sprawiedliwość naprawcza w zasadzie ogranicza się do instytucji mediacji, pośrednio zaś jest realizowana w ramach uprawnień pokrzywdzonego do roszczeń cywilnoprawnych w ramach procesu. Natomiast obowiązujące przepisy karne nie posługują się wprost pojęciem sprawiedliwości naprawczej, ani pojęciem do niego zbliżonym. Mediacja stanowi instytucję stosowaną w sprawach karnych w zakresie marginalnym, brakuje także jasnych kryteriów dotyczących wyboru mediatora, w szczególności brak tych jednostek wyspecjalizowanych w kontekście ofiar LGBTI. W praktyce mediacja częstokroć odbywa się już w trakcie rozprawy lub posiedzenia sądowego, co w wielu przypadkach wymaga podjęcia przez pokrzywdzonego rozmów i decyzji o istotnych dla niego sprawach w warunkach ograniczenia czasowego i w otoczeniu relatywnie niekomfortowym. Szczegółowe postępowanie w sprawie mediacji uregulowane zostało w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 2003 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych (Dz. U. z 2015, poz. 716).

Ofiara ma prawo odmówić udziału w mediacji ze sprawcą (lub w innych usługach w zakresie sprawiedliwości naprawczej), a także w dowolnym momencie wycofać się z prowadzonego postępowania mediacyjnego bez żadnych negatywnych konsekwencji, co spełnia wymogi określone w art. 12 ust. 1 lit a Dyrektywy. Sąd lub referendarz sądowy, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator lub inny organ prowadzący to postępowanie, może z inicjatywy lub za zgodą oskarżonego i pokrzywdzonego skierować sprawę do instytucji lub osoby do tego uprawnionej w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego między pokrzywdzonym i oskarżonym (art. 23a § 1 KPK). Powyższe oznacza, iż mediacja może odbyć się wyłącznie z inicjatywy lub za zgodą stron, w tym pokrzywdzonego, zaś pokrzywdzony może na każdym etapie wycofać się z mediacji. Brak wyrażenia przez pokrzywdzonego zgody na prowadzenie mediacji lub wycofanie się z trwającej

mediacji nie skutkuje żadnymi negatywnymi konsekwencjami dla pokrzywdzonego, w tym w postaci obniżenia kary lub skazania oskarżonego w trybie uproszczonym. Podobnie udział oskarżonego i pokrzywdzonego w mediacji jest dobrowolny (art. 23a § 4 KPK). Pozytywnie zakończona mediacja może wpłynąć m.in. na wymiar kary (np. art. 53 § 3 KK) lub stanowić postawę do nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 60 § 1 oraz § 2 KK).

Pokrzywdzony jest informowany o celach i zasadach postępowania mediacyjnego, na etapie postępowania przygotowawczego przez prokuratora, natomiast na etapie postępowania sądowego przez sąd (art. 23a § 1 KPK od 01.07.2015 r.). Obowiązujące przepisy nie określają jednak szczegółowego zakresu pouczenia, nie spełniając tym samym określonego w Dyrektywie obowiązku pełnego i obiektywnego pouczenia w zakresie informacji na temat procesu mediacji i jej potencjalnych rezultatów ani informacji o trybie nadzoru nad realizacją potencjalnej ugody (art. 12 ust. 1 lit b Dyrektywy). W obowiązującym stanie prawnym na sprawcę nie został nałożony obowiązek potwierdzenia podstawowych faktów związanych ze sprawą przed podjęciem lub w trakcie prowadzenia mediacji, stąd należy uznać, iż nałożony Dyrektywą wymóg nie został implementowany w prawie krajowym (art. 12 ust. 1 lit c Dyrektywy), choć w praktyce potwierdzenie takich okoliczności już w toku mediacji wydaje się konieczne, aby osiągnąć z pokrzywdzonym stosowne porozumienie.

Ewentualna ugoda zawarta pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą może być uwzględniona we wszelkich etapach postępowania karnego, choć okoliczność i zakres jej uwzględnienia nie posiada charakteru obligatoryjnego. Okoliczność zawarcia ugody lub pojednania się pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą w toku postępowania karnego uwzględnia się m.in. przy wymiarze kary (art. 53 § 3 KK), zastosowaniu nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 60 § 2 pkt 1-2 KK), a także przy warunkowym umorzeniu postępowania (art. 66 § 1 KK). Była ona także uwzględniana w ramach instytucji umorzenia postępowania karnego (art. 59a § 1 KK od 01.07.2015 r.), jednak na skutek nowelizacji KPK obowiązującej od dnia 15 kwietnia 2016 r. tego rodzaju możliwość została wykluczona. Zawarcie ugody w mediacji lub pojednanie się pokrzywdzonego i sprawcy nie jest dla sądu ani wiążące, ani nie stanowi samoistnej podstawy do zakończenia postępowania karnego, choć w praktyce posiada istotne znaczenie dla postępowania karnego i sposobu jego zakończenia. Postępowanie mediacyjne prowadzi się w sposób bezstronny i poufny (art. 23a § 7 KPK od 01.07.2015 r.).

Promocja mediacji w Polsce odbywa się głównie poprzez działalność informacyjną Ministerstwa Sprawiedliwości, Rzecznika Praw Dziecka, Rzecznika Praw Obywatelskich, ośrodków mediacyjnych i organizacji pozarządowych, a także poprzez sieć koordinatorów ds. mediacji działających przy sądach powszechnych. W ramach prowadzonych kampanii społecznych udostępniono m.in. bezpłatny informator w nakładzie pół miliona egzemplarzy, 375 000 ulotek, 3 000 plakatów, a także prowadzono kampanie informacyjne w mediach (prasa, telewizja). Informacje o mediacji znaleźć można także na stronach organów państwowych, w tym większości sądów. Dla przykładu w 2011 roku liczba spraw karnych w sądach powszechnych zakończonych w wyniku postępowania mediacyjnego wyniosła 3 252, podczas gdy w tym samym roku do sądów wpłynęło 2 599 000 spraw karnych i wykroczeniowych. Wzrost znaczenia mediacji nastąpił wraz z prowadzeniem

przez Ministerstwo Sprawiedliwości kampanii społecznej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (<http://ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/mediacje/>). Co prawda dostępne statystyki i praktyka wskazują na stałą tendencję wzrostową mediacji w sprawach karnych i wykroczeniowych, lecz mimo to należy ocenić, że możliwości związane z mediacją nie podlegają wykorzystaniu w stopniu wystarczającym.

Prawo do pomocy prawnej (art. 13 Dyrektywy)

Gwarancja prawa do pomocy prawnej określona w art. 13 Dyrektywy jest zapewniona w postępowaniu karnym, jednakże jej zakres w dużej mierze uzależniony jest od etapu postępowania, jak też statusu ofiary w tym postępowaniu. W obecnie obowiązującym stanie prawnym strona inna niż oskarżony może ustanowić pełnomocnika (art. 87 § 1 KPK), przy czym wyznaczenie pełnomocnika z urzędu w osobie adwokata lub radcy prawnego (art. 88 KPK) następuje, jeżeli w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 78 § 1 KPK). Od 1 lipca 2015 r. model oparty na zasadzie pomocy prawnej dla osób ubogich (tzw. wykazanie niezamożności) został zachowany jedynie w ramach postępowania przygotowawczego, w ramach postępowania sądowego zaś pełnomocnik mógł zostać wyznaczony pokrzywdzonemu niezależnie od jego statusu majątkowego. Tego rodzaju wyznaczenie pełnomocnika z urzędu odbywało się na wniosek strony innej niż oskarżony, która nie miała pełnomocnika z wyboru (art. 87 a § 1 KPK). Rozwiązanie to zostało jednak uchylone na gruncie kolejnej nowelizacji KPK, która zaczęła obowiązywać od dnia 15 kwietnia 2016 r.

W kontekście nieodpłatności pomocy prawnej zastrzec należy, iż w stanie prawnym od 1 lipca 2015 r. pokrzywdzony w zależności od wyniku postępowania sądowego mógł zostać obciążony kosztami wyznaczenia pełnomocnika z urzędu, o czym pokrzywdzony powinien zostać pouczony (art. 87a § 3 KPK od 01.07.2015). Powyższe oznaczało, iż pokrzywdzony nie mógł zostać obciążony kosztami pomocy prawnej z urzędu wyłącznie w razie przyjęcia odpowiedzialności karnej, jeśli działał jako oskarżyciel posiłkowy, bądź zasądzenia choćby roszczenia, jeśli działał jako powód cywilny (T. H. Grzegorzczak, Komentarz do art. 87, art.87(a) Kodeksu postępowania karnego, LEX, 2014.04.10). Rozwiązanie takie jakkolwiek zakładało realizację uprawnień pokrzywdzonego w zakresie uzyskania bezpłatnej pomocy prawnej, uzależniło taką nieodpłatność od sposobu zakończenia postępowania karnego, co należało ocenić negatywnie w kontekście art. 13 Dyrektywy. Wskazane powyżej rozwiązanie również zostało jednak uchylone na gruncie nowelizacji KPK, która zaczęła obowiązywać od dnia 15 kwietnia 2016 r.

Ustanowienie pełnomocnika może nastąpić nie wcześniej niż z wydaniem postanowienia o wszczęciu postępowania karnego. Postanowienie to jest wydawane z urzędu lub na skutek zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa (art. 303 KPK). W konsekwencji istniejące regulacje nie przewidują ustanowienia pełnomocnika z urzędu do sporządzenia i/lub złożenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa (art. 303 KPK) lub prywatnego aktu oskarżenia (art. 487 KPK). W zakresie czynności podejmowanych przed wszczęciem postępowania karnego pokrzywdzony może korzystać z systemu bezpłatnego poradnictwa

i wsparcia prawnego jednej z instytucji publicznych lub pozarządowych, choć dostępność, zakres i praktyczna realizacja takiego wsparcia w praktyce uzależniona jest od wielu czynników, a tym samym jest znacząco ograniczona dla osób LGBTI.

Prawo do nieodpłatnej pomocy prawnej w przypadku ustanowienia pełnomocnika z urzędu obejmuje całość postępowania, w tym postępowanie przygotowawcze i sądowe, nakładając na pełnomocnika wyznaczonego z urzędu obowiązek podejmowania czynności procesowych do prawomocnego zakończenia postępowania, jeśli pełnomocnictwo nie zawiera ograniczeń (art. 84 § 2 KPK w zw. z art. 88 KPK). Tak określony zakres pełnomocnictwa obejmuje konsultacje, reprezentowanie na rozprawie, a także podejmowanie innych czynności procesowych (pisma, środki zaskarżenia). W przypadku gdyby pokrzywdzony nie uzyskał statusu oskarżyciela posiłkowego w postępowaniu sądowym (tj. nie uzyskał statusu strony) istnieje możliwość ustanowienia przez takiego pokrzywdzonego pełnomocnika z wyboru – osoba niebędąca stroną może ustanowić pełnomocnika, jeżeli wymagają tego jej interesy w toczącym się postępowaniu (art. 87 § 2 KPK). Zaznaczyć jednak należy, iż ustanowienie takiego pełnomocnika będzie się opierało na wyborze, nie istnieje zaś możliwość ustanowienia takiego pełnomocnika z urzędu na zasadzie nieodpłatnie świadczonej pomocy prawnej.

Prawo do zwrotu kosztów (art. 14 Dyrektywy)

Przepisy krajowe gwarantują ofiarom uczestniczącym w postępowaniu karnym możliwość uzyskania zwrotu kosztów poniesionych w związku z czynnym udziałem w postępowaniu karnym, o którym mówi art. 14 Dyrektywy. Zwrot kosztów przysługuje pokrzywdzonemu – jako świadczeniowi – w zakresie zwrotu kosztów podróży (art. 618 a § 1 KPK od 1.07.2015) i zwrotu zarobku lub dochodu utraconego z powodu stawiennictwa na wezwanie sądu lub organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze (art. 618 b § 1 KPK), przy czym należności przysługujące stronie w związku z jej udziałem w postępowaniu przyznaje się w wysokości przewidzianej dla świadków (art. 618 j KPK). Od czynnego udziału pokrzywdzonego w postępowaniu sądowym należy odróżnić ustanowienie pełnomocnika. Wydatki w postępowaniu przygotowawczym związane z ustanowieniem pełnomocnika ponosi pokrzywdzony i nie podlegają one zwrotowi (art. 620 KPK). Na etapie postępowania sądowego taki wydatek ponosi także pokrzywdzony, przy czym pokrzywdzony działając jako strona w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 627 KPK) lub oskarżyciela prywatnego (art. 628 pkt 1 KPK) może uzyskać zwrot takich kosztów od oskarżonego zgodnie z zasadą, iż koszty procesu ponosi strona przegrywająca, tj. oskarżony. Zwrot kosztów podróży, utraconego dochodu i koszty pełnomocnika podlegają zwrotowi na wniosek pokrzywdzonego w wysokości zryczałtowanej.

Prawo do zwrotu mienia (art. 15 Dyrektywy)

Obowiązujące przepisy nakazują zwrócenie osobie uprawnionej zatrzymane rzeczy niezwłocznie po stwierdzeniu ich niezbędności dla postępowania karnego (art. 230 § 2 KPK). Zbędność dla postępowania karnego związana jest z nieprzydatnością dla celów dowodowych postępowania karnego (art. 170 § 1 KPK) lub z prawomocnym zakończeniem postępowania karnego (m.in. prawomocne postanowienie o umorzeniu postępowania lub wyrok). Rozstrzygnięcie w przedmiocie dowodów rzeczowych wydaje w postępowaniu przygotowawczym prokurator, natomiast na etapie postępowania jurysdykcyjnego – sąd, na które przysługuje środek zaskarżenia. W przypadku, gdy wyniknie spór co do własności rzeczy, a nie ma dostatecznych danych do niezwłocznego rozstrzygnięcia, odsyła się osoby zainteresowane na drogę procesu cywilnego (art. 230 § 2 KPK). Spory, co do własności rzeczy w praktyce najczęściej dotyczą ruchomości, które zostały zbyte przez sprawcę na rzecz osób trzecich nabywających takie przedmioty w dobrej wierze. Utrzymywanie przez sprawcę, iż określona rzecz pokrzywdzonego stanowi jego własność, nie stanowi wystarczającej podstawy do twierdzenia, iż zaistniał spór co do własności rzeczy (wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 11.05.2011, II AKz 289/11). Zwrot mienia pokrzywdzonemu nie nastąpi także w sytuacji, gdy dotyczy rzeczy, których posiadanie jest zabronione – takie mienie przekazuje się właściwemu urzędowi lub instytucji (art. 230 § 3 KPK) celem podjęcia stosownych działań (np. komisyjnego zniszczenia). Uznać należy, iż gwarancje określone w art. 15 Dyrektywy w polskim prawie zostały zapewnione.

Prawo do decyzji w sprawie odszkodowania od sprawcy w toku postępowania karnego (art. 16 Dyrektywy)

Roszczenia majątkowe wynikające z przestępstwa mogą być dochodzone w postępowaniu cywilnym albo w wypadkach w ustawie przewidzianych w postępowaniu karnym. Uprawnienie w zakresie prawa do uzyskania odszkodowania w rozsądnym terminie w istocie jest uzależnione od czasu trwania postępowania karnego. Realizacja uprawnień odszkodowawczych pokrzywdzonego może nastąpić m.in. w ramach środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo nawiązki z art. 46 KK, obowiązku naprawienia szkody oraz zadośćuczynienia albo nawiązki z art. 67 § 3 KK, a także orzeczenia obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo nawiązki z art. 415 § 1 KPK, przy czym ostatnia instytucja pozwala na uzyskanie odszkodowania pokrzywdzonemu także wtedy, gdy nie jest stroną postępowania. Wątpliwości prawne budzi możliwość realizacji uprawnień odszkodowawczych rodziny pokrzywdzonego, zwłaszcza, iż w praktyce takie rozwiązanie nie jest w ogóle stosowane w ramach postępowania karnego. Realizacja prawa do odszkodowania może nastąpić wyłącznie w sytuacji, gdy sprawca został skazany lub warunkowo umorzono postępowanie, co wiąże się z ustaleniem jego odpowiedzialności.

Polska przyjęła rozwiązania prawne, które mają zachęcić sprawców do przekazywania ofiarom odpowiedniego odszkodowania (art. 16 ust. 2 Dyrektywy), co związane jest z tym,

iż odszkodowanie lub pojednanie ze sprawcą wpływa na wymiar kary lub możliwość skorzystania przez sprawcę z określonych instytucji prawa karnego. Przy wymierzaniu kary uwzględnia się m.in. zachowanie się sprawcy po popełnieniu przestępstwa, a zwłaszcza staranie o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości, zachowanie się pokrzywdzonego (art. 53 § 2 KK), a także pozytywne wyniki przeprowadzonej mediacji pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą albo ugodę pomiędzy nimi osiągniętą w postępowaniu przed sądem lub prokuratorem (art. 53 § 3 KK). Podobnie na skutek nowelizacji KPK obowiązującej od dnia 1 lipca 2015 r. naprawienie szkody lub zadośćuczynienie wyrządzonej krzywdzie warunkowało umorzenie postępowania w określonej kategorii występków (art. 59a KPK). Wskazane powyżej rozwiązanie zostało jednak uchylone na gruncie nowelizacji KPK, która zaczęła obowiązywać od dnia 15 kwietnia 2016 r. Okoliczność pojednania się sprawcy z pokrzywdzonym, naprawienia szkody lub uzgodnienia sposobu naprawienia szkody, a także postawa sprawcy, który czynił starania o naprawienie szkody lub o jej zapobieżenie, pozostają jednymi z kryteriów przy ocenie możliwości zastosowania wobec sprawcy nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 60 § 1-2 KK). Uznać należy, iż możliwość złagodzenia kary lub zastosowania instytucji względnych dla sprawcy, przy której brana jest pod uwagę okoliczność naprawienia szkody wobec pokrzywdzonego, stanowi skuteczny środek zachęcający sprawców do przyjęcia realnej odpowiedzialności typu odszkodowawczego wobec pokrzywdzonych.

Prawa ofiar mających miejsce zamieszkania w innym państwie członkowskim (art. 17 Dyrektywy)

Przepisy krajowe co do zasady zapewniają taką organizację postępowania, która umożliwia odebranie zeznania od pokrzywdzonego w następstwie złożenia właściwemu organowi zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa (art. 17 ust. 1 pkt 1 Dyrektywy). Możliwe jest sporządzenie wspólnego protokołu z przyjęcia ustnego zawiadomienia o przestępstwie oraz przesłuchania w charakterze świadka osoby zawiadamiającej, którą może być także pokrzywdzony (art. 304a KPK). Podobnie, w ramach czynności sprawdzających, możliwe jest przyjęcie ustnego zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa wraz z przesłuchaniem w charakterze świadka osoby zawiadamiającej, którą może być pokrzywdzony (art. 307 § 2-3 KPK). W praktyce największe trudności wynikają z obowiązku wezwania tłumacza dla przesłuchania pokrzywdzonego niewładającego językiem polskim (art. 204 § 1 pkt 2 KPK), co często związane jest z koniecznością przesunięcia przeprowadzenia czynności lub wykorzystania do tej czynności osoby niebędącej biegłym tłumaczem. Niezwykle rzadko zdarza się również, iż tłumacz dysponuje stosowną wiedzą prawną, aby przełożyć związane z przesłuchaniem pojęcia prawne nie tylko poprawnie z punktu widzenia językowego, lecz przede wszystkim w sposób, który pozwala na rzeczywiste zrozumienie uprawnień i obowiązków pokrzywdzonego biorącego udział w czynności, a niewładającego językiem polskim.

Obowiązujące przepisy krajowe zapewniają taką organizację postępowania, która umożliwia skorzystanie z wideokonferencji w celu wysłuchania pokrzywdzonych

zamieszkałych za granicą (art. 17 ust. 1 pkt b Dyrektywy). Takie przesłuchania świadka lub pokrzywdzonego w charakterze świadka może nastąpić wyłącznie przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku (art. 177 § 1a KPK). W obecnym stanie prawnym brak jest jednak podstaw, aby takie wysłuchanie przeprowadzić przy użyciu konferencji telefonicznej, także w oparciu o Konwencję o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej z dnia 29 lipca 2007 r. Warunkiem określonym w art. 11 ust. 1 Konwencji jest, aby takie uregulowanie było przewidziane w prawie wewnętrznym państwa, które wnosi o przeprowadzenie przesłuchania w takim trybie. Obowiązujące przepisy krajowe przewidują jedynie przesłuchanie przy użyciu urządzeń transmitujących jednocześnie obraz i dźwięk, zaś konferencja telefoniczna nie spełnia takiego wymogu. Teoretycznie brak jest formalnych przeszkód, aby uznać gwarancje określone w art. 17 ust. 2-3 Dyrektywy, jednakże w praktyce znaczna część z tych zawiadomień nie jest przyjmowana (ustne odmowy), bądź wydawane jest postanowienie o odmowie wszczęcia lub umorzeniu postępowania (m.in. wobec braku podlegania sprawcy orzecznictwu polskich sądów karnych, innych okoliczności wyłączających ściganie jak np. tzw. warunek podwójnej karalności).

6. Ochrona ofiar oraz uznanie ofiar o szczególnych potrzebach w zakresie ochrony

Prawo do ochrony (art. 18 Dyrektywy)

W obowiązujących przepisach wprowadzono środki służące ochronie pokrzywdzonego i członków jego rodziny przed wtórną i ponowną wiktyimizacją, zastraszaniem i odwetem (art. 18 Dyrektywy), przy czym wskazane środki ochrony dotyczą pokrzywdzonego jako świadka, a także zapewniają ochronę członkom jego rodziny. Takie uprawnienia można podzielić na kilka kategorii, w tym: (i) uprawnienia związane ze składaniem zeznań przez pokrzywdzonego, jak też (ii) środki ochrony i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka, jeżeli istnieje zagrożenie dla życia lub zdrowia tych osób. W obowiązujących przepisach brak jest uregulowań, które w sposób bezpośredni odnoszą się do godności ofiar podczas przesłuchania lub składania zeznań (art. 18 Dyrektywy), choć z wystąpieniem o wprowadzenie nowelizacji w tym zakresie do Ministra Sprawiedliwości w 2014 r. zwrócił się m.in. Rzecznik Praw Obywatelskich¹⁶.

Niezależnie jednak od środków, które służą ochronie przed wtórną wiktyimizacją, zastraszaniem lub odwetem, istnieje szereg rozwiązań prawnych, które pośrednio służą zachowaniu godności pokrzywdzonego podczas składania przez pokrzywdzonego zeznań

---

16 <https://www.rpo.gov.pl/pliki/14065450840.pdf> [dostęp: 17.04.2016 r.];

w charakterze świadka. Wśród nich należy wskazać na prawo do odmowy zeznań przysługujące osobom najbliższym w stosunku do oskarżonego lub świadkom oskarżonym w innej sprawie o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem (art. 182 § 1-3 KPK), prawo do uchylenia się od odpowiedzi na pytanie, jeżeli udzielenie odpowiedzi mogłoby narazić jego lub osobę dla niego najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe (art. 183 § 1 KPK), prawo do żądania, aby przesłuchanie odbyło się z wyłączeniem jawności, jeżeli treść zeznań mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę dla niego najbliższą (art. 183 § 2 KPK), prawo do złożenia wniosku o zwolnienie od złożenia zeznania lub zwolnienie z odpowiedzi na pytania osoby pozostającej z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym (art. 185 KPK). Wśród uprawnień związanych ze składaniem zeznań należałoby wskazać także prawo do przesłuchania na odległość lub w miejscu jego pobytu (art. 177 § 1a -2 KPK), zachowanie w tajemnicy okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka, w tym danych osobowych (art. 184 KPK), wyłączenie jawności podczas przesłuchania pewnej kategorii świadków (art. 181 § 1 KPK), zapewnienie warunków swobody wypowiedzi (art. 171 KPK) czy możliwość przesłuchania pod nieobecność oskarżonego lub przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku, jeśli jego obecność mogłoby wpływać krępująco na takie zeznania (art. 390 § 2 i § 3 KPK). Wskazać także należy na uregulowania ustawy OchrPomPokrzy (szczegółowo omówione powyżej przy analizie art. 8 Dyrektywy).

Prawo ofiary do unikania kontaktu ze sprawcą (art. 19 Dyrektywy)

Realizacja uregulowań Dyrektywy w zakresie ustanowienia warunków niezbędnych do zapewnienia możliwości uniknięcia kontaktu między ofiarami i ich rodziną a sprawcą w pomieszczeniach, gdzie prowadzone jest postępowanie karne (art. 19 ust. 1 Dyrektywy), jest niezwykle utrudniona ze względów prawnych i praktycznych. Przede wszystkim oskarżony, jako strona postępowania, uprawniony jest do obecności na rozprawie (art. 356 § 1 KPK), a także może być obecny przy wszystkich czynnościach postępowania dowodowego (art. 390 § 1 KPK). Podobnie na etapie postępowania przygotowawczego na żądanie sprawcy, co do zasady, należy go dopuścić do wszystkich czynności (art. 317 § 1 KPK). W praktyce w ramach postępowania przygotowawczego niezwykle rzadko dochodzi do bezpośredniego kontaktu pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą, jednak już na etapie postępowania sądowego zazwyczaj taki wzajemny kontakt jest nieunikniony. W obowiązujących przepisach istnieją instytucje, które umożliwiają prowadzenie czynności bez bezpośredniej obecności sprawcy i pokrzywdzonego. W sytuacji, gdy pokrzywdzony składa zeznania jako świadek ma on m.in. możliwość przesłuchania pod nieobecność oskarżonego, jeśli jego obecność mogłoby wpływać krępująco na takie zeznania (art. 390 § 2 KPK). Ponadto istnieje również możliwość przesłuchania w trybie wideokonferencji (art. 177 § 1a KPK) lub w miejscu pobytu (art. 177 § 2 KPK), lecz powyższe dotyczy sytuacji, gdy zeznania z określonych przyczyn nie mogą być złożone osobiście. W sytuacji gdy pokrzywdzony wyraża wolę uczestnictwa w toku całego postępowania sądowego,

wzajemny kontakt ze sprawcą jest w praktyce nieunikniony. W przepisach odnoszących się do pewnych kategorii pokrzywdzonych, m.in. małoletnich, w sprawach o przestępstwa seksualne lub sprawach związanych z przemocą, pojawiają się rekomendacje dotyczące warunków pomieszczeń, w których odbywają się przesłuchania lub oczekiwanie na taką czynność, z zastrzeżeniem, że na powyższe pozwalają warunki lokalowe (§ 7.1. Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a-185c Kodeksu postępowania karnego, Dz. U. z 2013 r. poz. 1642). Ciężko uznać, iż spełniony w prawie lub praktyce jest wymóg Dyrektywy, aby nowe pomieszczenia sądowe miały osobne poczekalnie dla pokrzywdzonych lub świadków (art. 19 ust. 2 Dyrektywy).

Prawo do ochrony ofiar w trakcie postępowania przygotowawczego (art. 20 Dyrektywy)

W obowiązujących przepisach brak jest wskazania, w jakim terminie powinno nastąpić przesłuchanie pokrzywdzonego w związku ze złożeniem zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa. W praktyce w razie osobistego stawiennictwa pokrzywdzonego na Policji sporządzony jest protokół z przyjęcia ustnego zawiadomienia o przestępstwie i przesłuchania w charakterze świadka osoby zawiadamiającej, a także możliwe jest zamieszczenie wniosku o ściganie (art. 304a KPK). W przypadku, gdy pokrzywdzony zdecyduje się na złożenie zawiadomienia w formie pisemnej (przesyłając je policji lub do prokuratury), przesłuchanie następuje z reguły w przeciągu kilku tygodni, szczególnie przy uwzględnieniu, iż zawiadamiający może zostać poinformowany o wszczęciu postępowania w ciągu 6 tygodni od złożenia pisemnego zawiadomienia (art. 306 § 3 KPK).

W ramach postępowania karnego, co do zasady, nie istnieją wytyczne lub przepisy, które odnoszą się do liczby przesłuchań czy ich niezbędnej konieczności (art. 20 pkt b Dyrektywy). W praktyce przesłuchanie pokrzywdzonego w sprawach karnych następuje w ramach postępowania przygotowawczego, a następnie ponownie w postępowaniu sądowym. Jednakże w sytuacji, gdyby sprawca wnosił bezzasadnie o kolejne przesłuchania osoby pokrzywdzonej, taki wniosek dowodowy ulegnie oddaleniu, gdyż w sposób oczywisty zmierza do przedłużenia postępowania (art. 170 § 1 pkt 5 KPK). Zdarza się, iż jeśli na jaw wyjdą nowe okoliczności przeprowadzana jest czynność uzupełniającego przesłuchania pokrzywdzonego bądź po uchyleniu wyroku i przekazaniu sprawy do ponownego rozpoznania. Jedynie w przypadku pokrzywdzonych i świadków w wieku poniżej 15 lat w określonych kategoriach przestępstw (m.in. z użyciem przemocy, groźby karalnej lub o charakterze seksualnym) przepisy przewidują ograniczenie liczby przesłuchań (art. 185a - 185 b KPK).

Pokrzywdzonemu w toku przesłuchania może towarzyszyć pełnomocnik procesowy (art. 87 § 1 KPK), którym może być adwokat lub radca prawny. W sytuacji, gdy pokrzywdzonym jest małoletni albo ubezwłasnowolniony częściowo lub całkowicie, jego prawa wykonuje przedstawiciel ustawowy (np. rodzic) albo osoba, pod której stałą pieczęą pozostaje (np. dalsza rodzina) (art. 51 § 2 KPK). Podobnie, jeżeli pokrzywdzonym jest

osoba nieporadna, w szczególności ze względu na wiek lub stan zdrowia, jego prawa może wykonywać osoba, pod której pieczęcią pokrzywdzony pozostaje (art. 51 § 3 KPK). W toku czynności w postępowaniu przygotowawczym mogą wziąć w nich udział, co do zasady, jedynie strony (art. 316 - 317 KPK), choć w stanie prawnym od 8 kwietnia 2015 r. podczas czynności z udziałem pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym może być obecna osoba przez niego wskazana, jeżeli nie uniemożliwia to przeprowadzenia czynności albo nie utrudnia ich w istotny sposób (art. 299a § 1 KPK od 08.04.2015). W zakresie ram opisanych powyżej osobą towarzyszącą może być partner tej samej płci, jednakże w znacznej części przypadków partner tej samej płci występuje w roli świadka, który zeznaje w sprawie wydarzeń, w których uczestniczył bezpośrednio (np. świadek pobicia) lub tzw. świadek ze słyszenia (potwierdzając okoliczności zdarzenia, które zostały przekazane przez pokrzywdzonego partnera np. mobbing w pracy na tle motywowanym orientacją seksualną), co w praktyce skutkuje tym, iż tacy partnerzy powinni być przesłuchani oddzielnie.

Uregulowania Dyrektywy wskazują, aby badania lekarskie pokrzywdzonego ograniczyły się do minimum i były przeprowadzane w przypadkach, gdy jest to absolutnie niezbędne dla celów postępowania karnego (art. 20 lit d Dyrektywy). W obowiązujących przepisach pokrzywdzony nie może się sprzeciwić badaniom, ale tylko wówczas, gdy karalność czynu zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego, takie badania zaś nie zostają połączone z zabiegiem chirurgicznym lub obserwacją w zakładzie leczniczym (art. 192 § 1 KPK). Podobnie sąd lub prokurator może zarządzić, aby przesłuchanie pokrzywdzonego (świadka) odbyło się z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, czemu pokrzywdzony nie może się sprzeciwić. Procedurę tę stosuje się wtedy, gdy istnieje wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń (art. 192 § 2 KPK).

Prawo do ochrony prywatności (art. 21 Dyrektywy)

Art. 21 Dyrektywy wprowadza gwarancje w zakresie ochrony prywatności ofiar, w tym cech osobowych przy uwzględnieniu wyników indywidualnej oceny, jak też w zakresie wizerunku ofiar i członków ich rodzin. Takim celem służy przede wszystkim możliwość wyłączenia jawności rozprawy, jeśli jawność mogłaby naruszyć ważny interes prywatny (art. 360 § 1 pkt 4 KPK). Z urzędu jawność rozprawy wyłączona jest przez sąd w sprawach o pomówienie lub znieważenie, choć na wniosek pokrzywdzonego postępowanie może być jawne (art. 359 pkt 2 KPK). Ponadto sąd może zezwolić przedstawicielom radia, telewizji, filmu i prasy na dokonywanie za pomocą aparatury utrwałeni obrazu i dźwięku z przebiegu rozprawy, gdy uzasadniony interes społeczny za tym przemawia, dokonywanie tych czynności nie będzie utrudniać prowadzenia rozprawy, a ważny interes uczestnika postępowania temu się nie sprzeciwia (art. 357 § 1 KPK), natomiast taki ważny interes może dotyczyć, a w praktyce zazwyczaj dotyczy, interesu pokrzywdzonego przestępstwem. Konsekwencją rozpowszechniania wiadomości z rozprawy sądowej objętej wyłączeniem jawności jest odpowiedzialność karna (art. 241 § 1 KK). Podobnie pytania zadawane świadkowi nie mogą zmierzać do ujawnienia jego miejsca zamieszkania ani miejsca pracy,

chyba że ma to znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy (art. 191 § 1b KPK od 08.04.2015). Wskazać przy tym należy, iż choć co do zasady obowiązujące przepisy wymagają zgody na rozpowszechnianie wizerunku, to przepisy postępowania karnego nie przewidują żadnych szczegółowych uregulowań, co do ochrony wizerunku członków rodzin ofiar. W obowiązujących przepisach brak jest też dodatkowych uregulowań, przeznaczonych do specjalnej ochrony wizerunku lub przeciwdziałania identyfikacji osób niepełnoletnich (dzieci).

Indywidualna ocena służąca ustaleniu szczególnych potrzeb ofiar w zakresie ochrony (art. 22 Dyrektywy)

Obowiązujące przepisy prawa – oprócz wyjątków wskazanych poniżej – w zasadzie nie przewidują przeprowadzenia indywidualnej oceny ofiar przestępstw w ramach postępowania karnego, o których mowa w art. 22 Dyrektywy. Jakkolwiek w kodeksie postępowania karnego wyrażona została zasada, iż przepisy mają na celu takie ukształtowanie postępowania karnego, aby zostały uwzględnione prawnie chronione interesy pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności (art. 2 ust. 1 pkt 3 od 08.04.2015), lecz ciężko traktować powyższe inaczej niż jako ogólną deklarację. Najdalej idąca ocena indywidualna wprowadzona została dla ofiar przemocy w rodzinie w ramach procedury Niebieskiej Karty (komentarz do art. 3 Raportu). Na gruncie ustawy OchrPomPokrzy taka ocena w założeniu ma być dokonywana w kontekście oceny stopnia zagrożenia dla życia lub zdrowia pokrzywdzonego, świadka lub osób im najbliższych. Przy dokonywaniu oceny powinno się brać pod uwagę ich właściwości i warunki osobiste, związek ze sprawcą, rodzaj, sposób i okoliczności popełnienia czynu oraz motywację sprawcy (art. 2) (komentarz do art. 3 Raportu). Przy takim stanie rzeczy należy uznać, iż implementacja Dyrektywy w zakresie art. 22 Dyrektywy od strony legislacyjnej, jak też praktycznej, nie nastąpiła. Indywidualna ocena określona w Dyrektywie powinna uwzględniać m.in. takie cechy osobowe jak płeć, tożsamość i ekspresja płciowa, a więc w istotnym stopniu powinna dotyczyć osób LGBTI, co w żadnej mierze w obecnym stanie postępowania karnego nie jest realizowane. Co więcej, wskazane wyżej przesłanki z reguły także zostają pomijane przez sądy lub prokuratury, gdzie orientacja seksualna lub tożsamość płciowa w przestępstwach z zakresu homofobii lub transfobii nie stanowi zazwyczaj nawet elementu podlegającego ocenie w ramach motywacji sprawcy lub okoliczności sprawy.

Prawo do ochrony ofiar o szczególnych potrzebach w zakresie ochrony podczas postępowania karnego (art. 23 Dyrektywy)

Prawo do ochrony ofiar o szczególnych potrzebach w zakresie ochrony podczas postępowania karnego określone w art. 23 Dyrektywy jedynie w częściowym zakresie zostało implem-

wyłącznie ofiar przestępstw o charakterze seksualnym, z użyciem groźby bezprawnej lub przemocy, a także ofiar przestępstwa zgwałcenia, przy czym część uregulowań dotyczy wyłącznie osób małoletnich lub poniżej 15 roku życia (art. 185a-185c KPK). Wynikający z art. 23 ust. 2 lit b Dyrektywy wymóg, aby przesłuchanie ofiar prowadzone było przez specjalistów lub z ich udziałem nie zostało wdrożone do postępowania karnego, za wyjątkiem możliwości przesłuchania w obecności psychologa, jeśli istnieje wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, którym może być też pokrzywdzony (art. 192 § 2 KPK) lub za pośrednictwem psychologa (art. 185c § 4 KPK). Za niezrealizowany normatywnie uznać należy wymóg Dyrektywy (określony w art. 23 ust. 2 lit c Dyrektywy), aby wszelkie przesłuchania ofiar odbywały się przez tę samą osobę, jak też, aby wszelkie przesłuchania ofiar przemocy seksualnej, przemocy na tle płciowym lub przemocy w bliskich związkach następowały przez osoby tej samej płci, o ile tak zdecyduje ofiara. W odniesieniu do osób LGBTI uznać należałoby, iż implementacja Dyrektywy lub praktyka przesłuchań powinny zmierzać do tego, aby takie osoby mogły podjąć decyzję, co do wyboru płci osoby przesłuchującej bez względu na płeć metrykalną osoby LGBTI ujawnioną w aktach stanu cywilnego.

Artykuł 24 Dyrektywy: Prawo do ochrony dzieci będących ofiarami podczas postępowania karnego określone w art. 24 Dyrektywy jedynie w częściowym zakresie implementowane zostało do porządku prawnego w Polsce. Utrwalenie audiowizualne zeznań dziecka będącego ofiarą ograniczone jest w zasadzie do przestępstw związanych z przemocą seksualną, groźbą bezprawną lub przemocą, przy czym w odniesieniu do ofiary, która nie ukończyła 15 lat takie utrwalenie posiada charakter obligatoryjny (art. 185a § 3 KPK), natomiast do osoby, która ukończyła 15 lat – fakultatywny (art. 185a § 4 KPK). Prawo krajowe nie zawiera także uregulowań, które odnosiłyby się do doradztwa prawnego dla dziecka, zastępstwa procesowego lub wyznaczenia przedstawiciela dla dziecka, w przypadkach określonych w art. 23 ust. 1 lit. b-c Dyrektywy, choć utrwalone orzecznictwo co do zasady wskazuje, iż przedstawicielem dziecka nie może być sprawca będący członkiem rodziny. Podobnie w obowiązujących przepisach brak jest uregulowania, które wskazywałoby, iż w przypadku, gdy niemożliwe jest ustalenie wieku ofiary, a istnieją powody by sądzić, że dziecko jest ofiarą, należałoby uznać, iż ofiarą jest dziecko (art. 24 ust. 2 Dyrektywy).

Szkolenie specjalistów (art. 25 Dyrektywy)

Art. 25 Dyrektywy wprowadza regulacje dotyczące szkolenia specjalistów, którzy mogą mieć kontakt z ofiarami, co dotyczy szeroko rozumianych organów państwowych (m.in. funkcjonariuszy policji, prokuratorów, sędziów, pracowników biurowych), ale także zawodów prawniczych (m. in. adwokatów, radców prawnych). Na chwilę obecną w Polsce brak jest jednak systemowych rozwiązań, które obejmowałyby szkolenia dotyczące kwestii osób LGBTI – w wielu przypadkach ta kwestia jest poruszana w ramach szkoleń dotyczących szeroko rozumianych praw człowieka i zagadnień antydyskryminacji. Program aplikacji adwokackiej lub radcowskiej nie obejmuje zagadnień ofiar LGBTI, choć sporadycznie Naczelna Rada Adwokacka we współpracy z Komisją Praw Człowieka organizuje

konferencje, szkolenia lub spotkania w części przynajmniej poświęcone sytuacji osób LGBTI (np. konferencja NRA „Inność, tolerancja, uprzedzenie” z 2014 roku). Szkolenie sędziów i prokuratorów odbywa się w ramach Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury, gdzie w części prowadzonych zajęć pojawia się tematyka osób LGBTI, jednak brak jest szkoleń profilowanych (np. Szkolenie e-learningowe „Standardy Rady Europy w zakresie prawa antydyskryminacyjnego”, gdzie jedna z części poświęcona została dyskryminacji ze względu na orientację seksualną/płeć – osoby transseksualne, brak dochodzenia w przypadku przemocy domowej, adopcja dzieci przez osoby LGBT). Relatywnie obecna jest tematyka osób LGBTI w szkoleniach dla funkcjonariuszy Policji, co jednakże wynika także z powołania sieci Pełnomocników Policji ds. Ochrony Praw Człowieka. We wszystkich jednakże przypadkach aktywność w zakresie zwiększania świadomości prawnej dotyczącej ofiar przestępstw LGBTI (m.in. przemoc, mowa nienawiści) nie jest oparta na systemowym i planowym podejściu.

Współpraca i koordynacja usług (art. 26 Dyrektywy)

Polska sporadycznie, a także w ograniczonym zakresie, uczestniczy we współpracy między państwami członkowskimi na rzecz poprawy możliwości korzystania przez ofiary z uprawnień określonych w Dyrektywie, co jest związane także z niepełną jej implementacją, opartą na częściowych i wielokrotnych nowelizacjach. Prowadzone kampanie informacyjne dotyczą uprawnień pokrzywdzonego w postępowaniu karnym (publikacje, informacje internetowe, kampanie informacyjne) i nie zawierają treści odnoszących się wprost do osób LGBTI. Również w odniesieniu do tej kwestii brak jest jakichkolwiek rozwiązań systemowych i planowego podejścia w działaniu organów państwa.

7. Rekomendacje

- Wprowadzenie kompleksowych uregulowań służących godności ofiar podczas przesłuchania lub składania zeznań, o których mowa w art. 18 Dyrektywy.
- Dokonanie właściwej implementacji Dyrektywy w zakresie procedury i narzędzi indywidualnej oceny ofiar przestępstw, która obecnie przewidziana jest w zasadzie w przypadku przestępstw przemocy w rodzinie i w niewystarczającym stopniu na gruncie ustawy o OchrPomPokrzy.
- Wprowadzenie uregulowań służących realizacji gwarancji ofiar w zakresie prawa do bycia zrozumianym i wysłuchanym na etapie postępowania sądowego, a także zagwarantowanie dalej idących uprawnień ofiary do składania wniosków dowodowych na etapie postępowania sądowego.
- Wprowadzenie uregulowań służących realizacji prawa do informacji dla ofiar o stanie postępowania karnego, zwłaszcza na etapie postępowania sądowego (m.in. informacja o stanie sprawy, sposobie jej zakończenia, dostęp do akt sprawy).

- Wprowadzenie narzędzi i podniesienie świadomości prawnej dotyczących instytucji mediacji, której znaczenie w obecnym modelu postępowania karnego ocenić należy jako wciąż marginalne.
- Wprowadzenie uregulowań umożliwiających składanie zeznań za pośrednictwem konferencji telefonicznej, gdyż w obecnym modelu dopuszczalne jest jedynie przesłuchanie z użyciem urządzeń przekazujących dźwięk i obraz (tzw. wideokonferencja).
- Wprowadzenie ograniczeń co do liczby przesłuchań dla wszystkich kategorii ofiar, co obecnie dotyczy jedynie ofiar małoletnich w określonych kategoriach przestępstw.
- Wprowadzenie uregulowań, które pozwalają na uzyskanie przez ofiarę pisemnego potwierdzenia złożenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa, z uwagi na fakt, iż tego rodzaju uprawnienie posiada obecnie jedynie charakter pośredni, a ponadto nie zawsze jest realizowane.
- Zwiększenie uprawnień ofiary niewładającej językiem polskim w zakresie informacji i czynności, które podlegają tłumaczeniu m.in. uzasadnienia rozstrzygnięć, pouczenia, zwłaszcza że w zakresie prawa do tłumaczeń gwarancje udzielone sprawcy zostały zrealizowane w większym stopniu niż w odniesieniu do ofiar.
- Ujednolicenie, uzupełnienie i uproszczenie pouczeń, które zostają przekazywane ofiery w toku postępowania karnego.
- Zwiększanie ilości działań edukacyjnych na temat uprawnień przysługujących ofiarom przestępstw, które byłyby realizowane w sposób sprzyjający ich popularyzowaniu, a w szczególności poprzez wykorzystanie prostego i przejrzystego języka.
- Wprowadzenie jednakowych gwarancji dla ofiar małoletnich, tj. poniżej 18 roku życia, gdyż w chwili obecnej KPK w zakresie wybranych gwarancji (m.in. tryb przesłuchania ofiar w określonych kategoriach spraw) różnicuje sytuację procesową ofiary, która nie ukończyła 15 lat od ofiary, która ukończyła 15 lat.
- Podejmowanie działań zmierzających do tego, aby gwarancje prawne dla ofiar LGBTI uwzględniały wprost tożsamość płciową, orientację seksualną i inne cechy osobowe (m.in. w ramach indywidualnej oceny), a także wprowadzenie do Kodeksu karnego przepisów pozwalających na uwzględnianie homofobicznej i transfobicznej motywacji sprawców, w tym literalnej transpozycji do ustawy OchrPomPokrzy wszystkich cech osobowych, które podlegają ochronie zgodnie z Dyrektywą, w tym dotyczących osób LGBTI.
- W zakresie ustawy OchrPomPokrzy wprowadzenie właściwych narzędzi indywidualnej oceny, trybu odwoławczego obejmującego możliwość odwołania się do sądu w sytuacji odmowy udzielenia pomocy i ochrony, zmiany w zakresie trybu udzielenia wszystkich środków pomocy i ochrony z fakultatywnego na obligatoryjny, a także wyłączenie możliwości cofnięcia ochrony i pomocy w stosunku do osoby najbliższej dla ofiary w sytuacji, gdy z przyczyn określonych w ustawie taka pomoc i ochrona zostaje cofnięta w stosunku do ofiary.
- Wprowadzenie szerszych gwarancji dla ofiar w zakresie poszanowania godności, ochrony przed wtórną wiktyimizacją, zastraszaniem i odwetem na etapie przesłuchania w sądowym postępowaniu, gdzie kontakt ofiary ze sprawcą jest nieunikniony, a często także wielokrotny.

Bibliografia

1. Dudka K. (2014). *Rozdział I: przepisy ogólne* [w:] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE Komentarz*, Warszawa, Wolters Kluwer.
2. Dudka K. (2014). *Rozdział 2: Udzielanie informacji i wsparcia* [w:] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE Komentarz*, Warszawa, Wolters Kluwer.
3. Bieńkowska E. (2012). *O unormowaniu mediacji w sprawach karnych* [w:] „Prokuratura i Prawo”, nr 1.
4. Bieńkowska E. (2014). *Uprawnienia pokrzywdzonego w ujęciu nowych projektów nowelizacji prawa karnego* [w:] „Prokuratura i Prawo”, nr 11- 12.
5. Bieńkowska E., Mazowiecka L. (2014). *Rozdział 2: udzielanie informacji i wsparcia* [w:] *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE Komentarz*, Warszawa, Wolters Kluwer.
6. Grzegorzczak T. H., *Komentarz do art.87, art.87(a) Kodeksu postępowania karnego*, LEX, 2014.04.10.

Szanowni Państwo,

publikacja, którą trzymacie w rękach, jest efektem wieloletniej współpracy Kampanii Przeciw Homofobii i rzeszy ekspertów i ekspertek z różnych dziedzin nauki. Podjęliśmy się przeprowadzenia badań i analiz oraz przygotowania tej publikacji, ponieważ głęboko wierzymy, że rzetelne dane naukowe przybliżą nas do poprawy sytuacji osób LGBT w kontekście przestępstw motywowanych nienawiścią ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową. To innowacyjne badanie potrzeb ofiar przestępstw oraz poziomu wdrożenia Dyrektywy ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony osób pokrzywdzonych w wyniku przestępstw stanowi milowy krok w dostosowywaniu polskiego wymiaru sprawiedliwości oraz systemu funkcjonowania organów ścigania do standardów prawnoczwolowieczech.

Dystrybuujemy nasze materiały bezpłatnie wierząc, że dzięki temu trafią w ręce osób, które mają wpływ na zmianę sposobu traktowania osób poszkodowanych homofobicznymi i transfobicznymi przestępstwami – przedstawicieli i przedstawicielek policji, prokuratury, sądów i organów legislacyjnych oraz decyzyjnych. Dlatego jeżeli Państwu, tak samo jak nam, zależy, aby w Polsce każdy był traktowany równo i sprawiedliwie, to proszę o wsparcie KPH darowizną, którą będziemy mogli przeznaczyć na dystrybucję niniejszej książki oraz inne działania na rzecz osób poszkodowanych przestępstwami. Razem możemy dotrzeć dalej.

Z góry dziękuję za Państwa zaangażowanie i życzę przyjemnej lektury.

Pozdrawiam

A. Chaber
Prezes KPH

Wydanie niniejszej książki także nie byłoby możliwe gdyby nie wkład darczyńców KPH, którzy wspierają nas darowiznami. Za to zaangażowanie serdecznie dziękuję. Więcej informacji o przekazywaniu darowizn znajdą Państwo na stronie www.kph.org.pl/wspieraj

dr Magdalena Budziszewska

Psycholog. Adiunkt na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Naukowo zajmuje się analizą narracji, metodami jakościowymi w psychologii i możliwościami wykorzystania analiz lingwistycznych i narracyjnych w badaniach łączących podejście ilościowe z jakościowym. Prowadziła badania m.in. z zakresu psychologii rodzin, tożsamości społecznej, pamięci własnej i rodzinnej przeszłości, rozumienia nierówności społecznych, psychologii uprzedzeń i dyskryminacji.

Paulina Górka

jest doktorantką w Zakładzie Stosunków Międzygrupowych – Centrum Badań nad Uprzedzeniami na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Jej zainteresowania badawcze obejmują zbiorowe działanie, relatywną deprivację oraz uprzedzenia wobec osób homoseksualnych. Stypendystka Programu START Fundacji na rzecz Nauki Polskiej.

adv. Paweł Knut

Koordinator Grupy Prawnej KPH; aplikant adwokacki; doktorant na Wydziale Artes Liberales Uniwersytetu Warszawskiego; absolwent prawa i psychologii na Uniwersytecie Warszawskim

adv. Piotr Łada

Adwokat; członek Izby Adwokackiej w Warszawie; absolwent prawa na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; ukończył także kulturoznawstwo oraz historię sztuki; publikował m.in. w Rzeczpospolitej i Dzienniku Gazecie Prawnej; w Ogólnopolskim Pogotowiu dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia” IPZ świadczył poradnictwo prawne bezpośrednie w ramach projektu „Wzmocnienie pozycji pokrzywdzonego przestępstwem oraz wsparcie świadków w postępowaniu karnym”; obecnie udziela porad prawnych w Poradni Telefonicznej Niebieskiej Linii

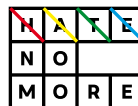
PATRONAT:

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

kampania
przeciw
homofobii

Centrum Badań
nad Uprzedzeniami

www.kph.org.pl

ISBN: 978-83-944839-1-3